

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
სსუ საქართველოს ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ჯამბულ ანჩაბაძე

ნარკვევები საქართველოს უახლესი ისტორიიდან

მეორე შეესებული გამოცემა

თბილისი
2014

ნარკვევში წარმოდგენილ სტატიებში სათანადო პირველწყაროებსა და თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მიღწევებზე დაყრდნობით, შესწავლილია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და XX საუკუნის 20-იანი წლების აფხაზეთის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების მნიშვნელოვანი საკითხები.

წიგნი განკუთვნილია როგორც სპეციალისტების ასევე საქართველოს უახლესი ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისთვის.

რედაქტორი:

კახა კეაშილაძე, ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტი-პროფესორი

რეცენზენტები:

ომარ არდამელია, ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

დაზმირ ჯოჯუა, ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

წინათქმა	5
საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეკონომიკური განვითარების ზოგიერთი საკითხი (1918 წ.)	7
About Some Problems of the Economical Development of Democratic Republic of Georgia (1918)	25
ევროპელი სოციალისტები საქართველოში (1920 წ. 14-28 სექტემბერი)	26
European Socialists in Georgia (September 14-28, 1920)	55
საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების კარლ კაუტსკისეული შეფასებისათვის	56
For Karl Kautsky's Assessment on the Evaluation of Existing Socio-Economical and Political Situation in the Democratic Republic of Georgia	89
შიდამიგრაციული პროცესები საქართველოში 1918-1920 წლებში	90
Internal Migration Processes in Georgia in 1918-1920	97
საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საშინაო პოლიტიკის ზოგიერთი საკითხისათვის	98
For Some Problems of the Internal Policy of Democratic Republic of Georgia	105
აფხაზეთის ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ისტორიიდან (XX საუკუნის 20-იანი წლები)	106
From the History of Economical and Cultural	

Development of Abkhazia (20-ies of 20th Century)	131
კიდევ ერთხელ აფხაზეთის სახელმწიფოებრივი სტატუსის შესახებ (1921-1931 წწ.)	132
Once Again About the State Status of Abkhazia (1921-1931)	142

1918 წლის მაისში დამოკრავიული საქართველოს ხელისუფლების სათავეში სოციალ-დემოკრატები მოვიდნენ. ეს ფაქტი ევროპის სოციალ-დემოკრატიისათვის სასიამოვნო მოულოდნელობა იყო, ვინაიდან მანამდე ანალოგიურ პრეცედენტს ადგილი არ ჰქონია ევროპული სოციალისტები დიდ ინტერესს იჩენდნენ თუ როგორ მოახერხა მუშათა პარტიამ ხელისუფლებაში მოსვლა და მოსახლეობაში სოციალისტური იდეების რეალიზაცია ინდუსტრიულად ჩამორჩენილ, აგრარულ ქვეყანაში როგორიც იყო საქართველო. მათ სურდათ ახლო გაცნობოდნენ ჩვენს ქვეყანაში განვითარებულ მოვლენებს და შესაძლო დახმარება გაეწიოთ მთავრობისათვის დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობაში. ამ მიზნით 1920 წლის შემოდგომაზე საქართველოს სტუმრობდა II ინტერნაციონალის დელეგაცია, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეები რ. მაკდონალდი, ე. ვანდერლენდე, კ. ჰიუსმანსი და სხვები.

მოგვიანებით, ამავე მიზნით, მეუღლესთან ერთად, ოთხი თვე დაჰყო ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური მოძრაობის აღიარებულმა ლიდერმა კ. კაუტსკიმ, რომელმაც საქართველოში ყოფნისას დაწერა საინტერესო ნაშრომი „სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები საქართველოში“. 1930 წელს გამოყენებულ იქნა საქართველოსადმი მიძღვნილი მისი მეორე ნაშრომი „საქართველო და მისი ჯალათები“.

კ. კაუტსკი ორივე ნაშრომში სათანადოდ მიმოიხილავს საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში განვითარებულ მოვლენებს. ქართველ ხალხს, ხელისუფლებას უწონებს სოციალისტური იდეებისადმი ერთგულებას, თავდადებულ ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის, გმობს რუსეთის ყოვლად მიუღებელ დამპყობლურ პოლიტიკას საქართველოს მიმართ. იგი საინტერესო კომენტარებს აკეთებს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის საქმიანობის, როგორც უარყოფით, ისე დადებით მხარეზე. ის სასარგებლო რჩევებს აძლევს

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებას მათ აღმოსაფხვრელად.

ჩვენი მიზანი არ ყოფილა კ. კაუტსკის ზემოხსენებული ნაშრომების სრულყოფილი განხილვა, თუმცა სათანადოდ წარმოვაჩინეთ მისი არაერთი მოსაზრება, რომელიც საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის პრობლემებს შეეხებოდა.

რაც შეეხება II ინტერნაციონალის სხვა ლიდერებს სტუმრობას, ეს მოვლენა დეტალურად გავაშუქეთ. მათი საქმიანობა უაღრესად სასარგებლო იყო დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს მშენებლობასა და მისი იურიდიული აღიარების სასარგებლოდ დასავლეთის საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბების თვალსაზრისით.

წიგნში შევიდა XX საუკუნის 20-იანი წლების აფხაზეთის სოციალ-ეკონომიკური განვითარების საკითხები, რომლებიც ფაქტობრივად და იდეოლოგიურად განსხვავდებიან იმ ნაშრომებისაგან, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლების წლებში გამოიცა.

წინამდებარე ნარკვევი ასევე შეიცავს რამდენიმე სამეცნიერო სტატიას, რომელიც უკანასკნელ წლებში სხვადასხვა გამოცემებში დაიბეჭდა.

ვფიქრობთ, წიგნი საინტერესო იქნება როგორც სპეციალისტების, ასევე საქართველოს უახლესი ისტორიით დაინტერესებული მკითხველთა ფართო წრისათვის.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეკონომიკური განვითარების ზოგიერთი საკითხი (1918 წ.)

1917 წლის თებერვლის რევოლუციამ რუსეთში დემოკრატიული გარდაქმნების რეალური პირობები შექმნა. მოსალოდნელი იყო, რომ ეს ქვეყანა ამიერიდან დასავლეთის მიერ უკვე განვლილ გზას დაადგებოდა, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. იმავე წლის ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ მისი საზოგადოების განვითარება სულ სხვა მიმართულებით წავიდა. მკვლევარ გ. ყორანაშვილის შეფასებით, „აქ თავი იჩინა რუსეთის იმპერიის დიდმა თავისებურებამ დასავლეთ ევროპის ისტორიულ პროცესებთან შედარებით“.¹

რუსეთის იმპერიაში განვითარებული მოვლენების შედეგად შექმნილმა ურთულესმა პოლიტიკური ვითარებამ ქართველ ხალხს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შესაძლებლობა მისცა, 1918 წლის 26 მაისს ნოე ჟორდანიამ ეროვნული საბჭოს სახელით საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოაცხადა.² იმავე დღეს შეიქმნა რესპუბლიკის მთავრობა, უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოდ გამოცხადდა ახალი წევრებით შევსებული ეროვნული საბჭო, რომელსაც საქართველოს პარლამენტი ეწოდა. აღმასრულებელი ხელისუფლება მთლიანად გადაეცა მინისტრთა კაბინეტს, რომელსაც 1918 წლის 24 ივნისიდან სათავეში ჩაუდგა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი ნოე ჟორდანიას;³ ჩამოყალიბდა და დაკანონდა დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა, შემუშავდა რესპუბლიკის სიმბოლიკა.

ქვეყნის საშინაო პოლიტიკიდან გამომდინარე, შემუშავდა მთავრობის საერთო პოლიტიკური კონცეფცია, რომელიც ნოე

¹ გ. ყორანაშვილი. დიდი თარიღი, – გაზ. „თბილისი“. 1989 წ., 26 მაისი.

² საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული. 1918-1921 წწ. თბ., 1990, გვ. 3.

³ სცსსა, ფ. 1936, აღწ. 1, საქ. 44, ფურც. 29.

ჟორდანამ ასე ჩამოაყალიბა: „ჩვენში საქართველოში სოციალისტური რევოლუცია შეგვიძლია დავისახოთ, როგორც მიზანი, როგორც ისტორიული პერსპექტივა და არა როგორც უახლოესი პრაქტიკული ამოცანა. ჩვენ ვუყენებთ სახელმწიფოს გარკვეულ მიზანს: საზოგადოების გარდაქმნას სოციალისტურ საფუძველზე, ხოლო მივისწრაფით, რა იქით, კენ, ჩვენ უნდა გავიაროთ აუცილებელი პოლიტიკურ-ეკონომიკური საფეხურები, რომლის არც გადახტომას, არც შემოვლას ისტორია არ გვაპატიებს. ეს საფეხურებია: ძველი წეს-წყობილების დაცემა და სახალხო დემოკრატიული წეს-წყობილების დამყარება, ცხოვრებაში გატარება პროგრამა-მინიმუმის და მხოლოდ ამის შემდეგ პროგრამა მაქსიმუმზე გადასვლა“.¹

ეს იყო ევროპული წარმოდგენა სოციალიზმზე, რაც ნიშნავდა ბურჟუაზიული დემოკრატიის ყოველმხრივი განვითარებით მომავალი სოციალიზმისათვის საფუძვლის მომზადებას.

ამ მიმართულებით დაიწყო საქართველოს ხელისუფლებამ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობა. ეს პროცესი ურთულეს პირობებში მიმდინარეობდა. ქვეყანა დამოუკიდებლობის გზას დაადგა, მაშინ, როცა მთელი მსოფლიო აფორიაქებული იყო, ომმა შთანთქა მეომარი ქვეყნების დოვლათი და გზა გაუხსნა სამეურნეო ნგრევას. ომისა და ანარქიის წლებში რუსეთმა დაკარგა თავისი სახალხო სიმდიდრის 60%.²

კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა საქართველო, რომელიც ეკონომიკურად მთლიანად რუსეთზე იყო დამოკიდებული. აქ სრულიად მოიშალა ეკონომიკა, დაცარიელდა ხაზინა, ბანკებიდან და შემნახველი სალაროებიდან დიდი რაოდენობით ფული კი პეტროგრადში გაიტანეს.³ მრეწველობის შეუფერხებელი ფუნქციონირება შეუძლებელი გახდა.

¹ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე. საქართველოს ისტორიის საკითხავი წიგნი. თბ., 1991, გვ. 201.

² ა. სურგულაძე. პირველი იმპერიალისტური ომი და თებერვლის ბურჟუაზიული-დემოკრატიული რევოლუცია საქართველოში, – წგნ.: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. VI: საქართველო 1900-1921 წლებში. ტომის რედაქტორი აკაკი სურგულაძე. თბ., 1972, გვ. 353.

³ სცსსა, ფ. 1836, აღნ. 1, საქ. 72, ფურც. 10.

კატასტროფულად შემცირდა მარგანეცის წარმოება, ქვანახშირის, სპილენძის, ოქროს მოპოვება. ბაქოდან ნავთობპროდუქტების შემოტანის შეწყვეტას ენერგეტიკული კრიზისი მოჰყვა, რის შედეგად ბევრი საწარმო დაიხურა. ამან უმუშევართა რიცხვის ზრდა გამოიწვია და ისედაც გამწვავებული სოციალური კრიზისი კიდევ უფრო გააღრმავა.¹

დიდად იზარალა სოფლის მეურნეობამაც: მოიშალა ინტენსიური მეურნეობა, გაჩანაგების გზას დაადგა მევენახეობა, შეწყდა ყურძნის ნაწარმის ექსპორტი. დიდი პრობლემები შეიქმნა მარცვლეულის წარმოებაში, მოისპო ისეთი მეურნეობები, რომელთა მოწყობა ათეული წლების განმავლობაში მიმდინარეობდა და დიდი ოფლის ღერის, ცოდნისა და მუყაითი შრომის შედეგი იყო. შეიძლება ითქვას, რომ აწარქია და ქაოსი შეეხო სოფლის მეურნეობის ყველა სფეროს მებაღეობიდან დანყებული, მეცხოველეობით დამთავრებული.²

მოიშალა როგორც საშინაო, ისე საგარეო ვაჭრობა. ომის დანებების შემდეგ ამიერკავკასიის კავშირი საზღვარგარეთის ქვეყნების ბაზრებთან შეწყდა. ამას სამრეწველო საქონლის დეფიცირტი მოჰყვა. თანდათან ძლიერ იჩენდა თავს პირველი მოთხოვნილების საგანთა ნაკლებობა. ასეთ ვითარებაში ფეხი მოიკიდა სპეკულაციამ. 1918 წელს პირველი მოთხოვნილების საქონელზე ფასმა 1914 წელთან შედარებით 11 57,69-ჯერ მოიმატა.³

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა იყო მოსახლეობის სურსათით, კერძოდ, კი – პურით მომარაგების საქმეში.

უმძიმესი ფინანსური მდგომარეობიდან გამომდინარე, საკუთარი ძალებით ქვეყნის ეკონომიკის აღორძინება შეუძლებელი იყო და აუცილებელი გახდა უცხოეთის კაპიტალის მოზიდვა, მაგრამ ხელისუფლებას ამის შესაძლებლობა არ ჰქონდა. ჯერ ერთი, ახლად შექმნილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოსადმი წამყვანი ქვეყნების დამოკიდებულება ჯერჯერობით გაურ-

¹ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 72, ფურც. 10.

² გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., 4 ივლისი.

³ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში. 53-ე სხდომა. 1919 წლის 17 ოქტომბერი.

კვეყელი იყო, მეორე, ომის წლებში არამარტო მეომარ, არამედ ნეიტრალურ სახელმწიფოებს შორის არავითარი ეკონომიკური კავშირი არ არსებობდა.¹

ამ სავალალო ვითარების საპირისპიროდ კი, საქართველოს ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები ჰქონდა. ქვეყანა მდიდარი იყო ჰიდრორესურსებით, მარგანეცით, ქვანახშირით, ნოყიერი ნიადაგით. აქედან გამომდინარე, მას შესწევდა უნარი, შეექმნა საკუთარი მრეწველობა და მრავალდარგოვანი სოფლის მეურნეობა, მაგრამ ეს სიმდიდრე ჯერჯერობით სრულიადაც არ წარმოადგენდა საზოგადოებრივ ფაქტორს. ყველაფერი ეს უფრო გეოლოგიურ, კლიმატურ და სხვა ამგვარ ბუნების მოვლენებს წარმოადგენდა, ვიდრე წმინდა ეკონომიკურს, ვინაიდან ეს იყო სიმდიდრე პოტენციაში და არა მოქმედებაში.²

საქართველოს ეკონომიკური ჩამორჩენილობა, გარკვეულწილად, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის შედეგი იყო, რომელსაც იგი საქართველოს მიმართ მინაზმიმართულად საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ახორციელებდა.

ცნობილია, რომ ქართველ ხალხს მეურნეობის მართვის უძველესი ტრადიცია აქვს. მან თავის დროზე ღირსეული წვლილი შეიტანა საკაცობრიო ცივილიზაციის განვითარებაში, მაგრამ ბედის უკუღმართობის გამო, საუკუნეების განმავლობაში ჩვენი ქვეყანა ნახევრად ველური სახელმწიფოების – ირანისა და ოსმალეთის აგრესიის ასპარეზი გახდა, რის შედეგად საგრძნობლად ჩამორჩა ევროპის მოწინავე სახელმწიფოებს.

ევროპის ქვეყნებთან ახლო ურთიერთობა და ეკონომიკური თანამშრომლობა საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური აღორძინების გზაზე გაიყვანდა. სამწუხაროდ, ეს ასე არ მოხდა. XIX ს. დასაწყისში საქართველო ფეოდალურმა რუსეთმა დაიპყრო. ცხადია, ასეთ ქვეყანას არ შეეძლო თავის კოლონიაზე დადებითი ეკონომიკური ზეგავლენა მოეხდინა, პირიქით, მისი ეკონომიკური ცხოვრების წინსვლას ახშობდა. რუსეთი

¹ საქართველოს პარლამენტი. სტენოგრაფიული ანგარიში. 32-ე სხდომა, 1918 წლის 20 ოქტომბერი.

² გრ. ლორთქიფანიძე. ფიქრები საქართველოზე. თბ., 1995, გვ. 164.

ყველანაირად ხელს უშლიდა ადგილზე სანარმოო ძალების რაციონალიზაციას. მას საქართველოდან მხოლოდ ნედლეული გაჰქონდა.

ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკას კიდევ უფრო აკნინებდა რუსეთში დამკვიდრებული სახალხო მეურნეობის მართვის მანკიერი სისტემა და ჩამორჩენილი ეკონომიკური აზროვნება. ამის შესახებ გაზეთი „საქართველო“ 1918 წლის 4 ივნისის პუბლიკაციაში აღნიშნავდა: „რუსული აზროვნება ეკონომიკურ საკითხებში ვერ ითვისებდა სამეურნეო ცხოვრების სინამდვილეს, მოკლებული იყო ყოველგვარ ცოცხალ გრძნობას მისდამი, მისი მსჯელობა მუდამ განყენებული ხასიათისა იყო და, თუ პრაქტიკულად აყენებდა საკითხს, მუდამ მომხმარებლის თვალსაზრისზე იდგა“.¹ გაზეთი მოუწოდებდა მთავრობას, რაც შეიძლება ჩქარა გათავისუფლებულიყო ჩამორჩენილი რუსული ეკონომიკური აზროვნების გავლენისაგან: „ეს რუსული სიკვდილის ფერის დამლა მალე უნდა მოვიშოროთ, ლეშის სუნიტ ავსებს ჩვენ ცხოვრებას“.²

დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლება სრულიად აცნობიერებდა შექმნილ ვითარებას და გრძნობდა პასუხისმგებლობას ხალხის წინაშე. მას შეგნებული ჰქონდა, რომ ქვეყნის ჩიხიდან გამოყვანა მხოლოდ კარდინალური ღონისძიებები იყო შესაძლებელი.

დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე ხელისუფლებამ ქვეყნის დაკნინებული ეკონომიკის გამოჯანსაღებაზე დაიწყო ზრუნვა. ამ მიზნით სათანადო ყურადღებას უთმობდა მოშლილი მრეწველობის აღდგენა-განვითარებას. თუმცა პრობლემის მოგვარებას სერიოზული პრობლემები აფერხებდა. კერძოდ, ფინანსური სიძნელეები, გარესამყაროსთან კავშირის უქონლობა, რის შედეგად საგარეო ვაჭრობის გზები და საშუალებები უკიდურესად შეიზღუდა.³ დაიკარგა სამრეწველო ნაწარმის, ნედლეულისა და ტექნიკის შემოტანის, კრედიტების

¹ გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., 4 ივნისი.

² გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., 4 ივნისი.

³ ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე. საქართველოს ისტორია, გვ. 23.

მოზიდვის შესაძლებლობანი. ქვეყანაში მსხვილი სანარმოები, ფაქტობრივად, არ ფუნქციონირებდნენ, ხოლო კუსტარული სანარმოები ამინდს ვერ ქმნიდნენ.¹ ვერ ხერხდებოდა პირველადი მოთხოვნილების საგნების წარმოება.

შედარებით დამაიმედებელი მდგომარეობა იყო სამთამადნო მრეწველობაში, კერძოდ, მანგანუმისა და ქვანახშირის წარმოებაში.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს კრედიტების მიღების შესაძლებლობა არ გააჩნდა. ამიტომაც ემისიური პროცესები გააქტიურდა. ბონების მყარი ვალუტით გასამტკიცებლად საჭირო გახდა მანგანუმის, როგორც საექსპორტო საქონლის მოპოვებისა და რეალიზაციის მოწესრიგება. ამ თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1918 წლის ივლისში საქართველოს მთავრობის მიერ გერმანიასთან დადებულ ბერლინის ხელშეკრულებას.² მოლაპარაკებაში მონაწილეობდნენ: გერმანიის სავაჭრო-სამრეწველო სამყაროს გავლენიანი წრეების წარმომადგენლები, კერძოდ: გერმანია-ლუქსემბურგის სამთო-სამრეწველო და მეტალურგიული სააქციო საზოგადოება „ბოხუმი“, სააქციო საზოგადოება „ფრიდრიხ კრუპი“, „გელზენკირხენის“ სამთო-მომპოვებელი დააქციო საზოგადოება, სააქციო საზოგადოება „გერმანიის კაიზერი“, სამთო-მომპოვებელი და მეტალურგიული მრეწველობის სააქციო საზოგადოება „გუტეოფენს ჰიუტე“, შებლუდული პასუხისმგებლობის კომპანია „კავკასიის მაღაროთა გაერთიანება“.³ 1918 წლის 12 ივლისს ხელმოწერილ ერთ-ერთ ხელშეკრულებაში აღნიშნული იყო, რომ საქართველოს მთავრობა უფლებას აძლევდა სპეციალურად შექმნილ სააქციო საზოგადოება „საქართველოს მანგანუმის მომპოვებელ გაერთიანებას“ 30 წლის ვადით გაეტანა საქართველოდან მანგანუმის მადანი და კონცენტრატები. სააქციო საზოგადოების ადგილსამყოფელი უნდა ყოფილიყო თბილისში,

¹ სცსსა, ფ. 1891, ს. 155, ფურც, 23-24.

² მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის ეკონომიკური თანამშრომლობა 1918 წელს. თბ., 1996, გვ. 7.

³ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის ეკონომიკური..., გვ. 8.

ხოლო მისი ფილიალი – ბერლინში.¹ ხელშეკრულებაში დაფიქსირებული იყო ორივე მხარის უფლება-მოვალეობანი, კერძოდ: თანამშრომლობა საზოგადოების ორგანიზაციული საკითხების მოგვარებაში, კომერციულ საკითხებში ორივე მხარისათვის მისაღები პრინციპების დამკვიდრებაში და სხვა. სააქციო საზოგადოების საქმიანობას კი კონტროლს უწევდა სახელმწიფო.²

გერმანიის საქართველოდან ნასვლის შემდეგ, მთავრობამ მანგანუმის მოპოვება-დამუშავების საკითხის საკუთარი ძალებით მოწესრიგება სცადა: მონოპოლია გამოაცხადა მასზე და ექსპორტიც განსაზღვრულ გეგმას დაუქვემდებარა. შედეგმაც არ დააყოვნა – 1918-1921 წლებში მოპოვებულ იქნა დაახლოებით 5,5 მილიონი ფუთი მანგანუმი.³ საქართველოს ხელისუფლება ეძებდა გზებსა და საშუალებებს სამთამადნო მრეწველობის ორგანიზაციული სრულყოფისათვის. 1918 წლის 14 ნოემბერს პარლამენტმა მიიღო სამთო საქმის კანონპროექტი.⁴ ამ კანონპროექტით შეიქმნა სამთო სამმართველო და გაუქმდა რუსული მმართველობის დროს არსებული კავკასიის სამთო სამმართველო, რომელიც მხოლოდ პეტერბურგის დირექტივებით მოქმედებდა.⁵ პარლამენტის დადგენილებაში განსაზღვრული იყო ამ სტრუქტურის სამოქმედო გეგმა, რომელიც სხვა საკითხებთან ერთად ითვალისწინებდა: სამთამადნო მრეწველობასთან დაკავშირებული კანონ-პროექტების შემუშავებას, საქართველოს წიაღისეული სიმდიდრეების რუქის შედგენას, გეოლოგიურ-საძიებო სამუშაოების ორგანიზებას, ნავთობის საკითხის მაკოორდინირებელი სამსახურის შექმნასა და სხვ.⁶

ბაქოდან ნავთობის, დონიდან კი ქვანახშირის შემოტანის შეწყვეტის შემდეგ, დღის წესრიგში დადგა ტყიბულის ქვანახშირის უფრო ფართო მასშტაბით ათვისების საკითხი. 1918 წლის

¹ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის ეკონომიკური..., გვ. 8.

² მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 8.

³ ა. ახვლედიანი. სოციალ-დემოკრატიული ეკონომიკური პოლიტიკის დღე, – ჟურნ.: „ეპოქა“. თბ., 1998, გვ. 17.

⁴ სცსსა, ფ. 1891, აღნ. 1, ს. 1, ფურც. 193.

⁵ სცსსა, ფ. 1891, აღნ. 1, ს. 1, ფურც. 193.

⁶ სცსსა, ფ. 1891, აღნ. 1, ს. 1, ფურც. 193.

შემოდგომაზე ინტენსიური საძიებო სამუშაოები მიმდინარეობდა.

ხელისუფლების მიერ გატარებულ ამ სხვადასხვა ღონისძიებას უკვალოდ არ ჩაუვლია. წარმატებებმა თავი იჩინეს მომდევნო წლებში. 1918-1920 წლებში მოპოვებულ იქნა 11 626 000 ფუთი ქვანახშირი.

ბაქოდან ნავთობპროდუქტების შემოტანის შეწყვეტის შემდგომ, მთავრობა ცდილობდა ნავთობის ადგილობრივი რესურსები მოეძია. შირაქის ველზე უკვე მიმდინარეობდა ნავთობის მოპოვება. წელიწადში აქ 20 ათასამდე ფუთ ნავთობს იღებდნენ, ადრე არ იყო ამ საბადოს გაფართოების საჭიროება. ამჯერად გადაწყდა, სასწრაფოდ შეესწავლათ ნავთობის მარაგი შირაქში და დადებითი შედეგების მიღების შემდეგ დაეწყოთ მისი ექსპლუატაცია.¹

ომის წლებში გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა რკინიგზის ტრანსპორტი. იგი მთლიანად მოიშალა და სახალხო მეურნეობის სწრაფი ნგრევის ერთ-ერთი ხელშემწყობი პირობა გახდა. მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით, მთავრობამ მოშლილი სარკინიგზო მეურნეობის აღდგენისა და ახალი მაგისტრალების მშენებლობის გეგმა შეიმუშავა. ამ გეგმიდან გამომდინარეობდა პარლამენტის მიერ 1918 წლის 25 ოქტომბერს დამტკიცებული კანონი „შავი ზღვის სანაპიროს რკინიგზის მშენებლობის შესახებ“, რომელიც სენაკ-ტუაფსეს მაგისტრალის მშენებლობას ითვალისწინებდა.² თუმცა ამ გზის მშენებლობა ჯერ კიდევ მეფის რუსეთის დროს დაიწყო. პირველი მსოფლიო ომის დროს მას უფრო მეტი მნიშვნელობა მიენიჭა. მეფის მთავრობამ მშენებლობის ადრე დასამთავრებლად კერძო კომპანიებს სოლიდური თანხა გამოუყო,³ მაგრამ თებერვლის რევოლუციამ ამ გზის მშენებლობა შეაფერხა.⁴

¹ ტყვარჩელის ქვანახშირზე მაშინ დიდ იმედებს ამყარებდნენ როგორც მისი მარაგის, ისე – ხარისხის თვალსაზრისით.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918 წ., 3 აგვისტო.

³ საქართველოს პარლამენტი. სტენოგრაფიული ანგარიში. 51-ე სხდომა, 1918 წლის 25 ოქტომბერი, გვ. 2.

⁴ საქართველოს პარლამენტი. სტენოგრაფიული ანგარიში. 51-ე სხდომა, 1918 წლის 25 ოქტომბერი, გვ. 5.

დროებითა მთავრობამ კერძო კომპანიები გააძევა იქიდან და გზის მშენებლობა თვითონ ჩაიგდო ხელში. იმ დროს შექმნილი ქაოსისა და არეულობის შედეგად, მშენებლობა შეჩერდა.

პარლამენტმა დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა ამ გზის მშენებლობას ქვეყნის ეკონომიკის აღორძინების საქმეში, ხაზგასმით აღნიშნა, რომ შავი ზღვის რკინიგზის მშენებლობა საგრძნობლად გააადვილებდა ტყვარჩელის ქვანახშირის ათვისებასა და ტრანსპორტირებას, ასევე ხელს შეუწყობდა სოხუმთან კონტაქტებს, აფხაზეთის მოსახლეობასთან დაახლოებასა და იქ შექმნილ სიტუაციაში რეალურად გარკვევას.¹

პარლამენტმა დაავალა გზათა სამინისტროს თავის გამგებლობაში აელო შავი ზღვის რკინიგზა და, პირველ რიგში, შედგომოდა ამ გზის სენაკ-ზუგდიდი მონაკვეთის მშენებლობას. ამისათვის გამოყოფილ იქნა 3 მილიონ სამასიათასი მანეთი.² მთავრობამ სასარგებლო ღონისძიებები ჩაატარა დანგრეული სარკინიგზო მეურნეობის აღსადგენად. დიდი სამუშაოები ჩატარდა კახეთის რკინიგზაზე. მიღებულ იქნა ზომები შორაპან-ჭიათურა-საჩხერის მაგისტრალის ექსპლუატაციის სრულყოფისათვის.

ხელისუფლების საზღვაო მიმოსვლის გაუმჯობესებაზეც სერიოზულად იზრუნა. ბათუმზე კონტროლის დაკარგვის შემდეგ, ფოთის ნავსადგურის მშენებლობა საგრძნობლად ამაღლდა. თავისი ღირსებით ფოთის ნავსადგური შავ ზღვაზე ერთ-ერთი საუკეთესოდ ითვლებოდა. 1918 წლის 2 ივლისის მთავრობის დადგენილების საფუძველზე, საქართველოს ყველა ნავსადგურის მართვა ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის სამინისტროს გადაეცა.³ ფოთის ნავსადგურში გამეფებული ანარქიის ლიკვიდაციისა და სრული წესრიგის დამყარების მიზნით, სამინისტრომ ქმედითი ღონისძიებები ჩაატარა. პირველ რიგში, დაიწყო ნავსადგურის მართვის ორგანიზაციაზე, მისი

¹ საქართველოს პარლამენტი. სტენოგრაფიული ანგარიში. 51-ე სხდომა, 1918 წლის 25 ოქტომბერი, გვ. 5.

² საქართველოს პარლამენტი. სტენოგრაფიული ანგარიში. 51-ე სხდომა, 1918 წლის 25 ოქტომბერი, გვ. 5.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919 წ., 13 აგვისტო.

ტექნიკური დონის ამაღლებასა და მუშა-მოსამსახურეთა სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე ზრუნვა.¹

საინტერესო და პერსპექტიული ჩანდა ფოთის ნავსადგურის თაობაზე საქართველოს მთავრობის მიერ გერმანიასთან დადებული ხელშეკრულება. ამ დოკუმენტის თანახმად, პორტის ექსპლუატაციის სრულყოფის მიზნით, იქმნებოდა სააქციო საზოგადოება, რომელსაც მუშაობა უნდა დაენაო 1918 წლის 1 ოქტომბრიდან.² გერმანული ფირმები მიიღებდნენ ფოთის ნავსადგურს 60 წლის ვადით. მისი მთელი ტერიტორია, სანავსადგურო დაწესებულებები და საექსპლუატაციო საშუალებები გადადიოდა სააქციო საზოგადოების განკარგულებაში და ისინი მას გადაეცემოდა მოთხოვნისთანავე სპეციალური შეთანხმებით.³ საზოგადოება სარგებლობდა მესაკუთრის უფლებითა და ხელშეკრულების ვადის გასვლის შემდეგ, გადასცემდა ნავსადგურს საქართველოს მთავრობას ანაზღაურების გარეშე.⁴ საზოგადოების ძირითადი კაპიტალი გათვალისწინებული იყო 10 მილიონი მარკის ოდენობით და მისი აქციები იყოფოდა შუაზე. სუფთა მოგების ნახევარი, თუ იგი აჭარბებდა შემოტანილი კაპიტალის 10%-ს, ერიცხებოდა საქართველოს.⁵ ანარიცხები თითოეულ ტონა გატანილი მანგანუმის მადანზე შეადგენდა 2 მარკას.⁶ სხვა დანარჩენი ტვირთისათვის დაწესებული იქნებოდა ტარიფები.

მოგვიანებით ამ ხელშეკრულებაში ზოგიერთი ცვლილება შევიდა. კერძოდ: ხელშეკრულების მოქმედების ვადა 40 წლამდე შემცირდა; ქართულ კაპიტალს უფლება ჰქონდა შემდგომ გამოცემული აქციების ნახევარზეც. ხელშეკრულებაში ნათლად იყო ნაჩვენები, რომ ყველა ქონება, მათ შორის, ახლალ შექმნილიც, დადგენილი ვადის გასვლის შემდეგ უსასყიდლოდ გადაეცემოდა სახელმწიფოს განკარგულებაში. მთავრობას უფლება რჩებოდა,

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919 წ., 13 აგვისტო.

² მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 10.

³ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 10.

⁴ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 10.

⁵ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 10.

⁶ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 10.

ომის შემთხვევაში, ნაცსადგურის ტერიტორია გამოეყენებინა.¹

გერმანიასთან კიდევ არა ერთი მნიშვნელოვანი ხელშეკრულება დაიდო, რომელიც ძირითადად ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობის რეგულირებას შეეხებოდა: გერმანიის მთავრობას უნდა ეცნო საქართველოს სუვერენიტეტი; დახმარებოდა მას სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებაში, მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობის მოგვარებაში და ა.შ.

ბუნებრივია, რომ გერმანიას საქართველოში მისი სტრატეგიული ინტერესები ამოძრავებდა, მაგრამ ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობა სუვერენულ უფლებათა პატივისცემის ზღვარს არ გასცილებია. ამ მხრივ საინტერესოა დემოკრატიული საქართველოს ფინანსთა მინისტრის, ცნობილი ფინანსისტის, კ. კანდელაკის მოსაზრება „...გავრცელებული ხმები, თითქოს საქართველო გერმანიასთან ძალიან მძიმე პირობებით „იყო შეკრული“. რაც შემდეგ საქართველოს დამოუკიდებლობის მტრებისაგან იყო გამოყენებული... სიმართლეს არ შეეფერებოდა“.²

ცნობილი დიპლომატი, იურისტი და ისტორიკოსი ზ. ავალიშვილი დადებით შეფასებას აძლევდა გერმანელთა ყოფნას საქართველოში. იგი წერდა: „საქართველო, კავკასია შევიდა ევროპულ პოლიტიკასა და ისტორიაში, დადგა ჩვენი არსებობის პროვინციული – რუსული ფაზის აღსასრული“.³

სამწუხაროდ, საქართველო-გერმანიის ურთიერთობათა შემდგომ განვითარებას წერტილი დაუსვა გერმანიაში 1918 წლის 9 ნოემბერს დაწყებულმა რევოლუციამ და ვილჰელმ მეორის ხელისუფლების დამხობამ. საქართველოში მყოფი გერმანული მისიაც იძულებული გახდა სამშობლოში დაბრუნებულიყო.

სახელმწიფოს რეალური დამოუკიდებლობა საკუთარი ფულადი სისტემის არსებობის გარეშე წარმოუდგენელია. ამიტომ თავიდანვე ეს საკითხი ხელისუფლების მსჯელობის საგა-

¹ მ. დღვილავა. საქართველო-გერმანიის..., გვ. 13.

² კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. წიგნი II. პარიზი, 1930, გვ. 184.

³ ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში. თბ., 1990, გვ. 115.

ნი გახდა. აღსანიშნავია, რომ 1918 წლის 26 მაისისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე მომოქცევაში იყო რამდენიმე ტიპის ვალუტა: 1. რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო საკრედიტო ბილეთები; 2. დროებითი მთავრობის ფული – ე.წ. „კერენკები“; 3. ამიერკავკასიის კომისარიატის ბონები.¹ ამას ემატებოდა ზოგიერთი ქალაქის თვითმმართველობის მიერ გამოშვებული ფულის ნიშნები, რომელსაც, ძირითადად, შეზღუდული მომოქცევის არეალი ჰქონდა.²

საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ, დამოუკიდებლობის გამოცხადების დღესვე, 26 მაისის სხდომაზე იმსჯელა ამ საკითხზე და მიიღო გადაწყვეტილება „ქვეყნის უმძიმესი მდგომარეობიდან გამომდინარე, დროებით, საკუთარი ფულადი ერთეულის შექმნამდე, შენარჩუნებულიყო ფულის ბეჭდვის ძველი წესი – ამიერკავკასიის ბონების გამოცემა“.³

ამ მიზნით საქართველოს მთავრობამ დაიწყო მოლაპარაკება აზერბაიჯანისა და სომხეთის მთავრობების წარმომადგენლებთან. შეთანხმების მიღწევის შემდეგ, პარლამენტმა მიიღო კანონი „ამიერკავკასიის კომისარიატის 300 მილიონი მანეთის ბონის პასუხისმგებლობისა და 280 მილიონი მანეთის ბონების გამოცემის შესახებ“. აქედან 280 მილიონი სამ კავკასიურ სახელმწიფოს შორის გადანაწილდა,⁴ ხოლო წინათ გამოცემული 300 მილიონი მანეთის ბონების უზრუნველყოფისათვის პასუხისმგებლობა დაეკისრა სამივე სახელმწიფოს.⁵

საქართველოს პარლამენტმა 1918 წლის 20 ნოემბერს მიიღო კანონი კიდევ 200 მილიონი მანეთის ბონის გამოცემის შესახებ. აქედან 100 ათასი მანეთი რჩებოდა საქართველოს მთავრობის განკარგულებაში, 100 ათასი მანეთი აზერბაიჯანის

¹ ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფული, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1992 წ., 3 დეკემბერი.

² ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფული, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1992 წ., 3 დეკემბერი.

³ ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფული, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1992 წ., 3 დეკემბერი.

⁴ სცსსა, ფ. 1, აღწ. 1, ს. 116. ფურც. 50.

⁵ სცსსა, ფ. 1, აღწ. 1, ს. 116. ფურც. 50.

მთავრობას უნდა მიეღო.¹

დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლებას გაცნობიერებული ჰქონდა, რომ ამიერკავკასიის ბონების ემისია ფინანსური მდგომარეობის მოგვარების იდეალური ვარიანტი არ იყო. მით უმეტეს, ამით საგრძნობლად იზღუდებოდა ქვეყნის სუვერენიტეტი, მაგრამ ეს გზა საქართველოს რეალური მდგომარეობიდან გამომდინარე, ჯერჯერობით მისაღები იყო. ამასთან, მთავრობამ ეროვნული ვალუტის შექმნისათვის მზადება ჯერ კიდევ 1918 წლის მიწურულიდან დაიწყო.² ამ საკითხთან დაკავშირებით, როგორც ხელისუფლებაში, ისე ფინანსურ წრეებში, იყო აზრთა სხვადასხვაობა: ნაწილი მოითხოვდა ამიერკავკასიის ბონების გამოშვების შეწყვეტასა და ქართული ფულის, თუნდაც ბონის სახით შემოღებას,³ მეორე ნაწილი ამას ნაადრევად მიიჩნევდა იმ მოტივით, რომ სავალუტო ბირჟაზე გამართულ მწვავე კონკურენციაში ქართული ბონის დამარცხებისა და, აქედან გამომდინარე, მისი კურსის საგრძნობლად დაცემის საშიშროება არსებობდა.⁴ ასევე იყო ვარაუდი, რომ ქართული ბონების მიმოქცევას დიდ ბარიერებს შეუქმნიდნენ კერძო ბანკები და სხვა სავაჭრო დაწესებულებები, რომელთა უმრავლესობა არაქართველთა ხელში იყო.⁵ ეს საკითხი ქართული ბონის გამოშვების სასარგებლოდ გადაწყდა.

მრავალმხრივი მოსამზადებელი სამუშაოების ჩატარების შემდეგ, 1919 წლის 11 ივლისს დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებული დეკრეტის საფუძველზე, მთავრობამ 300 მილიონი მანეთის საქართველოს ხაზინის ბონები გამოსცა, რომელიც უზრუნველყოფილი იყო საქართველოს ქონებით.⁶ ეს იყო წინგ-

¹ სცსსა, ფ. 1836, აღნ. 1, ს. 116. ფურც. 50.

² ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ბონისტიკა. თბ., 1996, გვ. 42.

³ ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ბონისტიკა, გვ. 43.

⁴ ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ბონისტიკა, გვ. 49.

⁵ ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ბონისტიკა, გვ. 49.

⁶ ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ბონისტიკა, გვ. 49; 1918 წლის ივლისიდან 1919 წლის ივლისამდე ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა შორის შეთანხმების საფუძველზე, განხორციელდა ამიერკავკასიის ბონის ხუთი ემისია 1 მლრდ. 60 მლნ. მანეთის ოდენობით. ადრე, კომისარიატისა

ადადგმული ნაბიჯი ქართული ფულის შექმნისაკენ.

დიდი პრობლემები შეექმნა საქართველოს ხელისუფლების ხაზინის შემოსავლების წყაროს შესაქმნელად. პირდაპირი გადასახადები, ფაქტობრივად, არ შემოდიოდა, ხოლო არაპირდაპირი გადასახადები, ადგილობრივი წარმოების მკვეთრად შემცირების გამო, უმნიშვნელო იყო. ბაქოს ნავთობი, რომელსაც დიდი შემოსავალი შემოჰქონდა, ამიერკავკასიის სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ შეუძლებელი იყო საქართველოს ხაზინის შემოსავლების წყარო ყოფილიყო. ამიტომ მთავრობამ დაიწყო ზრუნვა ამ დანაკლისის კომპენსაციისათვის.

ნავთობიდან შემოსავლის დაკარგვის კომპენსაცია, მან-განუმთან ერთად, თამბაქოსაც შეეძლო. მეთამბაქოება საქართველოს მეურნეობის ტრადიციულ დარგად ჩამოყალიბდა. ქართული თამბაქო არაფრით არ ჩამორჩებოდა უცხოურს. პირველ მსოფლიო ომამდე საქართველოში 600 000 ფუთ თამბაქოს აწარმოებდნენ.¹ მას ადგილობრივი ბაზარი ჰქონდა, მაგრამ მნიშვნელოვან ნაწილი რუსეთსა და საზღვარგარეთ გადიოდა. I მსოფლიო ომის დროს, როცა გზები ჩაიკეტა, თამბაქო შიდა ბაზრის ამარა დარჩა. ქვეყნის ფარგლებს გარეთ მისი გატანა ძნელდებოდა. ამან ხელის შეუწყო თამბაქოს ფასის დაცემას და, აქედან გამომდინარე, მეთამბაქოების დაქვეითებას. მაგალითად, 1917 წელს შემოსავალი 422 000 ფუთს აღწევდა, ხოლო 1918 წელს – მნიშვნელოვნად შემცირდა.²

ხაზინის შემოსავლის წყაროს შესაქმნელად, საქართველოს პარლამენტმა 1918 წლის 30 აგვისტოს დაამტკიცა კანონი რუსული საბაჟოების გაუქმებისა და ქართული საბაჟოების შექმნის შესახებ.³ გადაწყდა, რომ საბაჟოები შეიქმნებოდა: თბი-

და სეიმის ხანაში, გამოშვებული იქნა 300 მლნ., რამაც, საბოლოოდ, 1 მლრდ. 360 მლნ. შეადგინა. აქედან ჩვენმა ქვეყანამ მიიღო 540 მლნ. მან., დანარჩენი კი აზერბაიჯანსა და სომხეთს ერგო (ვ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. წიგნი II, გვ. 184).

¹ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. სტენგორაფიულ ანგარიში. 42-ე სხდომა, 1920 წლის 4 აგვისტო.

² საქართველოს დამფუძნებელი კრება... 1920 წლის 4 აგვისტო.

³ სცსსა, ფ. 1891, ს. 44, ფურც. 101-102.

ლისში – ცენტრალური მართვის უფლებით, ფოთში პირველი ხარისხის საბაჟო, მეორე ხარისხისა – სოხუმსა და ნატანებში, მესამე ხარისხისა – ანაკლიაში, აწყურში, აბასთუმანში, გუდაუთაში, ოზურგეთში, ათონში, ლაგოდეხში, დარიალში, ოჩამჩირეში, ბაკურიანში.¹ 1918 წლის სექტემბერში ქვეყნის ხაზინაში საბაჟო გადასახადის სახით 1,5 მლნ. მანეთი შემოვიდა.²

სახელმწიფო ხაზინის მუშაობის სრულყოფის მიზნით, საქართველოს პარლამენტმა 1918 წლის ნოემბერში მიიღო კანონები: სახაზინო პალატათა გაუქმების, გადასახადთა და სახელმწიფო ხაზინის სამმართველოს დაარსებისა და სააქციო უწყებების ორგანიზაციის შესახებ.³

შემოსავლის შევსების მიზნით, მთავრობამ საყოველთაოდ მიღებული წესით – გადასახადების სახით, მოსახლეობიდან ფულის ამოღება სცადა, მაგრამ მხარდაჭერა ვერ მიიღო, მმართველმა პარტიამ, ამ მხრივ, საქმე თვითონ გაირთულა. თავის დროზე, ის გლეხებს მინებს უფასოდ პირდებოდა. ამიერკავკასიის კომისარიატის არსებობის პერიოდში საგადასახადო საქმიანობა, ფაქტობრივად, შეწყვიტა, ვინც გადასახადს მოითხოვდა, მას ხალხის მტრად აცხადებდა. ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ, საგადასახადო კომპანია რომ წამოეწყო, მოსახლეობისაგან უარი მიიღო.

ამ პერიოდში სოფლის მოსახლეობაში დიდი რაოდენობით ფული დაგროვდა. მაშინ მხოლოდ სოფელი იყო მწარმოებელი. გლეხს თავისი ნაწარმი ქალაქში გაჰქონდა გასაყიდად. სიძვირის გამო იქ სამრეწველო პროდუქციას არ ყიდულობდა. ე.ი. გლეხს ქალაქში საქონელი შემოჰქონდა და ფული გაჰქონდა. ის ფულს შინ ინახავდა, შემნახველ სალაროებს არ ენდობოდა, ვინაიდან არ იყო დარწმუნებული იმაში, რომ იქ შეტანილ ფულს, საჭიროების შემთხვევაში, დროზე მიიღებდა, უძრავი ფული მიმოქცევიდან გამოდიოდა და საზოგადოებრივ ღირებულებას კარგავდა.

მოსახლეობაში დაგროვილი უძრავი ფულის გააქტიურე-

¹ სცსსა, ფ. 1891, ს. 44, ფურც. 101-102.

² სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 114, ფურც. 3.

³ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 44, ფურც. 173-174.

ბისა და, საერთოდ, ფულის მიმოქცევის გაუმჯობესების მიზნით, მთავრობამ შეიმუშავა კანონპროექტი „საქართველოს ტერიტორიაზე მიმოქცევაში მყოფი ყველა ქალაქის ფულის შემონ-
მების შესახებ“.¹ ამ კანონპროექტის მიხედვით, საქართველოს ტერიტორიაზე მიმოქცევაში მყოფი ფულის ნიშნებს, კერძოდ: დროებითი მთავრობის ბილეთებს („კერენკები“), ამიერკავკასი-
ის ბონებს (აზერბაიჯანისა და სომხეთისათვის განკუთვნილის გარდა). მეფისდროინდელ სახელმწიფო საკრედიტო ბილეთებს
იმ შემთხვევაში ეძლეოდათ მიმოქცევის უფლება, თუ ისინი მთავრობის შესაბამისი სტრუქტურების მხრიდან შემონმებას
გაივლიდნენ და ექნებოდათ თავისუფალი მიმოქცევის დამადას-
ტურებელი ნიშანი (შტემპელის დასმა).² ყველა კომერციული
ბანკი, საზოგადოებრივი ორგანიზაცია, კერძო პირი, ვალდე-
ბული იყო 198 წლის 20 სექტემბრიდან სახელმწიფო შემნახველ
სალაროში შეეტანათ ფული მიმოქცევის უფლების მისაღებად.³

გარკვეული დროის შემდეგ, ეს ფული უბრუნდებოდა
მის მფლობელებს მიმოქცევის უფლების დადასტურებისათვის
განსაზღვრული თანხის გადახდის შემდეგ.⁴ ცხადია, მთავრობი-
სათვის უფრო ხელსაყრელი იყო სახელმწიფო სალაროში შეტა-
ნილი ფულის რაც შეიძლება მეტი ხნით დაყოვნება. აქედან
გამომდინარე, შემუშავებულ იქნა, ეგრეთ წოდებული საშტემ-
პელო გადასახადის ტარიფები. მაგალითად, სახელმწიფო სა-
ლაროში ფულის ხანგრძლივი დროით შენახვის შემთხვევაში
გადასახადი მცირდებოდა, დაგვიანებისათვის კი – იზრდე-
ბოდა (ათვლის დრო – 1918 წ. 20 სექტემბერი).⁵ მთავრობა
იმედოვნებდა, რომ ეს კანონი ხელს შეუწყობდა სახელმწიფო
შემნახველ სალაროებში ფულის მოზიდვას, ხოლო შემოსული
თანხებით გაისტუმრებდა მეანობების ძველ ვალებს და შემ-
ნახველი სალაროებისადმი ხალხის ნდობას აღადგენდა. ამავე

¹ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 100, ფურც. 4.

² სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 100, ფურც. 4.

³ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 100, ფურც. 4.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 100, ფურც. 4.

⁵ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 100, ფურც. 5.

დროს, ხაზინა შეივსებოდა 5-7 მილიონი მანეთით.¹

ხაზინის შემოსავლების გაზრდის მიზნით, მთავრობის მიერ შეიმუშავდა და პარლამენტს წარედგინა კიდევ რამდენიმე კანონპროექტი, კერძოდ: სააქციზო, დანესებულებების რეორგანიზაციის, ჩაიზე აქციზების დანესების, ღვინოზე გადასახადების გადიდების, ნავთობ-პროდუქტებით ვაჭრობის მონოპოლიასა და სააქციზო ღირებულებების დარღვევასთან მებრძოლი ზედამხედველი კომისიების შექმნის შესახებ.² 1918 წლის სექტემბერში ძალაში შევიდა თამბაქოზე გადასახადის კანონი.³

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეკონომიკის წამყვანი დარგი სოფლის მეურნეობა იყო. მოსახლეობის 85% ამ სფეროში იყო დაკავებული. ამიტომ, ხელისუფლების მიერ გატარებული რეფორმები ყველაზე აქტიურად აგრარულ სექტორს შეეხო. აგრარული რეფორმა ამიერკავკასიის კომისარიატმა წამოიწყო, რომელმაც 1917 წლის 16 დეკემბერს დაამტკიცა დეკრეტი „სახაზინო ყოფილი საუფლისწულო, სამონასტრო, იურიდიული პირებისა და კერძომფლობელური მიწების საადგილმამულო კომიტეტებისათვის გადაცემის შესახებ“.⁴ ამ დოკუმენტის თანახმად, ნორმაზე ზევით მფლობელთა მიწები სამხარეო საადგილმამულო ფონდს უნდა გადასცემოდა, რომელიც მას საგუბერნიო და საოლქო სამინათმოქმედო კომიტეტებს გაუნაწილებდა. დეკრეტს მოჰყვა 1918 წლის 7 მარტის კანონი, რომელიც მიწათმფლობელის სარგებლობაში დასატოვებ ნორმებს საზღვრავდა.⁵ მიწის ნორმა განისაზღვრა იმის მიხედვით, თუ რომელი დარგით იყვნენ მის მეპატრონეები დაკავებულნი: იქ, სადაც მეზღაღობა-მეზოსტნეობას მისდევდნენ, ნორმა 7 დესეტინა იყო; მარცვლეულის მწარმოებელთათვის – 15 დესეტინა; მეცხოველეებს განესაზღვრათ 40 დესეტინამდე.

¹ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1. ს. 100, ფურც. 5.

² გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 2 ნოემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 2 ნოემბერი.

⁴ სცსსა, ფ. 1819, აღწ. 1. ს. 41, ფურც. 173.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 18 იანვარი.

სეიმის მიერ მიღებული კანონი ადასტურებდა ჩამორთმეული მიწების საადგილმამულო კომიტეტების განკარგულებაში გადასვლას. კომიტეტებს უფლება ეძლეოდათ, კანონის ფარგლებში, თავიანთი შეხედულებისამებრ, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით ემოქმედათ. თუმცა, ძნელი გამოდგა მიწის დანაწილების პროცესი. აქ დღის წესრიგში დადგა მინათმფლობელობის ფორმის საკითხი. ნეავე დისკუსიის შემდეგ, უპირატესობა მიენიჭა მიწის კერძო საკუთრებაში გადაცემას.¹

სერიოზული მსჯელობის საგანი გახდა, აგრეთვე, გლეხობისათვის მიწის უსასყიდლოდ თუ გამოსყიდვით გადაცემის საკითხი. საბოლოოდ გადაწყდა, რომ მათთვის გადაენაწილებინათ ის თანხები, რომელიც რეფორმის გატარების პერიოდში დაიხარჯა. დაახლოებით ამ პრინციპის საფუძველზე, საქართველოს პარლამენტმა 1919 წლის 22 იანვარს მიიღო კანონი, რომელიც მიწის კერძო საკუთრების დანესებასა და სახელმწიფო საადგილმამულო ფონდიდან გლეხობისათვის მიწის მიყიდვას ითვალისწინებდა.² თუმცა, მიუხედავად სერიოზული ხარვეზებისა, აგრარული რეფორმა დადებითად უნდა შეფასდეს. პირველ ყოვლისა, იმიტომ, რომ ამით მთავრობამ გეზი აიღო სოფელში ბურჟუაზიული გარემოს შექმნისაკენ.

ამრიგად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებამ დამოუკიდებლობის გამოცხადების პირველ, ძალიან მძიმე წელს, სერიოზულად იღვანა ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინებისათვის, მაგრამ ამას შესაბამისი დადებითი შედეგები არ მოჰყოლია. სამწუხაროდ, ყველა პრობლემა, რომელიც ქვეყნის წინაშე იდგა დამოუკიდებლობის გამოცხადების პირველ დღეებში, მოუგვარებელი დარჩა. ქვეყანაში არსებული მძიმე ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის მაჩვენებელი იყო ის ფაქტი, რომ 1918 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტი 260 მილიონიანი დეფიციტით დასრულდა,³ თუმცა, შექმნილ კონკრეტულ-ისტორიულ პირობებში შვიდი თვის განმავლობაში რაიმე ეკონომიკური მიზნის მიღწევა შეუძლებელი იყო.

¹ გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 18 იანვარი.

² საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის., გვ. 217.

³ გაზ. „ბანკი“, 1993 წ., 27 აპრილი.

ABOUT SOME PROBLEMS OF THE ECONOMICAL DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA

After the Revolution of 1917, on the result of the most complicated political situation created by the events developed in the Russian Empire, Georgian people got opportunity to restore the state system. On May 26, 1918, Noe Zhordania on behalf of the National Council announced independence of Georgia.

The main objective of the new social democratic government was preparing the ground for socialism (Maximum program) with the overall development of the bourgeois order (Minimum program). This process has been carried out at extremely difficult conditions. As a result of the World War I, all the fields of the Georgian economics attached to Russia were destroyed. The country was covered with unemployment, which caused social crisis, anarchy and chaos. On the background of international isolation Germany was the only country which established economical relationships with Georgia. In the summer of 1918, agreements of strategic importance were signed between two countries, implementation of which would help our country to come out from the crisis. But Germany was defeated in the war and left Georgia. Georgian government really took effort for economic recovery of the country, but there were no positive results.

Unfortunately all the problems that the government faced in the early days of independence, has remained the same at the end of the year.

ევროპელი სოციალისტები საქართველოში (1920 წ. 14-28 სექტემბერი)

1919 წლის თებერვალში¹ შვეიცარიის დედაქალაქ ბერნში გამართულ სოციალისტების საერთაშორისო კონფერენციაზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაციამ ქვეყნის საერთაშორისო აღიარების მოთხოვნით საგანგებო რეზოლუცია წარადგინა. კონფერენციამ მხარი დაუჭირა ქართული დელეგაციის სამართლიან მოთხოვნას და პარიზის საზავო კონფერენციას საქართველოს დამოუკიდებლობის იურიდიული აღიარების თაობაზე სპეციალური მიმართვა გაუგზავნა.

ევროპის სოციალისტთა ერთმა ჯგუფმა, რომელიც განსაკუთრებით აქტიურობდა საქართველოს მხარდასაჭერად, გადანყვიტა მოენახულებინა ჩვენი ქვეყანა, რომლის სათავეში სოციალ-დემოკრატიული პარტია იდგა.

1920 წლის შემოდგომაზე საქართველოში ჩამოვიდა ევროპის სოციალისტურ პარტიათა დელეგაცია, რომელიც, ძირითადად, II ინტერნაციონალის ლიდერებისაგან იყო დაკომპლექტებული.² საპატიო სტუმრები 14 სექტემბერს გემ „ფრანც-ფერდინანდს“ ჩამოჰყვნენ ბათუმში.³ მათ დასახვედრად აჭარის დედაქალაქში ჩამოვიდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრის პირველი მოადგილე ა. საბახტარიშვილი და რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრები.⁴ ჩამოსულ სტუმართა შორის იყვნენ: რამზეი მაკდონალდი,⁵ თო-

¹ კონფერენცია მიმდინარეობდა 3-10 თებერვალს.

² აღსანიშნავია, რომ ფრანგი სოციალისტები, რომლებიც 1920 წლის სექტემბერში საქართველოში ჩამოვიდნენ, როგორც ფრანსუაზ და რევაზ ნიკოლაძეები შენიშნავდნენ, „დიდი ხნის მანძილზე მხარში ედგნენ საფრანგეთში ქართულ ემიგრაციას“, რომლებიც საბჭოთა რუსეთის მიერ ქვეყნის ოკუპაციას გაექცნენ ევროპაში (იხ.: ფრ. და რ. ნიკოლაძეები. ქართველები საფრანგეთისათვის ბრძოლებში. 1939-1945 წლის გეზები. ბერნარ უტიეს წინათქმა. ფრანგულიდან თარგმნა გიორგი ანთელავამ. თბ., 2009, გვ. 21).

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 15 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 15 სექტემბერი.

⁵ რამზეი მაკდონალდი (James Ramsay MacDonald) ინგლისის მუშათა

მას შოუ,¹ ეთილ სნოუდენი (ინგლისი),² ემილ ვანდერლენდე,³ კამილ ჰიუსმანსი,⁴ ლუი დე-ბრიუკე (ბელგია), პიერ რენოდელი,⁵

პარტიის ცნობილი მოღვაწე იყო. 1900 წელს ის აირჩიეს დიდი ბრიტანეთის მუშათა პარტიის მდივნად და 12 წლის მანძილზე ამ პოლიტიკური ორგანიზაციის საორგანიზაციო საქმეებს განაგებდა. 1906 წლიდან ის ინგლისის პარლამენტის წევრია და ხელმძღვანელობს მუშათა (ლეიბორისტულ) პარტიას. 1924 წელს კი დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი გახდა. ეს თანამდებობა მას მოგვიანებითაც, 1929-1931 წლებშიც ეკავა.

¹ თომას შოუ ინგლისის თემთა პალატის დეპუტატი იყო. ის კარგად იცნობდა როგორც ინგლისის, ასევე – ევროპის მუშათა მოძრაობას. თ. შოუმ იმოგზაურა საბჭოთა რუსეთში, საიდანაც უკიდურესად უარყოფითი შთაბეჭდილებით დაბრუნდა.

² ეთილ სნოუდენი (Ethel Snowden) – ინგლისის მუშათა პარტიის უკიდურესი მემარცხენე ფრთის – წარმომადგენელი, მუშაობდა ქალთა ორგანიზაციებში. ისიც ნამყოფი იყო რუსეთში და, როგორც თ. შოუ, ასევე, უარყოფითი შთაბეჭდილებებით დაბრუნდა.

³ ემილ ვანდერლენდე (Émile Vandervelde) – ბელგიის პოტიკური მოღვაწე, მემარჯვენე სოციალისტი, II ინტერნაციონალის ერთ-ერთი ლიდერი, ბრიუსელის უნივერსიტეტის პროფესორი, ბელგიის სოციალისტური პარტიის წევრი დაარსებისთანავე (1885), ხოლო XIX საუკუნის 90-იან წლებში კი – მისი თავმჯდომარე; 1914 წლიდან დეპუტატთა პარტიის წევრი; 1900 წლიდან II ინტერნაციონალის საერთაშორისო სოციალისტური ბიუროს თავმჯდომარე; 1914-1937 წლებში ეკავა საგარეო საქმეთა მინისტრის, იუსტიციის მინისტრის და სხვა თანამდებობები ბელგიის მთავრობაში. როგორც ბელგიის წარმომადგენელმა ხელი მოაწერა ვერსალის ზავს (1919); 1922 წელს მოსკოვში მემარჯვენე ესერების პროცესს ესწრებოდა, როგორც დამცველი; ხელი მოაწერა ლოკარნოს შეთანხმებას. სსრკ-ს ცნობის წინააღმდეგი იყო.

⁴ კამილ ჰიუსმანსი (Camille Huysmans) ბელგიის სოციალისტური პარტიის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი გახლდათ; 1905-1922 წლებში II ინტერნაციონალის საერთაშორისო სოციალისტური ბიუროს მდივანი, 1910-1915 წწ. კი – ბელგიის პარლამენტის წევრი; 1910 წელს მუშათა ინტერნაციონალის ბიუროს თავმჯდომარედ ირჩევენ, ხოლო 1945 წელს ბელგიის პრემიერ-მინისტრი ხდება.

⁵ პიერ რენოდელი (Pierre Renaudel) – საფრანგეთის მუშათა პარტიის უმცირესობის წარმომადგენელი – საფრანგეთის მუშათა პარტიის ერთიანობას უჭერდა მხარს; გმობდა ბოლშევიზმისკენ გადახრის ყოველგვარ მცდელობას.

ალბერ ინგელსი, ადრიან დე მარკე (საფრანგეთი) და სხვები. კარლ კაუტსკი¹ ავადმყოფობის გამო რომში დარჩენილა, თუმცა ის მოგვიანებით ჩამოვიდა და კარგა ხნით დარჩა საქართველოში. დელეგაციას ჩამოყვა მისი მდივანი ოლბერგოტი.²

ოფიციალური ცერემონიის დასრულების შემდეგ, მასპინძლების თანხლებით, დელეგაცია ნავსადგურიდან მუშათა სასახლისკენ გაემართა. ათასობით ბათუმელი ქუჩიდან, აივნებიდან, სახლების ფანჯრებიდან გულითადად ესალმებოდა საპატიო სტუმრებს.³ მუშათა სასახლის წინ სახელდახელოდ ორგანიზებული მიტინგის დასრულების შემდეგ, დელეგაცია ჩაქვში ვახშამზე მიიპატიჟეს.⁴

15 სექტემბრის დილით დელეგაცია ჩამოვიდა თბილისში. დედაქალაქს განსაკუთრებული საზეიმო იერი ჰქონდა. დილაადრიან უამრავი ხალხი გამოვიდა ქუჩაში. ვერის დაღმართიდან ერევნის მოედნამდე (დღევანდელი თავისუფლების მოედანი) ცოცხალი ჯაჭვი გაკეთდა.⁵ სტუმრებს მიესალმა მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია, რომელმაც მადლობა გადაუხადა მათ საერთაშორისო არენაზე საქართველოს მხარდაჭერისათვის. უზომოდ კმაყოფილმა ე. ვანდერველდემ მადლობა გადაიხადა თბილი მიღებისათვის და თავისი გამოსვლა დაასრულა მოწოდებით – „გაუმარჯოს საქართველოს!“

იმავე დღეს დელეგაცია მიიწვიეს დამფუძნებელი კრების

¹ კარლ კაუტსკი (Karl Johann Kautsky) გერმანიის სოციალ-დემოკრატიასა და II ინტერნაციონალის ერთ-ერთი გამორჩეული ლიდერი იყო. თავდაპირველად მარქსიზმის პოზიციაზე იდგა. 1914 წლიდან იგი შორდება მარქსიზმს. მაშინ მარქსისტები მას ბრალს სდებდნენ იმ მძაფრ წინააღმდეგობების მიჩქმალვაში, რომელიც, მათი აზრით ახასიათებდა კაპიტალიზმის განვითარების მონოპოლისტურ სტადიას. 1917 წელს კ. კაუტსკიმ მონაწილეობა მიიღო გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის შექმნაში. ის აშკარად გამოდიოდა რუსეთთან მეგობრული კავშირის დამყარების წინააღმდეგ. ფაშისტური გერმანიის მიერ ავსტრიის დაპყრობის („ანშლუსი“) შემდეგ (1938 წ.), გადასახლდა პრაღაში.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 15 სექტემბერი.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 15 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

სპეციალურ სხდომაზე, რომელიც გახსნა მისი თავმჯდომარის მოადგილემ ალ. ლომთათიძემ.¹ მან დელეგაციის თითოეულ წევრს მადლობა გადაუხადა სტუმრობისათვის, შემდეგ მოკლედ მიმოიხილა დამოუკიდებელი საქართველოს მიერ განვლილი უაღრესად ძნელი გზა. ალ. ლომთათიძემ ილაპარაკა რუსეთის მხრიდან მომავალ საფრთხეზე, უკმაყოფილება გამოითქვა ამერიკის შეერთებული შტატების პოზიციის გამო, რომელმაც მხარი დაუჭირა რუსეთის ყოფილი იმპერიის ფარგლებში აღდგენას.² თავმჯდომარის მოადგილემ იმედი გამოთქვა, რომ ევროპის ქვეყნები დახმარებას გაუწევენ ახალგაზრდა ქართულ სახელმწიფოს, რათა ის ევროპის მონივნად ქვეყნების თანამეგობრობის წევრი გახდეს.³

სხდომაზე სიტყვით გამოვიდნენ ასევე: სოციალ-დემოკრატიული პარტიის სახელით – მ. გიორგაძე, სოციალ-ფედერალისტი შ. ალექსი-მესხიშვილი. ეროვნულ-დემოკრატი – გ. გვაზავა, სოციალისტ-რევოლუციონერი ლ. შენგელაია და სხვები.⁴ საპასუხო სიტყვით მასპინძლებს მიმართეს: რ. მაკდონალდმა, თ. შოუმ, პ. რენოდელმა. სხდომას ესწრებოდნენ ნ. ჟორდანიას და მთავრობის სხვა წევრები.⁵

სალამოს გაიმართა მუშათა და დეპუტატთა საბჭოს საზეიმო სხდომა. ნ. ჟორდანიამ სხდომის მონაწილეებს წარუდგინა დელეგაციის წევრები, შემდეგ ისაუბრა საქართველოში შექმნილ მდგომარეობაზე გამოთქვა რწმენა, რომ დელეგაციის წევრთა აქტიური მხარდაჭერა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარების სერიოზული სტიმულატორი იქნებოდა.⁶

ე. ვანდერველდემ თავის გამოსვლაში მაღალი შეფასება მისცა კ. კაუტსკის და ნ. ჟორდანიას მოღვაწეობას და მათ „წმინდა სახეები“ უწოდა. ამავე დროს მან აღნიშნა, რომ წყვილი უკვე დაძლეულია და ამჯერად საჭიროა უსაფრთხოების

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

⁶ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

განმტკიცებაზე ზრუნვა.¹ ბელგიელმა სტუმარმა კბილი გაჰკრა რუსულ სოციალიზმს. „რუსები ამტკიცებენ, რომ სოციალიზმის აშენება შეიძლება დემოკრატიის გარეშე, რაც ყოვლად შეუძლებელია. ბოლშევიზმის ნაყოფი მხოლოდ მტვერი და ნაცარია“, – დაასკვნა ე. ვანდერველდემ.

მეორე დღეს დელეგაცია რეგიონებში გავიდა. 19 სექტემბერს ის ფასანაურში ჩავიდა. სახელდახელოდ ორგანიზებულ მიტინგზე ფასანაურელები მიესალმნენ სტუმრებს და დააფიქსირეს ურყევი პოზიცია, რომ ქართული სახელმწიფო და მისი მოსახლეობა მყარად დადგებოდა დემოკრატიისა და თავისუფლების სადარაჯოზე.² საპასუხო სიტყვა წარმოთქვა ე. ვანდერველდემ. მან მადლობა გადაუხადა მასპინძლებს თბილი მიღებისათვის. ის ნასიამოვნები დარჩა იმის გამო, რომ საქართველოს ამ ულამაზესი კუთხის მთების უმაღლეს მწვერვალზე ფრიალებდა თავისუფლების წითელი დროშა.³ სტუმრებს სასიამოვნო განწყობას უქმნიდა ფასანაურელების მიერ ერთსულოვნად შესრულებული „მარსელიოზა“.⁴ რ. მაკდონალდმა აღფრთოვანება ვერ დამალა ქართული სტუმართმოყვარეობის გამო. მან ქართველი ხალხის შესახებ თქვა: „მე ვგრძნობ და ვხედავ, რომ ეს არ არის ერთი რომელიმე კლასი ან პარტია, არამედ ეს არის მთელი, ერი, მთელი ხალხი. მათ ვუსურვებთ ჩვენ დღევგრძელობას და ამ მთებში ვუმღერებთ ევროპის მუშათა კლასის სიმღერა „ინტერნაციონალს“.⁵ ინგლისელმა პარლამენტარმა თ. შოუმ კი დაამატა: „მე მინდა გამოვხატო ჩემი გრძნობა არა სიტყვით, არამედ სიმღერით, რომელიც ინგლისელებსთვის დიდი მეგობრობის გამოხატვაა. ამ ხალხს ვერ ეტყვი სიტყვებს უფრო ლამაზს, ვიდრე მისი მომხიბლავი ბუნებაა“.⁶

ყვავილებით მორთული ავტომობილების კორტეჟი, მთების თვალწარმტაცი სანახაობის ფონზე, ყაზბეგისკენ გზას მი-

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 17 სექტემბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁶ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

იკვლევდა. ყველა სოფელთან ცხენოსანი მოხვევები „სტუმარი ღვთის“ დახილით ეგებებოდნენ ევროპელი სტუმრებს.

კორტეჟს სოფელ სიონთან შეკრებილი უამრავი ხალხი გადაეღობა. აქ სრულიად ხეცს მოეყარა თავი. მათ შორის იყო 200 შეიარაღებული ხევსური, რომლებმაც ავტომობილების გამოჩენისას ხმლები იშიშვლეს, შემდეგ კი, პატივისცემის ნიშნად, ძირს დახარეს. „გაუმარჯოს!“ – ხმა ცას წვდებოდა, ხოლო 300 ცხენის ფეხის შეწყობილი ბაკუნი გრანდიოზულ სანახაობას ქმნიდა.¹ ადგილობრივი მოსახლეობის სახელით სტუმრებს მიესალმა გლეხი ანდრია კობაიძე. მისი თქმით, XII საუკუნიდან ქართველი ერი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლებს ეწეოდა სხვადასხვა ჯურის დამპყრობლების წინააღმდეგ; იგი იცავდა თავს, მეგობარს კი ვერ პოულობდა, ორივე თვალით შეჰყურებდა ევროპას, იქითკენ გაშვებული ჰქონდა მეგობრობის ხელი, მაგრამ ის ჰაერში რჩებოდა, რამაც მიგვიყვანა რუსეთის უღელში შებამდე. მაგრამ დღეს აღსრულდა ნატვრა – ამიერიდან გზა საქართველოსა და ევროპას შორის გახსნილია. ჩვენ ვიბრძოლებთ ამ გზის შესანარჩუნებლად, აღნიშნა ა. კობაიძემ.²

საპასუხო სიტყვა წარმოთქვა ე. ვანდერველდემ: „მთის შვილნო! თავისუფალი საქართველოს მოქალაქენო! ჩვენ ევროპელებს, რომლებიც ვხედავთ მაღალმწვერვალზე აფრიალებულ ნითელ დროშას, არ გვიკვირს ეს, ვინაიდან თქვენი ბრძოლა თავისუფლებისათვის ამ მაღალი მთების სილამაზის თანამდეგია. თქვენს მიერ ჩვენსკენ განვდილ ხელებს მიესალმებიან ევროპელი მშრომელები. ამიერიდან ჩვენ კავშირს ვერავინ განწყევტს“.³

ყაზბეგშიც ხალხმრავლობა იყო. შეკრებილთ 100 ცხენოსანი შემოუერთდა. მათ წინ მიუძღოდა ხუთი მედროშე, წმინდა სამების თეთრი დროშით, რომელიც მეხსიერებაში აღადგენდა სამშობლოსათვის დაღუპულ გმირებს.⁴ ეკლესიის გალავანთან შეკრებილი ხალხის სახელით სიტყვით გამოსულმა გლეხმა ბართლომე ლუდუშაურმა სტუმრებს და, მათი სახით, საერთა-

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

შორისო დემოკრატიულ ძალებს სთხოვა დახმარება საქართველოს დამოუკიდებლობის გასამტკიცებლად.¹ სალამოს სტუმრებმა ყაზბეგში დაისვენეს. ისინი კარგა ხანს ათვალიერებდნენ მის მშვენიერ მიდამოებს. აქტიურობით გამოირჩეოდა ე. ვანდერველდე, რომელმაც მოინახულა ალ. ყაზბეგის ძეგლი და პატივი მიაგო მის ხსოვნას.² სტუმრებზე წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა დარიალის ხეობამ. ე. ვანდერველდემ, რომელიც ალპებში იყო ნამყოფი და ადარებდა მას დარიალს თქვა: „ჩემს სიცოცხლეში პირველად ვნახე ასეთი მშვენიერებაო“.³

შემდეგი მარშრუტი დუშეთი იყო. ერობის წინ, მოედანზე გამართულ მიტინგზე სტუმრებს სიტყვით მიმართა ვ. კალანდარიშვილმა.⁴ საპასუხო სიტყვით გამოვიდა ე. სნოუდენი. მან ისაუბრა საქართველოში ქალების აქტიურ მონაწილეობაზე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, განსხვავებით – დიდი ბრიტანეთისაგან. ე. სნოუდენის თქმით, იქაურ ქალებს სხვისი არჩევის უფლება აქვთ, მაგრამ თვითონ არ შეიძლება იყვნენ არჩეული წარმომადგენლობით ორგანოებში.⁵ მისი აღფრთოვანება საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში ქალების აქტიური მონაწილეობით, ჩვენ გადაჭარბებულად არ გვეჩვენება, რადგან დიდ ბრიტანეთში 30 წელზე უფროს ქალბატონებს, რომლებიც დაქორწინებულები იყვნენ, 1918 წელს არჩევნებში ხმის მიცემის უფლება მიეცათ, ხოლო 1928 წელს ამ ასაკმა 21 წლამდე დაიწია.

თბილად შეხვდა ხალხი ბელგიელი კ. ჰიუსმანსის გამოსვლასაც: „საქართველოში მე ვნახე ერთსულოვნება, რომელსაც ქართველი ხალხი იჩენს დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიისათვის ბრძოლაში. საქართველოს ბევრჯერ ჰქონია საშინელი გამოცდა. ჩვენც ბელგიელებმა ოთხი შემოსევა ვიგემეთ. უკანასკნელი მომხვდური გერმანია იყო, რომელმაც გაანადგურა ქვეყანა, ჩვენ თავგანწირვით ვიცავდით თავს და მივალწიეთ

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

კიდევაც მიზანს. პატარა ბელგიამ თავი გადაირჩინა... დღეს როცა დიდი ქვეყნების ჭიდილში პატარა ერები ისრისებიან, სანამ არ შესულხართ ერთა ლიგაში, სანამ არსებობს საფრთხე, მშრალად შეინახეთ თოფნამალი, რომ თავი დაიცვათ, თავდაშსხმელი მოიგერიოთ. თქვენი ქვეყანა, რომელმაც კაცობრიობას მისცა რუსთაველი, ხალხი, რომელსაც აქვს ამოუწურავი ენერგია და ნებისყოფა ბრძოლისა არ შეიძლება გადაშენდეს".¹

21 სექტემბერს დილით სტუმრებმა კახეთისკენ აიღეს გეზი. ზღვა ხალხმა მოიყარა თავი საგარეჯოში. ადგილობრივი სოციალ-დემოკრატების სახელით სტუმრებს მიესალმა ერემია გულისაშვილი. საპასუხო სიტყვა წარმოთქვა რ. მაკდონალდმა.²

პატარა სადგურ მელაანში იმდენ ხალხს მოეყარა თავი, რომ სტუმრები იძულებულნი გახდნენ ჩამოსულიყვნენ მატარებლიდან მასპინძლებთან შესახვედრად. კ. ჰიუისმანსმა მიმართა მათ: ხალხის სიძლიერე არ განისაზღვრება მარტო ზისი მრავალრიცხოვნებით. პატარა ერმა შეძლო ამის გაკეთება, რაც ჯერ კიდევ დიდ ერებს არ მიუღწევიათ; მთავარია წარმატებით აწარმოო ბრძოლა თავისუფლებისა და ქვეყნის მომავალი განვითარებისათვის.³ საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ სტუმრების დასახვედრად მელაანის სადგურში მოვიდა სოფ. ალექსანდროვკაში მცხოვრები რუსების დელეგაცია.⁴

მელაანიდან გამოსული მატარებელი ნელა მიუყვებოდა გზას გურჯაანისაკენ. სტუმრების თვალწინ იშლებოდა თვალუწვდენელი ალაზნის ველი, რომელიც კიდევ უფრო ამდიდრებდა ისედაც სასიამოვნოდ დატვირთულ ევროპელთა შთაბეჭდილებებს. გურჯაანის სადგური ხალხს ვერ იტევდა. სტუმრებს მიესალმა ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელი კ. ანდრონიკაშვილი, რომელმაც სათითაოდ გააცნო ხალხს დელეგაციის წევრები.⁵ ე. ვანდერველდემ მადლობა გადაუხადა სა-

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 სექტემბერი.

ქართველოს მთავრობას მონვევისათვის, რომ შესაძლებლობა მიეცათ გაცნობოდა საქართველოს, მის სულით მდიდარ ხალხს. მან საკუთარი მოსაზრება გამოთქვა საქართველოში მინის დამუშავების ტრადიციებზე და ამასთან დაკავშირებით მთავრობას ურჩია გაცნობოდნენ ბელგიის გამოცდილებას: „თქვენ იდეალების ქვეყანა ხართ. თქვენ თოვლიანი მთები გიგ ზავნიან ნაკადულებს, რომლებიც რწყავენ ველებს. თქვენ ჩაატარეთ აგრარული რეფორმა, ეს კარგია, მაგრამ ცუდია ის, რომ ნაჭრებად ამუშავებთ მინებს, რომლებსაც დიდი ნაყოფი არ მოაქვს. მე გირჩევთ აიღოთ მაგალითი ბელგიისაგან, სადაც მინებს კორპორაციული გაერთიანებები ამუშავებენ და ამავე წესით გააქვთ ნანარში ბაზარზე. მე დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენც ასე მოიქცევით“.¹

საინტერესო იყო ე. სნოუდენის გამოსვლა: თქვენ გვერდით აუარეთ უაღრესად საშიშ გზას და მონახეთ გზა დემოკრატიისა. თქვენ უარყავით ბოლშევიზმი, ვინაიდან მას მოაქვს განადგურება და მონობა. თქვენი ბრძოლა გვაძლევს რწმენას, რომ გაიმარჯვებთ. გისურვებთ, რომ არ აცდენოდეთ არჩეულ გზას.²

პ. რენოდელმა ისაუბრა საფრანგეთის სოციალისტურ პარტიაში შექმნილ ვითარებაზე და აღნიშნა, რომ პარტიის წევრთა ერთი ნაწილი ბოლშევიზმისაკენ გადაიხარა, მაგრამ საფრანგეთის მუშათა კლასი, სოციალისტთა უმრავლესობა არ გაჰყვება ბოლშევიზმს.³ მოგვიანებით, საფრანგეთის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია მართლაც მკვეთრად გაემიჯნა კომუნისტურ პარტიას, რომელსაც წლების განმავლობაში სათავეში ედგა ჟორჟ მარშე.

შემდეგ მატარებელი თელავისკენ გაემართა. სადგურში შეკრებილ ხალხთან შეხვედრის შემდეგ სტუმრები რომანოვების ყოფილ მამულში მიიწვიეს.⁴ მწვანეში ჩაფლული წინანდლის ბალი, როგორც თვითონ ამბობდნენ, მზეს უკანასკნელ სხივებს,

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 25 სექტემბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 25 სექტემბერი.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 25 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 25 სექტემბერი.

რომ ჰპარავდა, მრავალ ფერებში წარმოაჩენდა იქაურობას და ალტაცებაში მოჰყავდა სტუმრები, რომლებიც სასახლის აივნიდან შესცქეროდნენ საოცარ სანახაობას.

სალამოს სტუმარ-მასპინძლებს შორის აზრთა გაზიარება გაიმართა. ე. ვანდერველდემ განაცხადა: საქართველოში მოგზაურობამ ღრმად დამარწმუნა, რომ თქვენ ხალხს სწყურია თავისუფლება და მშვიდობა. ჩვენთან ხშირად მოდიოდა უბრალო ხალხი და გვთხოვდა დახმარებას, რომ ევროპის ქვეყნებს ეცნოთ საქართველოს დამოუკიდებლობა. ჩვენ ამასთან დაკავშირებით მივიღებთ ზომებს, ვინაიდან ჩვენ გვწამს საქართველოს მომავლის.¹

ლუი დე ბრიუკემ (ბელგია) კი აღნიშნა: „ჩემთვის და ჩემი ქვეყნისთვის დიდი პატივია, რომ ნოე ჟორდანიამ ჩვენი ჩამოსვლის პირველ დღეს თავის გამოსვლაში საქართველო შეადარა ბელგიას. ამაში ჩემი ქვეყნის ღირსებას ვხედავ“.²

საქართველოს მიწათმოქმედების მინისტრმა ნ. ხომერიკმა, რომელიც ამ შეხვედრას ესწრებოდა, სტუმრებს მოკრძალებით განუცხადა, რომ მთავრობის საქმიანობის შესახებ მათ მიერ გამოთქმული შეფასებები გადაჭარბებული იყო. მან აღნიშნა, რომ მთავრობას ჯერ კიდევ ბევრი რამ აქვს გასაკეთებელი: „იყო შეცდომები, რომლის გამოსწორებაზე ენერგიულად ვმუშაობთ. ჩვენ ვცდილობთ 2000-წლიან სახელმწიფოებრიობასა და კულტურული ცხოვრების ტრადიციებზე ახალი დროისა და გარემოს შესაბამის ჩარჩოებში მოვაქციოთ“.⁴

თბილისში დაბრუნების შემდეგ დელეგაცია ეწვია დედაქალაქის მუშათა რაიონის – ნაძალადევს – და დაესწრო მუშათა სახლში გამართულ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის თბილისის ორგანიზაციის გაერთიანებულ საგანგებო სხდომას. საზეიმოდ მორთულ დარბაზში ოვაციების თანხლებით შემოვი-

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 26 სექტემბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 26 სექტემბერი.

³ ეროვნული ისტორიოგრაფიის კვლევების საფუძველზე, ქართული სახელმწიფოებრიობის ხანგრძლივობა 1000 წლით მაინცაა დაძველებული და ის სათავეს დიაოხიდან იღებს.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 26 სექტემბერი.

იდნენ კ. ჰიუისმანსი, თ. შოუ, პ. რენოდელი, და სხვები. მათ ახლდა ნ. რამიშვილი.¹

სხდომას უძღვებოდა სოციალ-დემოკრატიის თბილისის კომიტეტის თავმჯდომარე გ. ბახტაძე, რომელმაც აღნიშნა: „ჩვენ ვიმყოფებით მუშათა უბანში, აქ მიმდინარეობდა აქტიური მუშაობა და ძალთა დარაზმვა თავისუფლებისათვის. ამას მივალნიეთ, მაგრამ დღეს მრავალი პრობლემის წინაშე ვდგავართ. განსაკუთრებული პრობლემა გვაქვს ეკონომიკის სფეროში. ამ მხრივ ჩვენი ჩამორჩენილობა რუსეთის სინდისზეა. მას ერთი სრულყოფილი, ტექნიკურად აღჭურვილი საწარმო არ დაუტოვებია,² ამიტომაც გვაქვს შრომის ნაყოფიერება უაღრესად დაბალი. თუმცა ჩვენ მომავლის იმედს არ ვკარგავთ, გვაქვს ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები, გვყავს მონოლითური მუშათა არმია, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევს გაუმკლავდეთ ნებისმიერ სიძნელეებს. ამასთან, უარს არ ვიტყვით თქვენს თანადგომაზე, დახმარების ხელი უნდა გაგვიწოდოს დასავლეთის მუშათა კლასმა, რომელთანაც იდეური და ორგანიზაციული კავშირები გვაქვს. გაუმარჯოს ჩვენს სტუმრებს, გაუმარჯოს ინტერნაციონალს!“³

სტუმრებს მიესალმა თბილისის პირველი რაიონის მუშათა ორგანიზაციის წარმომადგენელი ლ. ლორთქიფანიძეც. მან გაიხსენა, რამდენიმე ეპიზოდი რევოლუციური წარსულიდან, პატივი მიაგო დაღუპული მეომრების ხსოვნას, მაღალი შეფასება მისცა ნ. ჟორდანიას, ირ. წერეთლის, კ. ჩხეიძის, ის. რამიშვილის, ს. ჯიბლაძის მოღვაწეობას და ხაზი გაუსვა ეკონომიკის სიდუხჭირეს, რაც, მისი რწმენით, დასავლეთის დახმარებით გამოსწორდებოდა.

სხდომაზე სიტყვით გამოვიდა კ. ჰიუისმანსიც. მან, როგორც კეთილისმსურველმა, ხაზი გაუსვა საქართველოში არსებულ ნაკლოვანებებს: „ჩვენ არ ჩამოვსულვართ იმისათვის, რომ მატარებლის ფანჯრებიდან ვათვალიეროთ თქვენი შეს-

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

ანიშნავი ბუნება, არამედ მიგითითოთ იმ ნაკლოვანებებზე, რომელიც აქ ენახეთ“.¹

მან მაგალითისთვის საკუთარი ქვეყნის გამოცდილება მოიტანა:

„ომის შედეგად ჩვენი ხალხი უკიდურეს გაჭირვებაში იყო ჩავარდნილი. გერმანიამ დაანგრია ჩემი ქვეყანა, გაანადგურა სანარმოები, რაც მოენონა, თან წაიღო, გაიყვანა უმაღლესი კვალიფიკაციის მუშები. ისინი იქ დაავადმყოფდნენ და შრომის უნარი დაკარგეს. ...ჩვენშიც შემოვიდა ბოლშევიკური სულისკვეთება, ჩვენც შეგვეძლო დავმდგარიყავით ადვილ, მაგრამ დამლუპველ გზაზე, შეგვეძლო მუშებისათვის გვეთქვა, რომ უმუშევრობა მთავრობის ბრალია, ჩამოგვეგდო იგი, აგველო ხელში ძალაუფლება. ამას მოჰყვებოდა ქვეყნის სრული განადგურება. ჩვენ ავირჩიეთ ძნელი, მაგრამ უფრო საიმედო გზა. ჩვენ ვუთხარით მუშებს: თქვენ უნდა ჰქონდეთ საარჩევნო კავშირების, სიტყვის და სხვა თავისუფლებანი. თქვენი მოვალეობაა, ააღორძინოთ ქვეყანა, აამუშაოთ სანარმოები. ამ იდეის განსახორციელებლად ჩვენ დავდიოდით სოფლებში და ვენეოდით პროპაგანდას. ეს ბევრს არ მოსწონდა, მაგრამ ჩვენ ჩვენ საქმეს ვაკეთებდით. შედეგად მივიღეთ ის, რომ ერთი წლის შემდეგ ბელგიის სამრეწველო პროდუქციის წარმოების მაჩვენებლები ომამდელ დონეს მიუახლოვდა. ეს იყო არა მარტო ჩვენი მუშაობის შედეგი, არამედ ხალხის ერთიანობის შედეგი. ის, რასაც მაშინ ვეუბნებოდი გულით ჩვენს მუშებს, იგივე უნდა გითხრათ თქვენ. მე ვაძარებ თქვენ ქვეყანას ჩემსას – განსხვავება დიდია. ჩვენ გვყავს ბურჟუაზიული მთავრობა, რომელიც სხვადასხვა პოლიტიკური ძალების ნაყოფია. იქ ჩვენ დიდი გავლენა გვაქვს, მაგრამ მთავრობა ჩვენი არ არის! ჩვენი ქვეყანა ეკონომიკურად ძლიერია, თქვენ ბუნებრივი პირობები გინყობთ ხელს, გაქვთ ნავსადგურები ფოთი და ბათუმი, მაგრამ ისინი მოუწყობელნი არიან. მე დავათვალიერე ფოთის ნავსადგური. იქ 8 ათასი კაცი მუშაობს. ჩვენს ერთ ნავსადგურ ანტვერპენში კი – 2400 კაცი. მათი შედარება

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

შეუძლებელია თქვენ გაქვთ რკინიგზა, მაგრამ ჩვენზე ბევრად ნაკლები. ჩვენ გვაქვს განვითარებული ინდუსტრია, თქვენი ინდუსტრია მხოლოდ ჩანასახშია. ამასთან, თქვენ გაქვთ განვითარების უდიდესი პოტენციალი. თქვენ გაქვთ ორი რამ, რაც ჩვენ არ გვაქვს. პირველი, ძალაუფლება თქვენს ხელშია. მეორე, სიმდიდრე. მარტო მარგანეცის რაციონალურად დამუშავებით თქვენ შეგიძლიათ მოსახლეობა გამოკვებოთ. თქვენ გაქვთ ნაყოფიერი მიწა, მუშაობთ ჩვენზე 10-ჯერ მეტს და მოგდით 3-ჯერ ნაკლები მოსავალი. მიუხედავად ამისა, თქვენ ჩვენი იდეალი ხართ. ერთადერთი ქვეყანაა საქართველო, სადაც ხელისუფლების სათავეში სოციალისტები არიან, ამიტომ თქვენი დამარცხება ჩვენი დამარცხებაა და, პირიქით. თქვენ უნდა განვაყვითაროთ წარმოება, ამისთვის საჭიროა ინტენსიური მუშაობა. ჩვენი მოწინააღმდეგეები ყველა თქვენს საქმიანობას თვალყურს ადევნებენ და ყველა თქვენს შეცდომებს იყენებდნენ ჩვენს წინააღმდეგ. თავდაუზოგავი შრომით საკუთარი რესურსების ათვისებით თქვენ შეგიძლიათ გახდეთ მისაბაძი არა მარტო ჩვენთვის, არამედ მთელი ევროპისთვის.

ქვეყნის განვითარებისათვის არ არის საკმარისი მხოლოდ სიმდიდრე, არც ტექნიკური პროგრესი, უპირველესად საჭიროა მოსახლეობის მზადყოფნა – გააკეთოს მაქსიმუმი ქვეყნის აღმშენებლობისათვის. ეს იქნება გამარჯვების საწინდარი. წინააღმდეგ შემთხვევაში დამარცხდებით. ქართველები ოდითგანვე გამოირჩეოდნენ გულადობითა და რაინდობით. როცა პალესტინაში თურქმანები შემოვიდნენ, მხოლოდ ქართველებმა შეძლეს იერუსალიმში აეფრიალებინათ საკუთარი დროშა. ახალი ისტორიის ფურცლებზე აღინიშნება თქვენი თავდადება. თქვენ ბევრი იბრძოლეთ თავისუფლებისათვის და ბევრი მსხვერპლი გაიღეთ ამისათვის. ამჟამად დიდი მისია გაკისრიათ – ააყვავოთ თქვენი ქვეყანა, ამის შესაძლებლობა გაააჩნიათ”.¹

საინტერესო იყო თ. შოუს გამოსვლა. მან მასპინძლებს გააცნო რუსეთში მოგზაურობის შთაბეჭდილებები და აღინიშნა

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

ნა, რომ იქ არ არის თავისუფლება, იქ არის დიქტატურა, სიღარიბე, ხალხის უმრავლესობას ძონძები აცვია, მნიშვნელოვანი ნაწილი შიმშილობს.¹ ორატორმა შემდეგ მიმართა დარბაზში მყოფთ: „თქვენ უამრავი პრობლემა გაქვთ, მაგრამ მათზე გაცილებით უკეთესად ცხოვრობთ“² თ. შოუმ ისაუბრა საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებზეც: „მოხიბლული ვარ თქვენი ქვეყნის ულამაზესი ბუნებით, სტუმართმოყვარეობით, კეთილშობილი ხალხით და ა.შ. ამასთან სწორედ მოვიქცევი თუ მიგითითებთ იმ ნაკლოვანებებზე, რომლებიც ჩვენ შევნიშნეთ მოგზაურობის დროს და მოგცეთ მეგობრული რჩევები მათ გამოსასწორებლად. რა თქმა უნდა, ჩვენ ვერ შევძლებდით ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობის ყოველმხრივ შესწავლას, მაგრამ ის რაც ვნახეთ, ზოგადი დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს. ამასთან დაკავშირებით, ჩვენ უფრო დანერვილებით ვისაუბრებთ მთავრობასთან.

თქვენ გაქვთ დიდი ეკონომიკური პოტენციალი, მაგრამ ამას რეალიზაცია სჭირდება. ამისთვის საჭიროა ცოდნის მიღება, შრომის ორგანიზაციის სრულყოფა, ტექნიკის შეძენა და ათვისება. დიდი მნიშვნელობა აქვს მუშათა ინტერესების სწორად წარმართვას. მუშამ უნდა იცოდეს რომ მას ევალება ქვეყნის ინტერესებისათვის მთელი ძალების მობილიზება, თავგანწირვა უმაღლესი იდეების განსახორციელებლად იმ ქვეყანაში, რომელიც წარმოადგენს პირველ სოციალისტურ ცდას. თქვენ უნდა გაააქტიუროთ ეკონომიკური ურთიერთობა საზღვარგარეთის ქვეყნებთან, მიმართეთ ევროპის კოოპერაციებს, რომ შემოიტანონ იაფი საქონელი. გამოიყენეთ ყველაფერი, რის გამოყენებაც შეიძლება. იმოქმედეთ იმ მდგომარეობის მიხედვით, რაშიც ამჟამად იმყოფებით. ნუ მოვთხოვთ თქვენს მთავრობას სასწაულების ჩადენას, მცდარია ის აზრი, თითქოს ასინლის განმავლობაში დაბეჩავებული ხალხს იმთავითვე შეუძლია მაღალი დონის ყოფითი პირობების შექმნა. თუ უცებ ვერ მოგვარდა ყველაფერი, მოითმინეთ, ამოუდექით გვერდში

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

მთავრობას, გაერთიანებული ძალებით მეტს მიაღწევთ. მთავრობას დაუსახეთ ისეთი მიზნები, რომლის განხორციელება შესაძლებელია. მე ერთხელ კიდევ გაგიმეორებთ, მიიღეთ ჩემი ნათქვამი, როგორც მეგობრის გამამხნეველელი დარიგება“.¹

ევროპელი სტუმრების შეხვედრა ნაძალადევის მუშებთან უაღრესად საქმიან და მეგობრულ ატმოსფეროში მიმდინარეობდა.

საინტერესო იყო დელეგაციის შეხვედრა გორის, ხაშურის, ბორჯომის მოსახლეობასთან.

ბორჯომიდან კი დელეგაცია დასავლეთ საქართველოში გაემგზავრა. ბორჯომელებმა სტუმრებს ორიგინალური გაცილება მოუწყვეს. დასავლეთისკენ მიმავალი გზის მნიშვნელოვანი ნაწილი კელაპტრებით იყო განათებული, რომელმაც სტუმრებს სასიამოვნო განწყობა შეუქმნა.²

უამრავი ხალხი დახვდა დელეგაციას შორაპანში, სადგური ყვავილებით იყო მორთული, ვაგონები კი – წითელი დროშებით მორთული. სტუმრებს დახვდნენ დამფუძნებელი კრების მოადგილე ალ. ლომთათიძე, შინაგან საქმეთა მინისტრი ნოე რამიშვილი, პოლიტიკური პარტიების, ეროვნული გვარდიის შტაბის და პროფკავშირული ორგანიზაციების წარმომადგენლები.³ შეხვედრის მონაწილეებს მიესალმა ბელგიელი სოციალისტი კ. ჰიუისმანსი: „ჩვენ დიდი მანძილი გამოვიარეთ იმისათვის, რომ ადგილზე გავცნობოდით თქვენს ყოფა-ცხოვრებას, პოლიტიკურ ვითარებას და ეკონომიკურ მდგომარეობას. გვაინტერესებს, რა გაქვთ თქვენ და რისი შექმნა შეგიძლიათ. ჩვენ განცვიფრებული ვართ იმით, რომ ერი გაუღენთილია სოციალიზმით⁴ და ეს იმ ქვეყანაში, სადაც ინდუსტრიას არა აქვს ფეხი მოკიდებული... სასიამოვნოა, რომ თქვენ მიჰყვებით ცივილიზებულ გზას, უარყოფთ ტერორს, უმცირესობის უმრავლესობაზე ბატონობას. ჩვენი ქვეყნები

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

⁴ ამ პერიოდში საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული პარტია დიდი პოპულარობით სარგებლობდა.

დემოკრატიის გზას ადგანან, ორივე ერთი მიზნისაკენ მივისწრაფით, მაგრამ მისი განხორციელების გზები ერთმანეთოსაგან განსხვავდება. ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მეთოდები თქვენ ჩვენგან უნდა გადმოიღოთ, ხოლო ჩვენ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მუშაობაში თქვენს მიერ მიღებული გამოცდილება უნდა გავიზიაროთ“.¹

შორაპანიდან სტუმრებმა ჭიათურისაკენ აიღეს გზი.² საზეიმოდ იყო მორთული „მარგანეცის ქალაქი“. ზღვა ხალხის თანხლებით, დელეგაცია სოციალურ-დემოკრატიული ორგანიზაციის ადგილობრივ კომიტეტს ეწვია. კომიტეტის სახელით სტუმრებს მიესალმა სერგი სიხარულიძე.³ მალაროელებს გულთბილი სალამი მიუძღვნა ბელგიის სოციალისტური პარტიის გამორჩენილმა მოღვაწემ ემილ ვანდერლენდემ. „ამჯერად ჩვეულ ატმოსფეროში ვარ, ათი წელი მაღაროს მუშათა დეპუტატი ვიყავი, თქვენთან ყოფნამ გამახსენა განვლილი წლები, თბილი ურთიერთობები მაღაროელებთან. უკომპრომისო ბრძოლა მუშათა ინტერესების დასაცავად“.⁴

შემდეგ, ნ. რამიშვილის, ალ. ლომთათიძისა და ადგილობრივ ორგანიზაციათა წარმომადგენლების თანხლებით, სტუმრებმა ადგილი დაიკავეს სახელდახელოდ მომზადებულ ტრიბუნასთან.

ხალხმრავალი მიტინგი გახსნა და სიტყვა წარმოთქვა მაღაროს ადმინისტრაციის წარმომადგენელმა ზ. გურულმა.⁵

ევროპელ სოციალისტთა დელეგაციის წევრებიდან პირველი გამოვიდა ინგლისის თემთა პალატის დეპუტატი, მუშა თომას შოუ: „მე ემოგ ზაურობდი რუსეთში და დავრწმუნდი იმაში, რომ უდემოკრატიოდ სოციალიზმის მშენებლობა შეუძლებელია, ხოლო დემოკრატია გულისხმობს სრულ თავისუფლებას. პეტროგრადსა და მოსკოვში მუშები შიმშილობენ. აქ მუშა ღებულობს 1/4 იმისას, რაც მას საზოგადოდ სჭირდება. იქ აზრის გამოთქმადარ შეიძლება თუ კომუნისტი არ ხარ, ან კომუნისტებს

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

არ უჭერ მხარს. ამ დროს, საქართველოში ჩვენ ვნახეთ თავისუფალი ადამიანი, კრების, პრესის, სინდისის თავისუფლება. თქვენი ქვეყანა არის ბუნებით მდიდარი, ხალხი კი გამოცდილი, ეს გვაძლევს იმედს, რომ ახლო მომავალში თქვენ ეკონომიკურადაც წინ წახვალთ. ჩვენი გზა არის თავისუფლებისა და დემოკრატიის გზა. ინგლისში, 5 მილიონი მუშა ერთ მუშტად არის შეკრული. თუ ინგლისელი ერთხელ ჩაეჭიდება თავისუფლების იდეებს, ის მას ყოველმხრივ დაიცავს. ვფიქრობ ათი წლის განმავლობაში ინგლისელებს ეყოლებათ მუშათა მთავრობა,¹ ალბათ დემოკრატიის გზას სხვა ქვეყნებიც გაჰყვებიან”.²

შემდეგ სიტყვა ითხოვა პიერ რენოდელმა: „1914 წელს, როცა ჰაერში დენტის სუნი ტრიალებდა, „ინტერნაციონალი“ შეეცადა არ დაეშვა სისხლისღვრა, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა. გაჩაღდა საომარი მოქმედებები. ხუთი წლის ომის მსვლელობამ გამოაღვიძა ჩამორჩენილი ერებიც კი. ამჟამად ყველა უფროსი ომს. დიდი ომი დამთავრდა, მაგრამ მისი განახლების საშიშროება კიდევ არსებობს. მაღაროს მუშები განსაკუთრებული ენერგიით იბრძვიან ომის წინააღმდეგ... ამას წინათ ენევაში მაღაროს მუშათა საერთაშორისო კონგრესზე აღინიშნა, რომ ნახშირი არის ომის პური და თუ იმპერიალისტებმა კვლავ გაბედეს ომის დაწყება, ჩვენ არ დავაპურებთ ომს, არ მივცემთ მას ნახშირსო”.³

მაღაროების დათვალიერების შემდეგ სტუმრები ქალაქის გამგეობას ეწვივნენ, საიდანაც ისინი ტყიბულისკენ გაემართნენ.⁴ დილაადრიან სტუმრები უკვე ადგილზე იყვნენ.⁵ მატარებელი ერთ-ერთ მაღაროსთან გაჩერდა, საიდანაც ნახშირის მტვრით გამურული მუშები ამოვიდნენ. მასპინძლებს მიესალმა ინგლისელი სოციალისტი ქალი ე. სნოუდენი. მან მოუწოდა

¹ თომას შოუს წინასწარმეტყველება უფრო ადრე ახდა. 1923 წელს ინგლისის საპარლამენტო არჩევნებში ლეიბორისტულმა პარტიამ გაიმარჯვა და რამზეი მაკდონალდი ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი გახდა.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 29 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

მაღაროს მუშებს, ხელიდან არ გაეშვათ მოპოვებული თავისუფლება და დემოკრატია.¹ ასევე სიტყვით გამოვიდა ფრანგი სოციალისტი ინგელსი: „საქართველო თითოთ საჩვენებელი ქვეყანაა, თქვენ ეს უნდა გაითავისოთ, გაათქეცებით უნდა იმუშაოთ, რათა განამტკიცოთ ბრძოლით მოპოვებული თავისუფლება. თქვენ რომ დამარცხდეთ, ჩვენი ავისმზრახველები იტყვიან: აი, რა მოუვიდა სოციალისტურ მთავრობას, რომ მათ არ შესწევთ უნარი მართონ ქვეყანა. ეს იქნება ჩვენი მტრებისთვის დიდი იარაღი, არამარტო თქვენ წინააღმდეგ, არამედ მთელი სოციალისტური მოძრაობის წინააღმდეგ“.² ე. ვანდერლენდემ კი აღუთქვა მუშებს და იქ მყოფ საზოგადოებას, რომ საქართველოს შესახებ სრულ ინფორმაციას მიაწვდიდა ევროპის მუშათა მრავალმილიონიან არმიას.³

მიტინგის დასრულების შემდეგ, სტუმრები ქუთაისში გაემგზავრნენ. ხალხით სავსე სადგური ყვავილებითა და გრილიანდებით იყო მორთული. ბაქანზე ჩამწკრივებული იყვნენ პოლიტიკური პარტიებისა და ადგილობრივ დაწესებულებათა წარმომადგენლები. ადგილობრივი მაცხოვრებლები სახლის აივნებიდან, სახურავებიდან, ხეებიდან თვალს ადევნებდნენ საპატიო სტუმრების დახვედრის ცერემონიალს.⁴ ერთ რიგზე გამწკრივებული ეტლები მოედნიდან ქალაქის საბჭოსკენ მიაცილებდნენ დელეგაციას. მათ დროშებითა და ტრანსპარანტებით ზღვა ხალხი მიჰყვებოდა. ქუჩიდან, სახლებიდან ისმოდა „ვაშას“ ძახილი. ეტლები თაიგულებმა დაფარეს. მათ ჩქარი მოძრაობის საშუალებას არ აძლევდნენ. სავალ გზას ხალხის ახალ-ახალი ტალღა ემატებოდა. ქალაქის ბაღთან აღმართული იყო იშვიათი ხელოვნებით მორთული „არკა“, სახლებიდან მებრძოლთა სურათები მოჩანდა.⁵

ქალაქის თვითმმართველობამ დელეგაცია საბჭოს საგანგებო სხდომაზე მოიწვია. სტუმრებს მიესალმა საბჭოს თავმჯ-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 24 სექტემბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

დომარე ლ. გრიგოლია: „ჩვენი სტუმრები არიან კაცობრიობის პოლიტიკური აკენის ინგლისის, დიდი რევოლუციის ქვეყნის – საფრანგეთის, პატარა, მაგრამ განვითარებული, კულტურული ბელგიის წარმომადგენლები. ჩვენ მივესალმებით მათ. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ეყრდნობა ქალაქებსა და სოფლების ურღვევ კავშირს. ჩვენი ხელისუფლების საფუძველია საქალაქო და ერობათა თვითმმართველობა“.¹

საპასუხო სიტყვით გამოვიდა ე. ვანდერველდე: „ჩვენ განსაცვიფრებელი შეხვედრა მოგვიწყო ქუთაისმა და ვამაყობთ. ამით ქუთაისს რაინდული წარსული აქვს. ცარიზმის შაუბნელი რეაქციის პერიოდში ამ ქალაქის წარგზავნილები – საუკეთესო მებრძოლები კაკი წერეთელი და სხვები აქტიურად ებრძოდნენ მეფის ხელისუფლებას. ჩვენ აქ განსაკუთრებული სითბო ვიგრძენით. ნება მიბოძეთ თქვენთან ერთად შევძახო – გაუმარჯოს დემოკრატიულ საქართველოს“.²

შემდეგ სტუმარ-მასპინძლები ქალაქის ბალისკენ გაემართნენ, სადაც გაიმართა გრანდიოზული მიტინგი. მათ ახლდნენ ნ. რამიშვილი და ალ. ლომთათიძე, ქალაქის თავი, სხვადასხვა პოლიტიკური ორგანიზაციის წარმომადგენლები.

მიტინგი გახსნა ალ. ლომთათიძემ: „ჩვენ აქ ბევრჯერ გაგვიმართავს მიტინგი, მაშინ, როცა გამარჯვებას ვზეიმოდით, მაშინაც კი, როცა მტერი გვერეოდა, მაგრამ ამ ტრიბუნას არასდროს არ მოუზიდავს ამდენი ხალხი, რამდენსაც აქ დღეს ვხედავთ. ეს იმიტომ, რომ დღეს აქ ბრძანდებიან ისეთი მოღვაწეები, რომლებისკენ გვიჭირავს თვალი და მათი გვეიმედება გაჭირვების ჟამს“.³

დელეგაციის სახელით სიტყვით გამოვიდა ფრანგი დე მარკე: „სამი წლის წინ დაემხო რომანოვების დინასტია. ევროპის სოციალისტებს გენამდა, რომ რუსეთი გაჰყვებოდა სწორ გზას, მაგრამ მხოლოდ თქვენ შეგრჩათ რევოლუციის მონაპოვარი, ჩვენ ვგრძნობთ, რომ ამ ორი წლის განმავლობაში ბევრი

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

გაჭირვება გაქვთ გამოვლილი, ჯერ კიდევ მოგინევთ არაერთი სიძნელეების გადალახვა... გჯეროდეთ, მხოლოდ დაუღალავი შრომით დაძლევთ გაჭირვებას. თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, რომ ერთის დაკვრით შეუძლებელია ქვეყნის გარდაქმნა. საჭიროა მეთოდური, მიზანმიმართული მუშაობა და არა ქაოტური მოქმედება, რომელიც განწირულია დამარცხებისათვის. ჩვენ როცა ჩავალთ ევროპაში ვიტყვი, რომ აღმოსავლეთში არის ერთი პატარა ქვეყანა საქართველო, რომელსაც სურს დამოუკიდებლობის დაცვა, იმ პრინციპებზე, რომელზედაც დგას ევროპის დემოკრატია, შენი მოვალეობაცაა დაიცვა ის-თქო".¹

ოვაციით შეხვდა ხალხი ინგლისელი რამზეი მაკდონალდის გამოსვლას: „ძვირფასო ამხანაგებო და მეგობრებო! ვწუხვარ, რომ არ შემიძლია გამოვეთქვა ქართულად მადლობა გულთბილი მიღებისათვის. საუკეთესო მადლობა იქნება ის, როცა ჩავალთ ინგლისში. იქ, პროფკავშირებში და მუშათა პარტიაში გავწევთ აგიტაციას, რათა აიძულონ ევროპის მთავრობები, ცნონ საქართველოს დამოუკიდებლობა. თქვენ დიდი გაჭირვება გადაიტანეთ ცარიზმის ბატონობის პერიოდში. ქუთაისის საუკეთესო შვილებს ციმბირში აგ ზავნიდნენ მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი იბრძოდნენ თავისუფლებისათვის. საქართველოს ისტორია არ არის მარტო თქვენი ისტორია. ეს არის ისტორია აღმოსავლეთის ბარბაროსობისა და ჩრდილოეთის იმპერიალიზმისაგან თავის დაღწევისა. ჩვენ ფიცს ვდებთ, რომ ვიბრძოლებთ იმისათვის, რომ საქართველო მიიღონ ერთა ლიგაში“.²

მიტინგის დასრულების შემდეგ სტუმრები ეწვივნენ ქუთაისის სამაზრო ერობას და გულდასმით გაეცნენ მის მუშაობას. მათ კითხვებს პასუხობდა ადგილობრივი თვითმმართველობის თავმჯდომარე კ. სალუქვაძე. საუბრისას გამოიკვეთა მისი ნაცნობობა კ. ჰიუისმანსთან. 1906 წელს კ. სალუქვაძე იმყოფებოდა ბელგიაში იარაღის შესაძენად ამიერკავკასიის რევოლუციური ორგანიზაციებისათვის. კ. ჰიუისმანსმა აღნიშნა, რომ ის და მისი თანამზრახველები სალუქვაძის აგენტები იყვნენ.

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

ნენ და ეხმარებოდნენ მას იარაღის შეძენაში.¹

საინტერესო შეხვედრა გაიმართა ხალხით სავსე პროფკავშირთა სახლში, სადაც თომას შოუმ გაიხსენა ერთი შემთხვევა: ინტერნაციონალის ჟენევის კონგრესზე მას გაუცვნია საქართველოს წარმომადგენელი (კონკრეტული პიროვნება არ დაუსახელებია – ჯ.ა.) და რჩევა მიუცია მისთვის, რომ საქართველოს მიეღო მონაწილეობა პროფკავშირების საერთაშორისო კონგრესის მუშაობაში, რომელიც ხელს შეუწყობდა მის დაახლოებას მუშათა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან² სტუმრებს საინტერესო შეხვედრა ჰქონდათ ადგილობრივ სოციალისტ-ფედერალისტთა ორგანიზაციის წარმომადგენლებთან. ბელგიელმა სოციალისტმა კ. ჰიუსმანსმა სოციალისტურ ორგანიზაციებს გაერთიანება ურჩია. ამ შეხვედრამაც თბილ ატმოსფეროში ჩაიარა.³

დღის მეორე ნახევრისთვის სტუმრები სამეგრელოსკენ გაემართნენ. ისინი შეაყოვნეს სამტრედიაში, სადაც უამრავ ხალხს მოეყარა თავი.⁴ სამტრედიელებს სიტყვით მიმართა კ. ჰიუსმანსმა. მან დამსწრე საზოგადოებას გააცნო დელეგაციის ჩამოსვლის მიზანი: „ჩვენ ჩამოვედით თქვენი ქვეყნის ახლოს გასაცნობად. მიღებული შთაბეჭდილებების ევროპელებისათვის გასაზიარებლად. თქვენ უდავოდ გაქვთ წარმატებები, მაგრამ ბევრ პრობლემებსაც ვხედავთ, რომელიც ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას უკავშირდება. აქ თქვენ გჭირდებათ დახმარება. იმედს ვიტოვებთ, რომ თქვენი მთავრობა სწორი მოქმედებით დაძლევს სიძნელეებს, თუმცა არც ჩვენ ვიქნებით გულგრილნი თქვენს მიმართ“...⁵ კ. ჰიუსმანსმა ხაზი გაუსვა საქართველოს უსაფრთხოების საკითხსაც. „თქვენ საფრთხე გელით ორი დიდი სახელმწიფოსაგან. ერთია რუსეთი, მეორე – ოსმალეთი. ოსმალეთი ნახევრად მკედარია, მაგრამ მაინც საშიშია. რუსეთს შეუძლია მოიმოქმედოს ისე, როგორც აზერბაი-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

ჯანში, ამიტომ თქვენ გჭირდებათ თანადგომა. ჩვენ შევეცდებით დაეარწმუნოთ ევროპა, რომ საქართველოს, რომელიც ახალ ცხოვრებას აშენებს. საფრთხე ელის რუსეთისაგან. რუსეთს შეუძლია თავისუფლება წაართვას პატარა საქართველოს, რომელმაც საშინელ პირობებში გამოჰყედა თავისი მომავალი. თუ რუსეთი მოინდომებს საქართველოს ჩაყლაპვას, მაშინ ევროპამ უნდა იბრძოლოს თქვენი ინტერესების დასაცავად!¹ სიტყვის დასასრულს ბელგიელმა სტუმარმა ქართველ მუშებს უსურვა წარმატებები უმთავრეს ფრონტზე გასამარჯვებლად. ეკონომიკის განსამტკიცებლად, დოვლათის შესაქმნელად.²

შემდეგ დელეგაცია აბაშას ესტუმრა. ევროპელ სოციალისტებს აქაც საზეიმო შეხვედრა მოუწყვეს. დემოკრატიული ორგანიზაციების სახელით სტუმრებს მიესალმა ბარნაბა ძველაია.³ დე მარკესა და სნოუდენის გამოსვლის შემდეგ სიტყვა ითხოვა სოციალისტ-რევოლუციონერების წარმომადგენელმა ბესარიონ დუნდუამ. ის ჯერ მიესალმა სტუმრებს, შემდეგ მკაცრად გააკრიტიკა მენშევიკური მთავრობის საქმიანობა, განსაკუთრებით აგრარული პოლიტიკა დაუწუნა ხელისუფლებას. „ამბობენ, რომ გლეხმა მიწა მიიღო, რომ ის თავისუფალია. სინამდვილეში გლეხს მიწა არ მიუღია, ის იმთავითვე ეწონა აღმდგებოდა პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონს მიწის შესახებ“⁴ ამ გამოსვლამ ხალხში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. ბ. დონდუას გამოსვლის საპასუხოდ ჰიუსიმანსმა აღნიშნა: „მე დიდ მადლობას მოვახსენებ იმ ამხანაგს, რომელიც აქ გამოვიდა სოციალისტ-რევოლუციონერების სახელით, ეს კარგია. ამასთან მინდა აღვნიშნო, რომ ის განსხვავება, რომელიც არსებობს სოციალისტურ პარტიებს შორის არ აძლევთ მათ უფლებას ჰყავდეთ ცალ-ცალკე ორგანიზაციები. ეს უფრო „ესერებს“ ეხებათ, რომლებიც ძველ დროში არიან ჩარჩენილნი, სოციალისტებს შორის ბელგიაშიც არის აზრთა სხვადასხ-

¹ გაზ. „ეროთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

² გაზ. „ეროთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ეროთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

⁴ გაზ. „ეროთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

ვაობა, მაგრამ ისინი გაერთიანებულნი არიან ერთ პარტიაში“.¹ დელეგაციის მიღების ცერემონიალის დასრულების შემდეგ ადგილობრივმა ხელმძღვანელობამ საგანგებოდ მოწყობილ კარავში სტუმრები ჩაიზე მიიპატიჟა. მოგვიანებით კი სენაკისკენ გააცილა.

სენაკის სადგურზე დელეგაციის დახვდნენ ქალაქის ხელმძღვანელობა და ადგილობრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლები. ხალხმრავალი მიტინგის დასრულების შემდეგ სტუმრები ერობის ოფისს ეწვივნენ. ისინი დიდი ყურადღებით ეცნობოდნენ ადგილობრივი თვითმმართველობის მუშაობას. ქალაქის საბჭოს საგანგებო სხდომის გადანყევითილებით (სხდომას სტუმრებიც ესწრებოდნენ) სენაკის ერთ-ერთ ქუჩას ინტერნაციონალის სახელი დაერქვა.² ჰიუისმანსმა და დე მარკემ მონაწილეობა მიიღეს სახალხო სახლის საძირკვლის ჩაყრის ცერემონიაშიც.³

იმავე საღამოს საგანგებო მატარებელი ფოთში ჩავიდა. კოკისპირული წვიმის მიუხედავად, სადგურიდან ქალაქის ბოლომდე გზის მონაკვეთი ხალხით იყო სავსე. ლ. ლომთათიძისა და ნ. რამიშვილის თანხლებით დელეგაცია სდპ-ს ფოთის ორგანიზაციას ესტუმრა. სტუმრებმა ფოთელ სოციალისტ-დემოკრატებს პარტიული მუშაობის გამოცდილება გაუზიარეს. მხარეებს შორის დიალოგი უაღრესად თბილ ატმოსფეროში მიმდინარეობდა.⁴ შემდეგ ბალთან ახლოს ფოთის მშენებარე ეკლესიასთან გაიმართა გრანდიოზული მიტინგი. ადგილობრივი ხელისუფლების სახელით სტუმრებს მიესალმა გ. სამსონაძე.⁵ შეკრებილთ სიტყვით მიმართა ჰიუისმანსმა. მან გაიხსენა 1912 წელს შევიცარიის ქალაქ ბაზელის ერთ-ერთ ტაძარში გამართულ საერთაშორისო სოციალისტური მოძრაობის კონგრესზე. „ბაზელის უძველესი ტაძრის ზარები ყველა ჩაგრულთ ერთი დროშის ქვეშ გაერთიანებისაკენ რომ მოუწოდებდნენ. აქ, ამ

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

ნახევრად ბნელი ტაძრის კედლები ყოველ წარმოთქმულ სიტყვას თავისებურ, ომახიან ჟღერადობას აძლევენ, ყოველივე ეს უკეთესი მერმისისათვის საბრძოლველად განგვანყოზს“.¹

მიტინგის დასრულების შემდეგ სტუმრებმა ფოთის ნავსადგური დაათვალიერეს. ფოთიდან, სამტრედიის გავლით, გურიას ეწვივნენ. გურულებმა მათ უაღრესად თბილი შეხვედრა მოუწვეს.² მეორე დღეს დელეგაცია თბილისში დაბრუნდა. საქართველოს მთავრობამ გრანდიოზული საზეიმო ცერემონია მოაწყო. ქართველ თანამოაზრეთა მასპინძლობით უაღრესად კმაყოფილმა სტუმრებმა ბათუმიდან ევროპისაკენ აიღეს გზი.³

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოში ჩამოსულ ევროპის სოციალისტური პარტიების ლიდერთა დელეგაციას კ. კაუტსკიც უნდა ხლებოდა, მაგრამ ავადმყოფობის გამო რომში შეყოვნდა და მოგვიანებით მეუღლესთან ერთად ესტუმრა ჩვენს ქვეყანას. ბათუმის ნავსადგურში საპატიო სტუმრის დასახვედრად ზღვა ხალხმა მოიყარა თავი. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის სახელით საპატიო სტუმარს მიესალმა დ. შარაშიძე: „ჩვენი პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა საგანგებო დავალება მომცა, – მისი სახელით მივესალმო ძვირფას მასწავლებელს. სიამაყით აღივსო ჩვენი გული, როდესაც მივიღეთ ცნობა ჩვენს ქვეყანაში თქვენი ჩამოსვლის შესახებ. მოგეხსენებათ, რომ საქართველოში მიმდინარე სოციალისტურმა მოძრაობამ, რომელსაც სოციალ-დემოკრატიული პარტია ხელმძღვანელობს, ორგანიზებულად შეაკავშირა საქართველოს პროლეტარიატი და გლეხობა. ჩვენ შევძელით ჩვენი ქვეყანა გადაგვერჩინა ანარქიისა და დამლუპველი მარქსიზმისაგან. დღეს კი ვაშენებთ დამოუკიდებელ საქართველოს. თქვენ მობრძანდით ჩვენთან, რათა ადგილზე გაიცნოთ ჩვენი ბრძოლის, ჩვენი აღმშენებლობითი მუშაობის შედეგებს. იმედს გამოვთქვამთ, რომ თქვენი რჩევა-დარიგება სარგებლობას მოუტანს ჩვენს შემოქმედებით მუშაობას და შეგვმატებს ახალ

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

ძალასა და ენერგიას. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტია თქვენდამი დიდი პატივისცემითა და სიყვარულით არის აღვსილი. მოგესალმებით ჩვენს მშობლიურ მიწაზე და მოგმართავთ „კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება“.¹

საპასუხო სიტყვა წარმოთქვა კ. კაუტსკიმ: „უწინ-არეს ყოვლისა მიიღეთ ჩემი მხურვალე მადლობა გულითადი მიღებისთვის, ამას მე ჩემს თავზე მარტო ვერ მივიღებ. უპირველეს ყოვლისა, საერთაშორისო სოლიდარობის იდეას ეკუთვნის იგი. მე აქ ჩამოვედი არა როგორც კონკრეტული პარტიის წარმომადგენელი, იმ პარტიას, რომელსაც მე ვეკუთვნი, არავითარი წილი არ უდევს ჩემს აქ გამომგზავრებაში. მე შემიძლია განვაცხადო, რომ ევროპის რამდენიმე მილიონ პროლეტარს ამჟამად საქართველოს სოციალისტურ მისწრაფებაზე აქვს მიპყრობილი ყურადღება და ისინი მიესალმებიან ყოველ ცდას მიმართულს საქართველოს სინამდვილის გამო-სარკვევად და საქართველოზე სიმართლის თქმას... მე მოვედი თქვენთან, ვიმუშავებ თქვენთან, როგორც ინტერნაციონალის წარმომადგენელი და ინტერნაციონალის წრეში მრავალხმოვანი შეძახილით გაიჟღერებს „გაუმარჯოს საქართველოს რესპუბლიკას, მის სოციალისტურ პარტიას“.“²

იმავე დღეს ბათუმის პროფკავშირების სასახლეში კ. კაუტსკის ჩამოსვლასთან დაკავშირებით საზეიმო სხდომა გაიმართა. სხდომას ესწრებოდნენ საგანგებო კომისარი გ. ჩხიკვიშვილი, დამფუძნებელი კრების წევრი ვლ. მგელაძე.³ სხდომის წამყვანმა აღნიშნა, რომ საქართველოში, მუშათა მოძრაობის სხვა ბელადებთან ერთად, კ. კაუტსკის დიდად აფასებენ, განსაკუთრებული სიყვარულითა და პატივისცემით მოიხსენიებენ მის სახელს, ეს დასტურია იმისა, თუ რამდენად ახლოსაა კ. კაუტსკის შეხედულებები საქართველოს მშრომელთა ინტერესებთან.⁴ შემდეგ მისასალმებელი სიტყვებით

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920, 1 ოქტომბერი.

გამოვიდნენ სოციალ-დემოკრატიული და სოციალ-ფედერალ-ისტური პარტიების წარმომადგენლები – ვ. გოგუაძე და ჩაჩავა.¹

საპასუხო სიტყვით გამოსვლისას კ. კაუტსკიმ ქართულ სოციალ-დემოკრატიას დასახული მიზნების განხორციელება უსურვა.²

30 სექტემბერს ბათუმიდან თბილისში მიმავალ საპატიო სტუმარს და მის თანმხლებ პირებს თბილი შეხვედრა მოუწვევს სამტრედიაში. კაუტსკის ახლდნენ მინათმოქმედების მინისტრი ნ. ხომერიკი, გვარდიის უფროსი ვანო ჯუღელი, დამფუძნებელი კრების წევრი ვლ. მგელაძე და სხვები.³

მთამბეჭდავი იყო კარლ კაუტსკის შეხვედრა ზესტაფონელებთან. უღრმესი პატივისცემა გამოხატეს მის მიმართ სახელმწიფო დაწესებულებების, მუშათა ორგანიზაციების წარმომადგენლებმა, გვარდიელებმა.⁴ განსაკუთრებული ხალხმრავლობით გამოირჩეოდა შეხვედრა ხაშურში. ვლასა მელაძემ კ. კაუტსკის საერთაშორისო პროლეტარიატის გენიოსი უწოდა.⁵ ევროპელმა სტუმარმა ასე მიმართა ხალხს: „ამხანაგებო! ნება მიბოძეთ გინოდოთ შვილები და შვილიშვილები. ბედნიერად ვთვლი თავს, რომ მე ვარ თქვენთან, კ. მარქსის მოძღვრების საუკეთესო გამომხატველებთან. ის ზეიმი, რომელიც მე მომიძღვნა ქართულმა დელეგაციამ, მარწმუნებს, რომ მტკიცედ იცავთ რევოლუციურ მონაპოვარს. თქვენს მიერ გამოჩენილი სიმტკიცე ერის ბედნიერებაა. ბედნიერი ვარ მეც. ვაშა ქართულ დემოკრატიას“. ხაშურელმა მუშამ ი. თელიამ მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადს, ჯანმრთელობა და წარმატებები უსურვა.⁶

დიდი მონონება და პატივისცემა გამოხატა კ. კაუტსკის მიმართ ვალიკო ჯუღელმა. მას მშრომელი ხალხის მეჭირნახულე უწოდა: „ნურავისთვის ნუ იქნება სანყენი თუ მან შეცდომებისათვის ყურები აგვიწიოს, ცხადია, რომ ჩვენ გვაქვს

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

⁵ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 ოქტომბერი.

⁶ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 1 ოქტომბერი.

შეცდომები“. ხაშურიდან დელეგაცია დედაქალაქს გაემგზავრა.

სალამოს თბილისის სადგურზე დიდი ხალხმრავლობა იყო. კ. კაუტსკის დასახვედრად აქ მოვიდნენ ნ. ჟორდანიას, ნ. რამიშვილი, ჯიბლაძე, ტ. საბახტარიშვილი, ალ. ლომთათიძე და სხვები.¹

კ. კაუტსკიმ დამხდურებს მიმართა ქართულად „გაუმარჯოს“. ხანგრძლივი ტაშის თანხლებით ის ნ. ჟორდანიასთან ერთად გაემართა მისთვის საგანგებოდ გამოყოფილ რეზიდენციაში².

11 ოქტომბერს სახალხო გვარდიის ინფრასტრუქტურის მუშა-მოსამსახურეებმა შეხვედრა მოუწყვეს საპატიო სტუმარს. აქ იყვნენ გვარდიის შტაბის წევრები ვალიკო ჯუღელის მეთაურობით. მისასალმებელი სიტყვა წარმოთქვა ლ. კიკნაძემ. მან აღნიშნა, რომ ცარიზმის დამხობამდე ამ ყაზარმებში მუშებსა და გლეხებს წერთინდენ ცუდი საქმისთვის, მკვლელობისთვის და ა.შ. ამჟამად ამ კედლების ნანგრევებზე დემოკრატიული რესპუბლიკის მუშები ახალ შენობებს აგებენ მხოლოდ აღმშენებლობისთვის, ...სამწუხაროდ, საქართველოს მშრომელები მოკლებულნი არიან ევროპელი ამხანაგების რეალურ თანადგომას, მრავალი მტრით გარშემორტყმულნი, საკუთარი ძალების ანაბარა არიან მიტოვებულნი. მიუხედავად ამისა, არ ეცემიან სულით და ბრწყინვალე მომავლის რწმენით დაუღალავად მუშაობენ ახალი დემოკრატიული ცხოვრების შესაქმნელად; უაღრესად მძიმე მატერიალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის ფონზე ტექნიკურ საშუალებათა დეფიციტის პირობებში ნელი ტემპით, მაგრამ მაინც აშენებენ არმიას, ფაბრიკა-ქარხნებს, დაზგებთან, ლუმელებთან მდგარნი ბედნიერებას და კეთილდღეობის უჭედავენ აბსოლუტიზმისაგან განთავისუფლებულ ქართველ ხალხს... „საქართველოს მუშათა ოჯახის საუკეთესო წევრებისაგან შემდგარი სახალხო გვარდია პირველი დაძახებისთანავე მზადაა შეასრულოს თავისი მოვალეობა მომხდური მტრის წინააღმდეგ შრომის იარაღი, ბრძოლის იარაღად გადააქციოს.“³ საპასუხო სიტყვით გამოსვლისას

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 15 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 15 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 15 ოქტომბერი.

კ. კაუტსკიმ აღნიშნა, რომ „ის ხედავს და უწყის თუ რა მძიმე პირობებში ხდება საქართველოში დემოკრატიის დამკვიდრება, მაგრამ ვიცნობ ქართველი ხალხის ძლიერ სულს და მნამს, რომ ის დაძლევეს ყოველ დაბრკოლებას ევროპის დემოკრატიასთან შესაერთებლად“.¹

შემდეგ კ. კაუტსკის გადასცეს ნოე ჟორდანიას პორტრეტი წარწერით „ჩვენი მამა-მასწავლებლის, ნოე ჟორდანიას სურათი სოციალიზმის დიდ მასწავლებელს კარლ კაუტსკის“. ამასთან დაკავშირებით ევროპელმა სტუმარმა აღნიშნა, რომ ის და ევროპა კარგად იცნობენ ნოე ჟორდანიას მისი ნაშრომებით.²

მ. რუხაძემ კ. კაუტსკის მიართვა თაიგული მისი მეუღლისათვის გადასაცემად. კ. კაუტსკიმ საქართველოს დემოკრატიას უსურვა, რომ სამშობლოს და დემოკრატიის საერთო საქმისათვის მისმა მუშაობამ ისეთივე კარგი ნაყოფი გამოიღო, როგორც არის ეს მშვენიერი ვარდიო.³

აღნიშვნის ღირსია ის სასიამოვნო ფაქტი, რომ საქართველოში სტუმრობის პერიოდს დაემთხვა კ. კაუტსკის დაბადების დღე (16 ოქტომბერი). ამასთან დაკავშირებით საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან, კერძოდ, ბათუმიდან, ზესტაფონიდან, შორაპანიდან, ქუთაისიდან, სენაკიდან და სხვა ქალაქებიდან მან მილოცვის დეპეშები მიიღო.⁴ საპასუხოდ მადლობის წერილით მიმართა საქართველოს მოსახლეობას:

„ძვირფასო ამხანაგებო და მეგობრებო!

იმის გამო, რომ ჩემი დაბადების დღეს საქართველოში ვიმყოფები – მე მივიღე იმდენად ბევრი სიყვარულისა და ნდობის გამომხატველი მისალმებები, არ მაქვს შესაძლებლობა მადლობა გადავუხადო თითოეულს ცალ-ცალკე, ამიტომ, თქვენი გაზეთის მეშვეობით მადლობას ვუცხადებ ყველას ერთად. ბათუმში ჩამოსვლის შემდეგ ვიგრძენი, რომ თითქოს მე ვიმყოფები არა უცხოეთში, არამედ როგორც პაპა თავის ღვიძლ შვი-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 15 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 15 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 15 ოქტომბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 17 ოქტომბერი.

ლებსა და შვილიშვილებს შორის. ეს გრძნობა ჩემში ყველაზე უფრო გაძლიერდა 16 ოქტომბერს. მართალია, მე მანუხებს ის გარემოება, რომ არ ვიცი თქვენი ენა და მოკლებული ვარ საშუალებას პირდაპირ გაგიზიაროთ ჩემი აზრები. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის ერთი მეორის და თქვენს მიერ გამოხატულ სიყვარულზე მე გიპასუხებთ იგივე სიყვარულით. თუ მე ვგრძნობ თქვენს შორის თავს, როგორც პაპა, ეს არ ნიშნავს იმას, თითქოს მე მინდოდეს დასვენება და თავი დავანებო მომავალ მუშაობას. თქვენი ჩემდამი კეთილგანწყობა, კიდევ უფრო პასუხისმგებლობას მაკისრებს. ჩემი ძალ-ღონე და ცხოვრება უნდა მოხმარდეს იმ საერთო საქმეს, რომელიც ჩვენ ყველას გვაკავშირებს და გვაესებს ერთუზიანებით. მე იმედი მაქვს, რომ შევინარჩუნებ საკმაო უნარს და ძალას, რათა ჩემი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ვიმუშაო ჩვენი საქმის საკეთილდღეოდ და ამით გავამართლო თქვენი ნდობა.

ძმური სალამი, თქვენი

კარლ კაუტსკი".¹

დეპოსა და რკინიგზის სახელოსნოების მუშათა წარმომადგენლებმა დაბადების დღის აღსანიშნავად საგანგებოდ გაკეთებული პატარა მაკეტი გადასცეს იუბილარს და მიულოცეს დაბადების დღე, თან განუმარტეს, რომ მაკეტში ასახულია საქართველოსა და ევროპას შორის სიმბოლური კავშირი. კაუტსკიმ და მისმა მეუღლემ დიდი კმაყოფილება გამოხატეს რკინიგზის მუშების სტუმრობით და ისინი ჩაიზე მიიპატიჟეს.²

საქართველოში ყოფნის პერიოდში კ. კაუტსკი ეცნობოდა წარმოება-დანესებულებების მუშაობას; ხელმძღვანელობას გულწრფელად უზიარებდა შთაბეჭდილებებს, ამასთან ერთად, მოურიდებლად მიუთითებდა არსებულ ნაკლოვანებებზე.

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 19 ოქტომბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 19 ოქტომბერი.

EUROPEAN SOCIALISTS IN GEORGIA (SEPTEMBER 14-28, 1920)

The visit of the leaders of the European Socialist Parties in Georgia was extremely beneficial for the country. We reviewed their trip to Western Georgia in details and should say that European Socialists leaders visit in Georgia was extremely productive and important. This event positively affected Georgia's international recognition, forming European opinion and implementing west-oriented economic policies. But the Russian aggression of February 1921 put a full top to the existence of the independent Georgian state.

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების კარლ კაუტსკისეული შეფასებისათვის

საქართველოში კარლ კაუტსკიმ გერმანულ ენაზე დანერა ფრიად საყურადღებო ნაშრომი „სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები საქართველოში“, რომელიც ქართულ ენაზე ითარგმნა და გამოცემულ იქნა კიდეც 1920 წელს.¹ აქვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენ ამ ნაშრომის დეტალურად განხილვის პრეტენზია არ გვაქვს, მაგრამ შევეცდებით ყურადღება გავამახვილოთ შედარებით საინტერესო დეტალებზე.

ბროშურა ფაქტობრივად წარმოადგენს მოხსენების ტექსტს, რომლითაც, ქართველი მეგობრების თხოვნით, ის წარსდგა, ფართო აუდიტორიის წინაშე და ამის შემდეგ გამოსაქვეყნებლად გადაეცა საქართველოს სდპ-ს ცენტრალურ კომიტეტს. ავტორი წერს, რომ „ორმა გარემოებამ – მოხსენების ხასიათის დაცვის სურვილმა და ჩემი ბიბლიოთეკის სიშორემ მაიძულა დავეკმაყოფილებულიყავი ზოგადი მოსაზრებით. ის ჩონჩხი, რომელსაც ამ ბროშურის სახით ვიძლევი, სისხლ-ხორცს მხოლოდ მოაზროვნე მკითხველის თანამშრომლობის საშუალებით შეისხამს, ...თუ ასე მოხდა, მაშინ სავსებით მიაღწევს მიზანს ეს პატარა ძღვენი ქართველი პროლეტარიატისადმი“.²

ნაშრომის დასაწყისში კ. კაუტსკი მიმართავს მკითხველს, რომ ის ჩამოვიდა საქართველოში არა როგორც მასწავლებელი, არამედ მოსწავლე, რომელმაც უნდა ნახოს და შეისწავლოს, თუ რას წარმოადგენს სოციალისტური საქართველო თავისებურ, უჩვეულო პირობებში, როგორ მოხერხდა მარქსისტული თეორიის პრაქტიკული ხორცშესხმა გლეხურ, ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში მაშინ, როდესაც უმაღლეს დონეზე განვითარებული მსხვილ-ინდუსტრიული კაპიტალიზმს მიიჩნ-

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები საქართველოში. თარგმანი გერმანული ხელნაწერიდან. თბ., 1920, გვ. 1.

² კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 1.

ევენ მომავალი საზოგადოების საფუძვლად.¹

ავტორს მოჰყავს მაგალითი იმისა, თუ როგორ მიმდინარეობდა სოციალისტური მოძრაობა ევროპაში, საუბრობს პირველ სოციალისტებზე, რომლებსაც შეგნებული ჰქონდათ, რომ კაპიტალიზმის მიერ გამოწვეული ხარვეზების აღმოფხვრა, მხოლოდ საზოგადოებრივი წარმოების წესის დანერგვით იქნებოდა შესაძლებელი, მაგრამ, როგორც ის აღნიშნავს, მათ ვერ ჰპოვეს ძალა და ენერგია პროლეტარიატის როლის ამალლებისა. კ. კაუტსკის მიუღებლად მიაჩნია მოსაზრება, რომ სოციალიზმი მუშებს ზევიდან ებოძოს, ხოლო პროლეტარიატი ყოფილიყო მხოლოდ ობიექტი უსიტყვო და უმოქმედო მასალა საზოგადოებრივი გარდაქმნისა და არა მისი შეგნებული გამტარებელი. უმაღლეს ძალად, რომლებსაც უნდა გაეთავისუფლებინათ პროლეტარიატი, ზოგიერთები მიიჩნევდნენ ან კაცთმოყვარე მილიონერებს, ან განათლებულ მმართველებს. ამ იდეის ავტორებად ტროცკის მიაჩნდა ფურიე და ოუენი, ამიტომ მათ კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა.²

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ფრანგ რევოლუციონერებს პროლეტარიატის წარმატების მიღწევის საუკეთესო საშუალებად მიაჩნდათ სოციალისტების შეთქმულთა საზოგადოების მიერ აჯანყების გზით პოლიტიკური ძალების ხელში ჩაგდება. „მათ სოციალისტური საზოგადოების დამყარების საშუალებად მიაჩნდათ არა პროლეტარიატის აქტიურობა და თვითშემოქმედება, არამედ სასტიკ დისციპლინაზე დამყარებული საზოგადოების წინაშე მისი უსიტყვო დამორჩილება. ეს მიმართულება წარმოიშვა და გაქრა მის მამამთავარ – ბლანკთან ერთად“.³ ანალოგიურ დიქტატორულ შეხედულებებს ქადაგებდა გერმანიასა და შვეიცარიაში ვ. ვაიტლინგი.⁴ კ. კაუტსკი

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 1.

² კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 2.

³ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 3.

⁴ გერმანელი ფილოსოფოს-უტოპისტი, გერმანიის მუშათა ადრეული მოძრაობის მოღვაწე, გერმანული სოციალიზმის ერთ-ერთი თეორეტიკოსი. კარლ მარქსი მას თავის ერთ-ერთ მასწავლებლად მიიჩნევდა.

მიუთითებს, რომ XIX საუკუნის 40-იან წლებში დამკვიდრებული ამგვარი შეხედულებები პროლეტარიატის მოუმწიფებლობის ნაყოფი იყო.¹ გერმანიასა და საფრანგეთში მებრძოლმა სოციალისტებმა ვერაფრით ვერ ინამეს ბურჟუაზიის განვითარების აუცილებლობა: „დასაწყისში კ. მარქსსაც ემჩნეოდა მიდრეკილება ამ მიმართულებისადმი და ზოგიერთი მისი აზრი შეიძლება ბლანკისტურად ჩაითვალოს, თუმცა, მარქსი ბლანკსა და ვაიტელინგს მუდამ აკრიტიკებდა“.²

კ. კაუტსკიმ ამ მხრივ მკაცრად გააკრიტიკა ბოლშევიკების მოღვაწეობა საბჭოთა რუსეთში. ის აღნიშნავდა, რომ ლენინელებმა უკუადგეს განვითარების ისეთი აუცილებელი საფეხური, როგორსაც კაპიტალიზმი წარმოადგენდა. მათთვის ეს დებულება ხელის შემშლელი აღმოჩნდა. XIX საუკუნეში ევროპის ქვეყნებში პროლეტარიატი ჯერ კიდევ ბურჟუაზიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, რუსეთის პროლეტარიატი კი იმთავითვე აღიჭურვა სოციალისტური იდეებით და კლასობრივი შეგნებით. რევოლუციურ ბრძოლას ის აწარმოებდა არა ბურჟუაზიის სასარგებლოდ, არამედ – მის წინააღმდეგ. ვ. ლენინი ამტკიცებდა, რომ სოციალიზმის დამკვიდრება არ იყო დამოკიდებული განსაზღვრულ ისტორიულ პირობებზე. ამისთვის მას საკმარისად მიაჩნდა მტკიცე ნებისყოფა და ძლიერი ძალა. ამ თეზისის კაუტსკისეული პასუხი ასეთი იყო: „მართალია, ძალმომრეობამ გაახანგრძლივა ბოლშევიკური რეჟიმის ბატონობა რუსეთში, მაგრამ მას მოჰყვება ეკონომიკური უძლურება, რომელიც დაამხოვს მას“. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პროგნოზი ისტორიულად გამართლდა კიდევაც.

კ. კაუტსკიმ მიმოიხილა ევროპის სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის ისტორიის ზოგიერთი დეტალიც. ცნობილია, რომ თავისი არსებობის მანძილზე ევროპის სოციალ-დემოკრატიამ, ტაქტიკური თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა. ის XIX საუკუნეში წარმოიშვა ინდუსტრიული კაპიტალიზმის საწინააღმდეგოდ.

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 3.

² კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 3.

ადრე კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი იყო მუშების არაადამიანური შრომის პირობები, დაბალი ხელფასი, სიღარიბე. სოციალისტების მიერ კაპიტალიზმი აღიქმებოდა, როგორც ჩაგვრისა და ექსპლუატაციის სისტემა. ამიტომ დაიწყეს გზების ძიება რადიკალური რევოლუციური ალტერნატივის ჩათვლით.

XIX საუკუნის ბოლოს ვითარება შეიცვალა. მუშათა კლასის მდგომარეობა თანდათანობით გაუმჯობესდა, ჩამოყალიბდა სხვადასხვა დემოკრატიული ინსტიტუტები – მუშათა კლუბები, პროფკავშირები, სპორტული ორგანიზაციები, პოლიტიკური პარტიები, რომლებიც მშრომელთა ინტერესებს იცავდნენ, უზრუნველყოფილ იქნა მეტი ეკონომიკური უსაფრთხოება; პოლიტიკური პარტიები სულ უფრო მეტად იყენებდნენ სამართლებრივ და კონსტიტუციურ ბერკეტებს ხელისუფლებაში მოსასვლელად და დაუპირისპირდნენ რევოლუციისა და ძალადობის გზაზე მდგარ ძალებს. ისინი დარწმუნდნენ იმაში, რომ კაპიტალიზმი მატერიალური დოვლათის შემქმნელი ერთადერთი საშუალება იყო. თუმცა, მასში ხედავდნენ მორალურ ხარვეზებს: „თქვენ ის მეორე გზა აირჩიეთ, რომელიც ბოლშევიკებმა უკუაგდეს. რუსეთში არსებული საზოგადოებრივი აზრის პირობებში ძნელი წარმოსადგენი იყო ვინმეს ეფიქრა დემოკრატიის უპირატესობაზე. ცარიზმის დამხობის შემდეგ განაპირა მხარეებში, რევოლუციურ მოძრაობას ბოლშევიკური ხასიათი არ მიუღია. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიამ უკუაგდო რუსული მოდელის სოციალიზმი და დემოკრატიული იდეების ერთგული დარჩა“.¹

კ. კაუტსკის თქმით: „ვინც დემოკრატიის ნიადაგზე დგას, მას უმაღლეს სუვერენად ხალხის უმრავლესობის ერთიანობა მიაჩნია. ამგვარად, დემოკრატია სხვა სახელმწიფოებრივ ფორმაზე უფრო მეტად ნიადაგს უსპობს სამოქალაქო ომის შესაძლებლობას, ხელს უწყობს პარტიათა ბრძოლის მშვიდობიანი ფორმების დამკვიდრებას“.²

კ. კაუტსკიმ ისაუბრა ქვეყნის განვითარებისათვის ეკონომიკური საქმიანობის ყველა ფორმის გამოყენებაზე, საკუთ-

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 3-4.

² კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 15.

რების ერთ რომელიმე მიმართულების ჩარჩოში ჩაკეცვის უპერსპექტივობაზე. მან ყურადღება შეაჩერა ასევე წარმოების გასახელმწიფოებრიობის რეალური გზების ძიებაზე ამ პროცესის ხელშეწყობის აუცილებლობაზე: „მთავრობამ მეცნიერული კვლევის საფუძველზე უნდა გადანყვიტოს, თუ რომელი დარგის ნაციონალიზაცია იქნება ეკონომიკურად ხელსაყრელი. მეცნიერული კვლევის საგანი უნდა იყოს საწარმოთა განსახელმწიფოებრიობის მეთოდი, რომელსაც წარმოების ზრდის შესაძლებლობა უნდა მოგვცენ“.¹

ნ. ჟორდანიას მთავრობას აუცილებლად მიაჩნდა ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინების პროგრამის განხორციელებაში ერის ყველა სასიცოცხლო ძალის აქტიური მონაწილეობა, რათა ამ საქმეში გამოყენებული ყოფილიყო ეკონომიკური საქმიანობის ყველა ფორმა. თითქოს ეს გუნდი საკუთრების ერთ რომელიმე მიმართულების ჩარჩოებში არ იკეტებოდა.² თუმცა მის მიერ უდავოდ ყურადსაღები მოსაზრებები შერეული ეკონომიკისა და ნაციონალიზაციის პოლიტიკის შესახებ, ხშირ შემთხვევაში არ ეხმიანებოდა ქვეყანაში შექმნილ რეალურ ვითარებას, სადაც დამოუკიდებლობის გამოცხადების დღიდან არაორგანიზებულად, ქაოსურად ნაციონალიზირებულ იქნა მრავალრიცხოვანი საწარმოები და მეურნეობები.³ ასე რომ, კ. კაუტსკის შეგონება საკითხზე მთავრობისათვის ყურადსაღები იყო. თუმცა, ევროპული ტიპის სოციალიზმის დამკვიდრება საქართველოში საკმაოდ თამამი ექსპერიმენტად მიგვაჩნია. ამიტომ, ეჭვს გარეშეა, დაშვებული იქნებოდა გარკვეული ხარვეზები და შეცდომებიც. შესაბამისად. კ. კაუტსკი აღიარებს, რომ „პირველად სოციალისტურ გარდაქმნებს, რომელსაც თქვენ ახორციელებთ, უეჭველად შეცდომები მოჰყვებოდა, სწორედ სასწაული იქნებოდა, რომ ასეთ საშინელ პირობებში თქვენს მასებს, თქვენს

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები..., გვ. 17-18.

² ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921). თბ., 2009, გვ. 208.

³ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 208.

დამფუძნებელ კრებას, მთავრობას შეცდომები თავიდან აეცო-
ლებინა. ამასთან, მთავარია, ამბობს კაუტსკი, შეცდომებისაგან
სწორი დასკვნები გააკეთოთ, შექმნათ ნაყოფიერი ეკონომი-
კური გარემო. დასავლეთ ევროპის სოციალისტურ თეორ-
ეტიკოსებისა და პრაქტიკული მოღვაწეებისთვის დღესაც აქ-
ტუალურია თქვენი მიღწევებისა და შეცდომების გაცნობა“...

ის ფაქტი, რომ საქართველოს სუსტად განვითარებული
კაპიტალისტური ინდუსტრიის ფონზე სოციალისტური მთავ-
რობა ჰყავს, კაუტსკის თქმით, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ
მარქსის თეორია არ ესადაგება ქვეყანაში შექმნილ ვითარებას,
„პირიქით, მარქსისტული ტაქტიკა მისცემს შესაძლებლობას
თქვენ სოციალისტურ რეჟიმს, შეინარჩუნოს თავისი არსებო-
ბა, რათა თავი დააღწიოს იმ ჭაობს, რომელშიც ის მსოფლიოს
ომმა გადაისროლა“.¹ მან აღნიშნა, რომ ცხოვრება უფრო მრავ-
ალფეროვანია, ვიდრე თეორია, რომ მარქსიზმი აღმოცენდა
დასავლეთ ევროპის მოვლენების წიაღში, მაგრამ დასაშვებად
მიიჩნია მისი გამდიდრება აღმოსავლეთის გამოცდილებით: „ის
მოვლენები, რომლებიც აქ იჩენენ თავს პოლიტიკურ მოვლე-
ნებზე გაცილებით რთულია. მაგრამ მათი გაგება შეიძლება,
მეორე მხრივ, ევროპელსაც არ ექნება სრული წარმოდგენა
მსოფლიოზე თუ ის აღმოსავლეთს მხოლოდ დასავლეთ ევრო-
პის სათვალთ დაინახავს და მისი პრობლემების თავისებურე-
ბას ვერ შეამჩნევს“.² აქედან გამომდინარე, „თუ თქვენ უნდა
ისწავლით ჩვენგან, ჩვენც ვალდებული ვართ ვისწავლოთ
თქვენგან. და მე მადლობას გიძღვნი, რომ ამის საშუალება
მომეცით, მაგრამ მხოლოდ ეს არ უშველის საქმეს. აღმოსა-
ვლეთსა და დასავლეთს შორის უნდა დამყარდეს მჭიდრო ურთ-
იერთობები, ურომლისოდაც შეუძლებელია მსოფლიოს მშვი-
დობიანი წინსვლა“.³

კ. კაუტსკი საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მშენე-
ბლობაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან ერთ-ერთ გამო-

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები..., გვ. 20-21.

² კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 21.

³ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 21.

სავალს დასავლეთის ქვეყნებთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების მოგვარებაში ხედავდა: „თქვენ ურთიერთობა მოგინევთ არაერთ კაპიტალისტურ ქვეყნებთან, რომლებიც მხოლოდ იქით იბრუნებენ პირს, სადაც მოგება ეგულება. ეს არასასიამოვნო ფაქტია სოციალისტური რეჟიმისათვის, მაგრამ ეკონომიკური კანონები ულმოებელი რამ არის და მის ნონალმდეგ აღშფოთება ვერ გვიშველის, საჭიროა ასე თუ ისე შევეწყოთ მას, სანამ ქვეყანას არ ძალუძს თავი დააღწიოს უცხოეთის კაპიტალს, ამიტომ უნდა ერიდოთ ყოველივეს, რაც აფრთხობს უცხოურ კაპიტალს“.

ავტორმა უცხოური კაპიტალს მოზიდვის ორგვარი ფორმა დაასახელა: პირველი, მისი სესხის სახით შემოსვლა და, მეორე – უცხო კაპიტალის მიერ საწარმოო დაწესებულებათა შეძენა ან დაარსება.¹ დღევანდელი გადასახედიდან ამ უკანასკნელს ინვესტიციების მოზიდვას უწოდებენ, რომელიც ყოველი ქვეყნის მთავრობისათვის კეთილ ოცნებად მიიჩნევა. კ. კაუტსკის უფრო ხელსაყრელად მიაჩნდა სესხის აღება. მისი თქმით, ის შესაძლებლობას აძლევს მთავრობას უფრო რაციონალურად გაანაწილოს თანხები საწარმოო ძალების გასავითარებლად გამოყოს კრედიტი, როგორც სახელმწიფო საწარმოებისათვის, ისე კერძო მენარმეებისათვის, რომლებიც მას თავიანთი შეხედულებისამებრ აითვისებენ.² რაც შეეხება ინვესტიციების მოზიდვას, კაუტსკის აზრით, ამ შემთხვევაში, უცხოური კაპიტალის მიერ ქვეყანაზე ზეწოლა უფრო მწვავეა და შინაური ინდუსტრიის განვითარება გაცილებით უფრო ფერხდება, ვიდრე პირველ შემთხვევაში.³

ინვესტიციების მოზიდვა, ჩვენი აზრით, უფრო ეფექტურია თუ ის ახალი სიმძლავრეების მშენებლობასთან არის დაკავშირებული. იგი ხელს უწყობს საწარმოო ძალების რაციონალიზაციას და, რაც მთავარია, უმუშევართა დასაქმებას. რაც შეეხება სესხის საკითხს, არა გვგონია უმძიმესი სოციალურ-

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 22.

² კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 25.

³ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 25.

ეკონომიკური და სამხედრო-პოლიტიკური მდგომარეობის ქვეყნისთვის რომელიმე სახელმწიფოს მაშინ გამოეყო იმ რაოდენობის თანხა, რომელიც გააუმჯობესებდა მის ეკონომიკურ და ფინანსურ მდგომარეობას. ევროპელი სოციალისტის აზრით, საქართველოს უცხოეთიდან არამარტო სანარმოო საშუალებები და სამრეწველო ნაწარმი სჭირდებოდა, არამედ კადრებიც, რომლებიც კარგად იცნობდნენ ინდუსტრიული სახელმწიფოს შრომის მეთოდებს, მსოფლიო ბაზრის ურთიერთობებსა და დიდი გამოცდილება აქვთ შეძენილი ამ სფეროში.¹

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის საწყის ეტაპზე შექმნილ არახელსაყრელი საერთაშორისო ვითარების ფონზე ხელისუფლებამ ასე თუ ისე შეძლო საზღვარგარეთის ქვეყნებთან საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობების მეტ-ნაკლებად მოწესრიგება. გერმანია იყო პირველი ქვეყანა, რომელმაც საქართველოსთან დამოუკიდებლობის აღიარებისა და მასთან მრავალმხრივი ურთიერთობის სურვილი გამოთქვა. ამ ეტაპზე საქართველო-გერმანიის სახელშეკრულებო ბაზას ქმნიდა 1918 წლის მაისის ფოთის შეთანხმება და 12 ივლისის ბერლინის კონვენციები.² მათი იმპლემენტაცია განაპირობებდა საქართველოსთვის პრიორიტეტული სფეროების – სამთამადნო მრეწველობის, სარკინიგზო და სანაოსნო ტრანსპორტის, სოფლის მეურნეობის მთელი რიგი დარგების განვითარებას. საკრედიტო-ფულადი სისტემის მოგვარებას, საზღვარგარეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის დარეგულირებას, უსაფრთხოების განმტკიცებას³ და ა.შ.

სამწუხაროდ, ამ ხელშეკრულებების დადებიდან მოკლე ხანში, გერმანია I მსოფლიო ომში დამარცხდა, რასაც შემდეგ შიდა არეულობაც დაემატა. ამიტომ მან საქართველო დატოვა და თან გაიყოლა ხალხის დიდი მოლოდინი.

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები., გვ. 26.

² ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 204.

³ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 204.

ინგლის-საქართველოს სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობები არასდროს ყოფილა აქტიური, თუმცა უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინებისათვის დიდი ბრიტანეთის საგარეო ვაჭრობის უმსხვილეს ბანკ-ლიმიტედ 48-თან 1920 წლის ნოემბერში დადებული ხელშეკრულება სესხის გამოყოფის თაობაზე.¹

მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ძვრები შეინიშნებოდა საქართველო-იტალიის სავაჭრო-ეკონომიკურ და დიპლომატიურ ურთიერთობებში, რომელიც საქონლის ბრუნვასა და სავაჭრო ოპერაციებში იტალიური ფირმებისა და კომპანიების, საბანკო დაწესებულებების გააქტიურებაში გამოიხატა. ამ მხრივ, აღსანიშნავია ხელშეკრულება ტყვარჩელის ქვანახშირის აუზის კონცესიის შესახებ. 1919 წლიდან ფუნქციონირებდა იტალია-კავკასიის ბანკი, რომელიც საქართველოსათვის უმნიშვნელოვანესი მოვლენა იყო.²

1920 წელს საქართველო საფრანგეთს შორის მთელი რიგი ხელშეკრულებები დაიდო. განსაკუთრებით აღსანიშნავია 17 ნოემბერს ხელმოწერილი ხელშეკრულება მეაბრეშუმეობის ერთ-ერთ უმსხვილეს ფორმა „ფერარ-გენტრანთან“, რომელიც საქართველოს აბრეშუმის მრეწველობაში ფრანგული კაპიტალის ინვესტირების სოლიდური პროექტი იყო.³

საინტერესო იყო საქართველოს მთავრობის მიერ გადადგმული პირველი ნაბიჯები ჩრდილოეთ ევროპის ქვეყნებთან (ბელგია, ნორვეგია, ფინეთი, შვედეთი) ეკონომიკური ურთიერთობების დასამყარებლად. ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური მისიის წარმომადგენლების მიერ ამ სახელმწიფოების ოფიციალურ პირებთან და საქმიან წრეებთან გამართული შეხვედრები და კონსულტაციები სამომავლოდ სერიოზული საქმიანი კონტაქტების დამყარების საფუძველს ქმნიდა.

¹ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 152.

² დ. ჯოჯუა. საქართველო-იტალიის ურთიერთობა 1919-1921 წწ. თბ., 1997, გვ. 237.

³ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 182.

ამგვარად, საქართველოს მთავრობას სრულად ჰქონდა გაცნობიერებული საზღვარგარეთის ქვეყნებთან საგარეო ურთიერთობების დარეგულირების მნიშვნელობა და ცდას არ აკლებდა ამ მნიშვნელოვანი პრობლემის მოგვარებას. შედეგი არ იყო იდეალური, მაგრამ სამომავლო პერსპექტივები ნამდვილად იკვეთებოდა.

კ. კაუტსკის თქმით, მაშინ საქართველოსთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ნაციონალური კადრების მომზადება, მაგრამ ეჭვს გამოთქვამდა მსხვილი საწარმოებისათვის ადგილზე კვალიფიციური კადრების მომზადების შესაძლებლობაზე. ამიტომ ის მოუწოდებდა ხელისუფლებას დაუყოვნებლივ მოეწვიათ საზღვარგარეთიდან კვალიფიციურისპეციალისტები.¹

კ. კაუტსკი ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების ორი წლის შემდეგაც ჯერ კიდევ ფერხდებოდა ქვეყნებს შორის თავისუფალი მიმოსვლა, რომელიც აბრკოლებდა მრავალი ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას. ამ მხრივ საქართველოს მდგომარეობა განსაკუთრებით მძიმე იყო. მისთვის ერთადერთი ზღვაზე გასასვლელი გზა შავი ზღვის სრუტეები იყო და ამ გზით მიმოსვლაც სხვა სახელმწიფოების ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. ავტორი იმედს გამოთქვამდა, რომ თუ სამიმოსვლო დაბრკოლებები მოისპობოდა და საქართველოს დამოუკიდებლობა ოფიციალურად იქნებოდა აღიარებული, მაშინ საქართველოს ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივა ექნებოდა.

კ. კაუტსკიმ, თავისი მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე, აღნიშნა, რომ სანამ დიდ სახელმწიფოებს კაპიტალისტური მთავრობები უდგანან სათავეში, პატარა ქვეყნები პოლიტიკურად და ეკონომიკურად მათზე იქნებიან დამოკიდებულნი. ამიტომ რაც უფრო ძლიერი იქნება დასავლეთ ევროპის პროლეტარიატი და სოციალისტური ინტერნაციონალი, მით უფრო მეტი გავლენა ექნება მას საზოგადოებაზე და საიმედოდაც დაცული პატარა სახელმწიფოების ინტერესები. მისი მოსაზრებით, საქართველოს მომავალი დამოკიდებულია დიდ სახელმწიფოებში სოციალიზმის გაძლიერებაზე ე.ი. ინტერნაციონა-

¹ კ. კაუტსკი. სოციალიზმის პრობლემები და პერსპექტივები..., გვ. 26.

ლიზმის გაძლიერებაზე.

კ. კაუტსკი ურჩევდა ნ. ჟორდანიას მთავრობას, რომ მსოფლიო ომისაგან ბოძებული ჭრილობების მოსაშუშებლად და სანარმოო ძალების ასაღორძინებლად დახმარებისთვის მიემართათ კაპიტალისტურ ქვეყნებისთვის. „რაც შეეხება სანარმოო ძალების ნაციონალიზაციის პოლიტიკის გატარებას, დახმარებისათვის მიმართეთ ასევე უცხოელ სოციალისტებს“, – აცხადებდა კაუტსკი.

ავტორმა ზემოხსენებულ ნაშრომში კიდევ ბევრი ყურადსაღები რჩევა მისცა საეართველოს ხელისუფლებას, რომელიც უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო ქვეყნის აღორძინებისათვის.

ინტერესს იწვევს კ. კაუტსკის მიერ ქართველი ემიგრანტის დ. შარაშიძის ფრანგულ ენაზე დაბეჭდილ წიგნზე „ანრი ბარბიუსი, სოვეტები და საქართველო“ ნამძღვარებული წინასიტყვაობა.¹ ეს იყო პასუხი ფრანგი მწერლის მიერ გამოცემული წიგნისა „აი რა უქნეს საქართველოს“,² რომელიც დაიბეჭდა გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ჟურნალში „გენზელშაფტი“. წინასიტყვაობის ქართული თარგმანი ისტორიკოს ვაჟა შუბითიძის რედაქტორობით დაიბეჭდა ბროშურად – სახელწოდებით „საქართველო და მისი ჯალათები“.³

ანრი ბარბიუსს უმოგზაურია საბჭოეთში,⁴ სტუმრობდა

¹ D. Charachidzé. H. Barbusse, les Soviets et la Géorgie. Préface de Karl Kautsky. Paris, 1930.

² Henri Barbusse. Voici ce qu'on a fait de la Géorgie. Ernest Flammarion, Éditeur. Paris, 1929

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები. რედაქტორი ისტორიის დოქტორი ვ. შუბითიძე. თბ., 1998; იხ. აგრეთვე: Karl Kautsky. Georgien, Eine Sozialdemokratische Bauernrepublik. Wien, 1921. ელექტრონული ვერსია იხ.: <https://archive.org/stream/georgieneinesoz00kautgoog#page/n6/mode/2up>; Karl Kautsky. Georgia: A Social-Democratic Peasant Republic – Impressions And Observations. Translated by H. J. Stenning and revised by the Author. London, 1921. ამ გამოცემის ელექტრონული ვერსია იხ.: <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1921/georgia/index.htm>.

⁴ 1927 წელს ის იმყოფებოდა მოსკოვში, სადაც მონაწილეობდა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის მეგობართა კონგრესის მუშაობაში.

საქართველოსაც და თავისი „გულწრფელი“ შთაბეჭდილებები გაუზიარა მკითხველს. ეს წიგნი თავიდან ბოლომდე გაჯერებულია საბჭოური სისტემის ზოტებით.¹ მისი ავტორი საქართველოს რუსეთის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევს და არწმუნებს საზოგადოებას, რომ ურუსეთოდ საქართველოს, როგორც დამოუკიდებელ სახელმწიფოს, არსებობა შეუძლებელია, რომ მოსკოვს ანექსია არ განუხორციელებია. ამასთან დაკავშირებით, კ. კაუტსკი წერს „იშვიათად მოიპოვება რუსეთისა და მის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების სხვა რომელიმე მემკვიდრე, ასე მოურიდებლად რომ ისროდეს საქვეყნოდ ამოდენა უხეშ სიტყვებს. საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩადენილი სამარცხვინო საქმეთა შორის ყველაზე უფრო სამარცხვინოთაგანია მისი მოქმედება საქართველოს მიმართ.² ეს აზრი წითელი ზოლივით გასდევს ამ წინასიტყვაობის შინაარსს. როგორც 1920 წ. საქართველოზე დაწერილ წიგნში, ისე აქაც კ. კაუტსკი საქართველოს ქომაგად გვევლინება. ის თვალს უსწორებს რეალობას, ჭეშმარიტებას, უტყუარ შეფასებას აძლევს რუსეთის ფაქტორს ქვეყნის ისტორიაში, გმობს მის ყოვლად მიუღებელ ქმედებებს ქართველი ხალხის მიმართ.

კ. კაუტსკიმ წინასიტყვაობის დასაწყისში მოკლედ მოიხილავს საქართველოს გეოგრაფიულ მდებარეობას, აღნიშნავს, რომ ის მდებარეობს ევროპისა და აზიის გზაჯვარედინზე და ძველ დროში ბერძენი კოლონისტები დაინტერესებულნი

¹ ანრი ბარბიუსი აღფრთოვანებული იყო ბოლშევიკების მიერ 1917 წლის 25 ოქტომბერს (ახ. სტილით 7 ნოემბერს) ორგანიზებული სახელმწიფო გადატრიალებით, რომელიც მას ევროპის ხალხების კაპიტალისტური ჩაგვრისაგან გათავისუფლების ერთადერთ გზად ესახებოდა. ის მალე საფრანგეთის კომუნისტური პარტიის წევრიც გახდა. ა. ბარბიუსი აქტიურად ეწეოდა ევროპაში სსრკ-ს და, განსაკუთრებით, ი. სტალინის მოღვაწეობის პროპაგანდას. მასვე ეკუთვნის გამონათქვამი: „ის (გულისხმობს ი. სტალინს, – ჯ.ა.) არის ლენინი დღეს“. (*“Il est le Lénine d'aujourd'hui”*, – ნგნ.: Henry Barbusse. *Staline. Un monde nouveau vu à travers un homme*. Paris, 1935, – იხ. ელექტრონული ვერსია: http://www.communiste-bolchevisme.net/download/H_Barbusse_Un_monde_nouveau_vu_a_travers_un_homme.pdf).

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 3.

იყვნენ საქართველოს ოქროს მადნით (ალბათ, მხედველობაში აქვს ლეგენდა ოქროს სანძღის შესახებ, – ჯ.ა.). ავტორი ასევე ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ ჩვენი ქვეყანა ადრე ეზიარა ბერძნულ კულტურას, მიიღო ქრისტიანობა¹ და ა.შ. კ. კაუტსკიმ ისაუბრა არაბების, მონღოლების და ოსმალეთის შემოსევების შედეგად ევროპაში შექმნილ პოლიტიკურ მოვლენებზე; შეეხო მონღოლთა ლაშქრობებს, რომლებიც საუკუნეთა მანძილზე დაეპატრონენ ევროპული რუსეთის თითქმის მთელ სივრცეს – მოსკოვითა და კიევითურთ.² მან საინტერესოდ წარმოაჩინა საქართველოს ისტორიის მონღოლებისდროინდელი პერიოდი და აღნიშნა, რომ მონღოლებმა საქართველოში ვერ მიაღწიეს ხანგრძლივ გაბატონებას.³

კ. კაუტსკი ეხება საქართველოს სხვა მნიშვნელოვან საკითხებს, ის აღნიშნავს, რომ ქართველები რუსეთის მეშვეობით ეზიარნენ ევროპულ კულტურას.⁴ აქ, პრინციპში, შეიძლება დავეთანხმოთ ავტორს. თუმცა, ამასთან, უპრიანი იქნება მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი ქართველი მამულიშვილების დაინტერესებისა ევროპული განმანათლებლობით. ცნობილია, რომ XVIII საუკუნეში საქართველოში ფრანგი განმანათლებლების ნააზრევი ფართო გამოცხილს პოულობდა.⁵ მაგრამ იყო პირიქითაც: მაგალითად, დიდროს ენციკლოპედიაში არის სტატიები, რომელიც ჩვენს ხალხს და სამშობლოს შეეხება.⁶ ეს წერილები საქართველოზე უმთავრესად ლუი დე ჟოკლერს ეკუთვნის. იგი ემყარება ყველაზე ცნობილ და ავტორიტეტულ მასალებს, რომელიც იმ დროს საქართველოს შესახებ არსებობდა. ენციკლოპედიაში ასევე რამდენადმე აისახა, როგორც ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორების თხზულებებში

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 3.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 3.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 5.

⁴ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 5.

⁵ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები საქართველოში, – სამეცნიერო შრომების კრებული. თბილისის სასწავლო უნივერსიტეტი „გორგასალი“. ტ. III. თბ., 2011.

⁶ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 67.

შემონახული ძვირფასი ცნობები, ისე – ახალი დროის ევროპული მოგზაურების – შარდენის, ლამბერტისა და სხვათა – მონათხრობები. ენციკლოპედიაში თავმოყრილია აგრეთვე წერილები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებზე, ქალაქებზე, მდინარეებზე და ა.შ.¹

კოლხეთის დახასიათებისას ჟოკლერს მოჰყავს ციტატები მონტესკიეს „კანონთა კრებულიდან“, სადაც ფრანგი განმანათლებელი მსჯელობს ვაჭრობის როლზე და მაგალითად ასახელებს ერთ დროს აყვავებულ კოლხეთს, რომელსაც სხვადასხვა ქვეყნებთან ჰქონდა სავაჭრო ურთიერთობები.² საფრანგეთის პოლიტიკურ მესვეურებსაც საკუთარი მიზნები ამოძრავებდათ კავკასიის მიმართ. ნაპოლეონი კავკასიით ჯერ კიდევ ეგვიპტის ლაშქრობის დროს დაინტერესდა.³ მან იცოდა, რომ მამლუქთა დიდი ნაწილი წარმოშობით ქართველები იყვნენ და ფაქტობრივად მათგან იყო დაკომპლექტებული მამლუქთა კორპუსი.⁴ 1799 წელს ბონაპარტს ეგვიპტიდან ერეკლე II-ის ვაჟთან, გიორგი XII-სთან მოსალაპარაკებლად თავისი საგანგებო რწმუნებული გამოუგზავნია. ელჩმა ქართველ მეფემდე ვერ მიაღწია, იგი სამცხის ფაშამ შეიპყრო და სიკვდილით დასაჯა.⁵

თავის მხრივ, ქართველი პოლიტიკოსები დიდი გულისყურით ადევნებდნენ თვალს ნაპოლეონის საქმიანობას. ნაპოლეონის ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ სოლომონ II, ქართველი ბატონიშვილები – თეიმურაზი და ალექსანდრე მას წერილებს უგზავნიდნენ და საქართველოს საფრანგეთის მფარველობაში მიღებას თხოვდნენ.⁶ ნაპოლეონს საქართველო, აღმოსავლური პოლიტიკის განუყოფელ ნაწილად მიაჩნდა. თბილისს გრამპლინად მიიჩნევდა, საიდანაც ის ინდოეთში შესვლას აპირებდა.⁷ ევროპული და, კერძოდ, ფრანგული

¹ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები, გვ. 67.

² დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 67.

³ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 68.

⁴ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 68.

⁵ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 68.

⁶ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 68.

⁷ დ. რაზმაძე. ფრანგი განმანათლებლების იდეები..., გვ. 68.

განმანათლებლობის იდეათა გამზიარებული იყო დავით ბატონიშვილი. მისმა მოღვაწეობამ ბიძგი მისცა საქართველოში განმანათლებლობის იდეების პოპულარიზაციას. ანალოგიური მოღვაწეობით გამოირჩეოდნენ იოანე ბაგრატიონი,¹ სოლომონ დოდაშვილი და სხვები. ამ პერიოდის ქართული ორიგინალური თუ თარგმნილი ლიტერატურა წინამორბედი საუკუნეებიდან მემკვიდრეობით მიღებული მდიდარი ტრადიციების გაგრძელებასა და განვითარებას წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ქართველ მამულიშვილებს, პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენლებს, რუსეთისგან დამოუკიდებლად, სერიოზული კონტაქტები ჰქონდათ ევროპის მთელ რიგ ქვეყნებთან. ამის დასტურია, თუნდაც, ქართლის მეფის ვახტანგ VI მოღვაწეობა.²

კ. კაუტსკი ხაზს უსვამს, რომ ევროპულმა კულტურამ თავისი გამოხატულება პოვა, რუსეთის მონარქების მმართველობის ბერკეტების გაძლიერებაში.³

კარგი იქნებოდა ბატონ კაუტსკის უფრო დაწვრილებით აეხსნა თუ როგორ ხდებოდა ევროპიდან რუსეთის მთავრობის მიერ დესპოტური მმართველობის სისტემის გაძლიერება და თვითმპყრობელობის გაძლიერება. რუსეთის ისტორიული წარსულიდან ნათლად ჩანს, რომ ამ ქვეყანაში დესპოტური მმართველობის სისტემა გაცილებით უფრო ადრე იყო დამკვიდრებული, ვიდრე მას ევროპასთან ექნებოდა შეხების წერტილი.

ორიგინალურად აყალიბებს სათქმელს კ. კაუტსკი რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შეახებ. იგი აღნიშნავს, რომ „საუკუნეების მანძილზე სპარსელებისა და ოსმალების მიერ შევიწროებულმა ქართველებმა რუსეთი აირჩიეს მფარველად და 1783 წელს მასთან გააფორმეს მფარველობითი ტრაქტატი... რუსეთის მეფეების მიერ საქართველოსათვის გაწეული

¹ ბატონიშვილი იოანე. ხუმარსწავლა (კალმასობა). ტ. I. თბ., 1990; ბატონიშვილი იოანე. ხუმარსწავლა (კალმასობა). ტ. II. თბ., 1991.

² ილ. ტაბაღუა. ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან. საქართველოს ურთიერთობა ავსტრიასთან. თბ., 1967; ლ. მენაბდე. ვახტანგ VI. ცხოვრება და მოღვაწეობა. თბ., 2011.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 5.

მფარველობა სრულად უმნიშვნელო გამოდგა, სანამ რუსეთის ბატონებს არ მოეპოვებინათ პატარა ქვეყნის ანექსია (1801)".¹ ეს ფრაზა, სრულად ესადაგება ქართველი ხალხის გულისტივილს და დღევანდელ დღემდე მისთვის მოუშუშებელ ტკივილად რჩება. სრული ჭეშმარიტებაა – რუსეთის მთავრობისათვის ტრაქტატი იყო სანყისი ეტაპი საქართველოს ანექსიის გზაზე. მას იმთავითვე ჰქონდა გადაწყვეტილი საქართველოს დაპყრობა და მიაღწია კიდეც ამას.

კ. კაუტსკი რეალურად წარმოაჩენს რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას საქართველოში, უმაყოფილო მოსახლეობის ანტირუსულ განწყობას: „ამ ხნიდან მოყოლებული საქართველო რუსეთის ნაწილს შეადგენდა, მან გაიზიარა მისი ბედი, მონაწილეობა მიიღო მის ეკონომიკურ განვითარებაში, მაგრამ უალრესად მახინჯი ურთიერთობებიდან აღმოცენებული დაპირისპირება ხშირად ამბოხებაში გადაიზრდებოდა, ვინაიდან ხალხი ვერ გუობდა უცხო ენისა და ზნე-ჩვეულებების მქონე ჩინოვნიკების ბატონობას ქართულ მიწაზე“.²

კ. კაუტსკი ქართველი ხალხის ანტიცარისტულ განწყობილებებზე საუბრისას იმონმებს გერმანელი პოეტ ფრ. ბოდენშტედტს,³ რომელიც XIX საუკუნის 40-იან წლებში საქართველოში ჩამოსულა. ის აქ პოლიტიკური ნიშნით გადასახლებულ პოლონელებს შეხვედრია. როგორც გერმანელი პოეტი აღნიშნავს, საქართველო ვერ გამოადგა რუსეთს საიმედო ქვეყნად, რომ პოლიტიკურად საშიში ელემენტები იქ გაემწესებინათ, პირიქით, საგრძნობლად იზრდებოდა ციმბირში გადასახლებულ ქართველთა რიცხვი.⁴ მართლაც საქართველოში XIX საუკუ-

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

³ ვ. სიღამონიძე. ღვინო დაისის ფერია. გერმანელი პოეტის ფრ. ბოდენშტედტის საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებიდან, – გაზ. „თბილისი“, 3.08.1981; ფ. ბოდენშტედტი. ათას ერთი დღე აღმოსავლეთში. საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი, ლექსები. თარგმანი გერმანულიდან ა. გელოვანისა. თბ., 1965.

⁴ ვ. სიღამონიძე. ღვინო დაისის ფერია. გერმანელი პოეტის ფრ. ბოდენშტედტის საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებიდან,

ნის პირველი წლებიდან ანტიკოლონიურმა მოძრაობამ სერიოზული ხასიათი მიიღო და მას ეს ქვეყანა ვერ გამოადგებოდა პოლიტიკატიმრების გადასახლების ადგილად.

კ. კაუტსკი XIX ს. ბოლოსა და XX ს. I ოცეულში ქართული პოლიტიკური სპექტრის ევროპასთან ურთიერთობის საკითხსაც შეეხო. ის აღნიშნავს, რომ ადრე ამგვარი კავშირები რუსეთის მეშვეობით ხდებოდა, თუმცა შემდეგ გარკვეულმა პოლიტიკურმა ძალამ დასავლეთის პოლიტიკოსებთან შეძლო კონტაქტების დამყარება. მან ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ ზოგიერთი ქართულ პარტია შესაბამისი რუსული პარტიების წინილი გახდა. ალბათ, ავტორს მხედველობაში აქვს ის ფაქტი, რომ ქართული სოციალ-დემოკრატია ჩამოყალიბების ადრეულ პერიოდში უფრო დასავლეთის ღირებულებებზე იყო ორიენტირებული.¹ შემდეგ, ვ. ლენინის მეცადინეობით, რუსეთის სოციალ-დემოკრატიის შემადგენელი ნაწილი გახდა (ბოლშევიკები, მენშევიკები) და იდეოლოგიაც შესაბამისი ჰქონდა. ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ, მენშევიკურმა ფრთამ ზურგი აქცია რუსულ ბოლშევიზმს და ევროპისაკენ აიღო გეზი.²

კ. კაუტსკი შეეხო რუსული დემოკრატიის პრობლემებს. მიუხედავად მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური ჩამორჩენილობისა, აღნიშნავს ავტორი, რუსეთის იმპერიაში ადრე განვითარდა სოციალისტური მოძრაობა, სწორედ ამ ჩამორჩენილობის მიზეზით დემოკრატიის ნიშნები გაცილებით უფრო გვიან გაჩნდა. როცა რუსეთი ბურჟუაზიული რევოლუციისათვის მომწიფდა, დასავლეთ ევროპაში ბურჟუაზიას უკვე მოპოვებული ჰქონდა ყველაფერი, რასაც ის საჭიროებდა.³ კ. კაუტსკის თქმით, რუსეთის ნახევრად აზიური ხასიათის წყალობით ქალაქების მოსახლეობა იქ ისე, როგორც საზოგადოდ აღმოსავლეთში, სრულიად უმწეო იყო სახელმწიფო ხელისუფლები-

- გაზ. „თბილისი“, 3.08.1981; ფ. ბოდენშტენდტი. ათას ერთი დღე აღმოსავლეთში. საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი, ლექსები. თარგმანი გერმანულიდან ა. გელოვანისა. თბ., 1965.

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

სათვის ბრძოლაში, სანამ დიდი ინდუსტრიული განვითარების შედეგად პროლეტარიატი არ აღორძინდა, შესაბამისად, გააქტიურდა სოციალისტური მოძრაობა.¹

ავტორი შენიშნავს, რომ დასავლური პრინციპები და მეთოდები რუსი სოციალისტების მხოლოდ ერთმა ნაწილმა მიიღო უცვლელად სახელმძღვანელოდ, რა თქმა უნდა, რუსეთის თავისებურებების გათვალისწინებით.² მეორე ნაწილი კი იზიარებდა რუსული სოციალიზმის პრინციპებს და დასავლურ სოციალიზმთან შედარებით ამ უკანასკნელის უპირატესობას აღიარებდა.³

რუსი სოციალისტების უმრავლესობის აზრით, საზოგადოების აღორძინებისა და მისი განვითარების დასაბამი უნდა ყოფილიყო არა ქალაქი, არა დიდი ინდუსტრია, არამედ სოფელი, პრიმიტიული სოფლის მეურნეობით. აქედან გამომდინარე საზოგადოების წინსვლის გზაზე ხელმძღვანელობა ეკუთვნის არა დიდი ინდუსტრიულ სახელმწიფოს, არამედ გლეხურ ქვეყანას თავისი ჩამორჩენილი სოფლის მეურნეობით. ეს შეხედულება თანდათან კარგავდა ნიადაგს, ვინაიდან ირლვეოდა რუსული აგრარული კომუნიზმი და მის ნანგრევებზე ვითარდებოდა ინდუსტრიული პროლეტარიატი, რომელსაც ბრძოლის წყურვილი და უნარი აღმოაჩნდა. ძირითადად მისი გავლენა მოსკოვზე და სანკტ-პეტერბურგზე ვრცელდებოდა.⁴ ამასთან ერთად, დაიწყო მარქსიზმის დამკვიდრება, რომელსაც თავდაპირველად აქ სრულიად დასავლური ხასიათი ჰქონდა (ამის ჭეშმარიტებას ეჭვის ქვეშ დავაყენებთ, – ჯ.ა.). შემდეგ მარქსისტთა რიგებში გაჩნდა მარქსის წინა დროის აზროვნებისაკენ მობრუნების ტენდენციები, რომელიც უკეთ ეწყობოდა რუსი პროლეტარიატის დიდი ნაწილის ჩამორჩენილობას!

რუსეთის მარქსისტთა ერთი ნაწილი, ბოლშევიკების სახით, კაუტსკის თქმით, ვერ გასცდა აზიური აზროვნებას და გამოაცხადა, რომ მუშათა კლასის განთავისუფლება უნდა განხორციელდეს დიქტატორულად განწყობილ პროფესიულ

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 6.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 9.

⁴ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 9.

რევოლუციონერთა ჯგუფის მიერ, ვინაიდან მათი აზრით, პროლეტარიატის მასა ამისთვის უვარგისია.¹ რუსეთის პირველმა რევოლუციამ, ამ მხრივ, ბევრი რამ შეცვალა. რუსეთის პროლეტარიატმა დიდი როლი შეასრულა ამ რევოლუციაში. ბოლშევიკებმა რუსეთის პირველი რევოლუცია მსოფლიოს პირველ პროლეტარულ რევოლუციად შეაფასეს და მისი მეთოდები პროლეტარიატის ბრძოლისათვის ყველა ქვეყანაში საგულდაგულო მეთოდად მიიჩნიეს.² ლენინი და მისი მიმდევრები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ პროლეტარული რევოლუცია მსოფლიოში რუსეთისგან უნდა გადმოედინათ.³

ბოლშევიზმს უპირისპირდებოდა რუსული მარქსიზმის დასავლეთზე ორიენტირებული ნაწილი მენშევიკების სახით. მენშევიკების პარტია კ. კაუტსკის მიაჩნდა რუსეთის სოციალისტურ პარტიათა შორის ყველაზე გონივრულ პარტიად. მისი თქმით, რუსი მენშევიკებს მიაჩნდათ, რომ სანამ დასავლეთ ევროპა ინდუსტრიულად დაწინაურებული არ არის მეურნეობის სოციალისტური წესით წარსამართავად, იქ შეუძლებელია ნამდვილი სოციალისტური წარმოება, მანამდე რუსეთს შეუძლია მოგვცეს მხოლოდ სოციალიზმის კარიკატურა, რომელიც კლავს მუშათა თავისუფლებას და კეთილდღეობას.⁴

კ. კაუტსკი ვარაუდობდა, რომ რუსეთში მომავალი მენშევიზმს ეკუთვნის.⁵ თუმცა მისი პროგნოზი არ გამართლდა – რუსეთის ხელისუფლებაში მენშევიკები ვერ მოვიდნენ. ბოლშევიკებმა მოსახლეობას თავს მოახვიეს საკუთარი „სოციალიზმი“.

საქართველოში სტუმრად მყოფი ევროპის სოციალისტური პარტიათა ლიდერების გაკვირვებას იწვევდა სოციალდემოკრატიული იდეებისადმისმოსახლეობის ერთსულოვნება. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ბელგიელ სოციალისტს ე. ვანდერლენდეს ხუმრობით უთქვამს, რომ საქართველო არღვევს მარქსის შეხედულებებს გლეხობის როლზეო. კ. კაუტსკიმ ამ

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 9.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 9.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 10.

⁴ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 26.

⁵ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 26.

ფაქტთან დაკავშირებით თავისი შეხედულება გამოთქვა. კერძოდ, ის ამბობს, რომ ტერიტორიულად პატარა სახელმწიფოში მიმოსვლის პრობლემა მოგვარებულია, აქედან გამომდინარე უფრო მჭიდროა დედაქალაქისა და რეგიონების ურთიერთობები. ქალაქის მოსახლეობა უფრო ახლოს ეცნობა სოფლის მშრომელთა ცხოვრებას მათ ჭირ-ვარამს. გლეხოვა კი უფრო აქტიურად მონაწილეობს ქალაქის ცხოვრებაში. ისინი ადვილად ახერხებდნენ ურთიერთ შეთანხმებას. ამ ფაქტორის წყალობით, მისი მტკიცებით, პატარა ქვეყანაში დემოკრატია უფრო ძლიერია, მასების სულისკვეთება – ცხოველი, ვიდრე თანაბარ ეკონომიკურ პირობებში მყოფ სახელმწიფოებში;¹ ორმილიონ-ნახევრიან საქართველოში ქალაქისა და სოფლის მცხოვრებთა შორის მჭიდრო ურთიერთობა და სრული გაგება სუფევდა; სოფლის მოსახლეობამ სრული ნდობა გამოუცხადა ქალაქის პროლეტარიატს და ინტელიგენციას ამ სიტუაციაში უპირატესობა მოიპოვა მენშევიკურმა ე.ი. დასავლეთ ევროპულმა სოციალ-დემოკრატიულმა აზროვნებამ, მენშევიკურ ხელმძღვანელობას გაყვნენ აგრეთვე გლეხები.² ავტორი ასკვნის, რომ თებერვლის რევოლუციის შემდეგ საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური სურათი რადიკალურად განსხვავდება მსოფლიოს სხვა ქვეყნებისაგან. გლეხურ ქვეყანაში საზოგადოების უდიდესი ნაწილი სოციალ-დემოკრატიულად იყო განწყობილი. ეს გამოაშკარავდა 1905 წლის რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს („დუმა“) და 1919 წლის საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში. ამ უკანასკნელ არჩევნებში სოფლის მოსახლეობის 82%-მა ხმა მისცა სოციალ-დემოკრატიის კანდიდატებს.

უსათუოდ ყურადსაღებია კ. კაუტსკის მოსაზრება ამ საკითხში. ამასთან, ვფიქრობთ, საეჭვოა, რომ საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის გამარჯვება მოსახლეობის მიერ ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების ყოველმხრივი ანალიზის საფუძველზე გაკეთებული არჩევანის შედეგი ყოფილიყო. საქართველოში იმხანად ძალიან სუსტად იყო

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 12-13.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 12.

განვითარებული მრეწველობა, უაღრესად ნელი ტემპებით ვითარდებოდა კაპიტალისტური ურთიერთობები, თითზე ჩამოსათვლელი იყო ქართველი კაპიტალისტი. ამიტომაც ჩვენში ვერ დამკვიდრდა მემარჯვენე იდეოლოგია, რომელსაც 1917 წელს შექმნილი ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია ქადაგებდა.¹ XXს. 10-იან წლებში საქართველოში სოციალისტი ხალხში დადებით ასოციაციას იწვევდა ნოე ჟორდანიას განსაკუთრებული პოპულარობის გამო. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ მოსახლეობა ხმა მისცა არა ღირებულებებს, არამედ – ლიდერს. სამწუხაროდ, ეს ტენდენცია საქართველოში დღემდე გრძელდება.

კ. კაუტსკიმ აღნიშნა, რომ რუსეთის ბოლშევიკებმა კი სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდნენ საკუთარი მოსახლეობის წინააღმდეგ. მათ ხიშტების საშუალებით მოახერხეს დამფუძნებელი კრების დაშლა (1918 წ. იანვარი). დემოკრატია ბოლშევიკური რუსეთისთვის ყველაზე საზარელი მტერი გახდა.² დემოკრატია მისთვის საკუთარ თავზე უარის თქმას ნიშნავდა. ბოლშევიკურ პარტიას სხვა ინტერესი არ გააჩნდა საზოგადოებაში, გარდა საკუთარი კერძო ინტერესებისა. მათი რეჟიმი თავიდანვე აგებულია ძალადობაზე, ამასთან, ეს რეჟიმი ფლობს მეორე, მისთვის აუცილებელ იარაღს – ტყუილს.³

ავტორი უარყოფითად ახასიათებდა ლენინს. ბოლშევიკების ლიდერი „თავისი მოღვაწეობის დასაწყისიდანვე თავს მესიად მიიჩნევდა. მისი მესიანური რწმენა იყო არა დასავლური, არამედ აზიური. მას შესწევდა უნარი მის მესინობაში დაერწმუნებინა თავისი გარემოცვა. მას რუსი ხალხის მხსნელად მო-

¹ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის (ედპ) შექმნის იდეა ილია ჭავჭავაძეს უკავშირდება. მან 1906 წელს პარტიის პროგრამაც კი შეადგინა. თუმცა პარტიის დაფუძნება მხოლოდ 1917 წელს მოხერხდა. სპირიდონ კელიამ თანამოაზრეებთან ერთად (დათა ვაჩნაძე, რეზო გაბაშვილი, ალექსანდრე ასათიანი, ნიკო ნიკოლაძე; ექვთიმე თაყაიშვილი, კონსტანტინე აფხაზი და სხვ.), ილიას მემკვიდრეობაზე დაყრდნობით, ედპ დააფუძნა. პარტიის თავმჯდომარედ თავად სპ. კელია დაასახელეს, ხოლო პარტიის საპატიო თავმჯდომარედ ნ. ნიკოლაძე აირჩიეს.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 16-17.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 16-17.

ჰქონდა თავი".¹

კ. კაუტსკი ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამს, რომ საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩადენილ მრავალ სამარცხვინო საქმეთა შორის ყველაზე სამარცხვინოთაგანია მისი მოქმედება საქართველოს მიმართ. ანრი ბარბიუსი კი საბჭოთა კავშირის „ძმურ ოჯახში“ საქართველოს ბედნიერ მომავალს უწინასწარმეტყველებდა.

კ. კაუტსკი საკმაოდ კარგად იყო ინფორმირებული 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ საქართველოში განვითარებულ მოვლენებზე. ის ხაზგასმით საუბრობდა ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობაზე, რეალურად წარმოაჩენდა რუსეთის დამოკიდებულებას ამ ფაქტთან დაკავშირებით: „რუსეთი ამას არ შეენიანაღმდეგა, ქვეყნის შიგნით გაჩაღებულმა სამოქალაქო ომმა საბჭოთა ხელისუფლება უფსკრულის პირას მიიყვანა. ლენინი თავის მოწინააღმდეგეებს ებრძოდა განუვითარებელი ჯარისკაცების ხიშტებით და მოაღწია კიდევ მათი წყალობით გამარჯვებას. ამის მიღწევამდე ის იძულებული იყო საქართველოსთან ჰქონდათ კეთილგანწყობილი ურთიერთობა, რომელსაც მოჰყვა მეგობრობისა და მშვიდობიანობის ხელშეკრულება 1920 წლის 7 მაისს“.² კ. კაუტსკი აკეთებს დასკვნას მაისის ხელშეკრულებასთან დაკავშირებით რუსეთის ვერაგულ გეგმაზე: „რუსეთის წინასწარ ჰქონდა გადანყევტილი მანამდე დაეცვა ეს ხელშეკრულება, სანამ მის ძალებს სამოქალაქო ომი იპყრობდა. რუსეთის უკანასკნელი კონტრრევოლუციური გენერლის დამარცხებით გადანყდა საქართველოს ბედიც – 1920 წლის დასასრულს დაემხო ფრანგული, ხოლო 1921 წლის თებერვალში რუსეთის ჯარი შეესია საქართველოს. დარღვეულ იქნა ქვეყანაში დამკვიდრებული მშვიდობა, ფეხქვეშ იქნა გათელილი ზავისა და მეგობრობის ხელშეკრულება. რუსეთის მოქმედებამ აშკარად შეურაცხჰყო ზნეობის და ყველა კანონი“.³

კ. კაუტსკი ა. ბარბიუსს სიყალბეში ამხელს. ის უთითებს

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 17.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 23-24.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 24.

ნიგნის 115-ე გვერდს, სადაც ფრანგი სოციოლოგი გვამცნობს, თითქოს 1918 წელს რუსეთს საქართველოს დედაქალაქ თბილისის ხაზინაში ერიცხებოდა 2 მილიარდი მანეთი, რომელიც მთავრობამ მიითვისა. ყოველივე ეს II ინტერნაციონალის ლიდერმა სრულ აბსურდად მიიჩნია.¹

რა თქმა უნდა, ბარბიუსი ცრუობდა. კარგადაა ცნობილი, რომ რუსეთმა I მსოფლიო ომის შედეგად დაკარგა სახალხო მეურნეობის 60%-ზე მეტი, ხოლო საქართველოს ეკონომიკა, რომელიც რუსეთზე იყო მიბმული, ფაქტობრივად, განადგურდა, რის გამოც, მენშევიკების ხელისუფლებაში მოსვლისას, ხაზინა ფულისაგან დაცარიელებული იყო.² ამიტომაც ახლადშექმნილი დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკა კატასტროფულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. აქედან გამომდინარე ჩვენც ვადასტურებთ ბარბიუსის ცნობის აბსურდულობას.

ა. ბარბიუსი საკუთარ თავს თავიდანვე ეწინააღმდეგებოდა, როცა აღნიშნავს, რომ საქართველო განიცდიდა უკიდურეს ფინანსურ სიძნელეებს, რომელიც აიძულებდა მთავრობას ებეჭდა ბონები დიდი რაოდენობით, რომელიც ქვეყანას უფსკრული საკენ მიაქანებდა. „თუ ასეა, მაშინ სად წავიდა რუსეთის მიერ დატოვებული მილიარდი მანეთი“, – სამართლიანად კითხულობს კ. კაუტსკი.³ იგი აცხადებდა: „ბოლშევიკებს ეგონათ, რომ ინფლაცია მენშევიკების განსაკუთრებული დამახასიათებელი თვისება იყო, მაგრამ არანაკლებ მძვინვარებდა ინფლაცია ევროპის დიდ ქვეყნებში. მათ არაფერი სმენიათ რუსეთში ქაღალდად ქცეულ ფულზე“.⁴

სრული ჭეშმარიტებაა, დამოუკიდებლობის პერიოდში საქართველოს მთავრობამ უზარმაზარი – 18400 ათასი მილიონი მანეთის ბონი დაბეჭდა. ამ ციფრებიდან ნათლად ჩანს, რომ მდგომარეობა არ იყო მარტივი, მაგრამ არც ისე საშიში და გამოუვალი, როგორც ამას ავრცელებდნენ საქართველოს ავისმზრახველები. ანალოგიური მდგომარეობა იყო ევროპის

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 24.

² კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 25-26.

³ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 26.

⁴ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 26.

მთელ რიგ ქვეყნებში. მაგალითად, პოლონეთმა დამოუკიდებლობა საქართველოსთან თითქმის ერთდროულად მიიღო, მაგრამ მან საკუთარი ვალუტა მხოლოდ 1924 წელს შემოიღო.¹ 1924 წელს ოფიციალურმა ვარშავამ განახორციელა ასტრონომიული თანხის – 596 244 206 000 პოლონური მარკის ემისია.² მძიმე მდგომარეობა იყო ამ მხრივ ავსტრიაშიც, სადაც 1923 წელს გამოშვებულ იქნა 116 600 000 000 მილიონი მარკის ლირებულების ქაღალდის ფული.³ მაშინდელი მთავრობა დაბეჯითებით ამტკიცებდა, რომ საქართველოში ფულის საკითხი არ ყოფილა ისეთი კატასტროფული, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ევროპის ზოგიერთ ქვეყნებში.

კ. კაუტსკის თქმით, ა. ბარბიუსი გასაოცარი სიუხვით ატრიალებს მილიარდებს, იმისათვის, რომ საბჭოთა რუსეთის იმიჯი ასწიოს და ამისათვის ტყუილსაც არ ერიდება.⁴ მას მოჰყავს ციტატა ა. ბარბიუსის წიგნიდან, რომ „მე სახელმწიფო ბანკში ვნახე ქილებში ჩაკრული ათეული მილიარდები“.⁵ იგი ხუმრობის ხასიათზე დგება: „რა საარაკო საუნჯეთაღმრიცხველი უნდა იყო, ერთი თვალის გადავლებით ნახო, რომ ქულაზე ათეული მილიარდები ინახება“.⁶ მისი უვიცობით შეიძლება აიხსნას ის სიყალბეთაგანი, რომელსაც ა. ბარბიუსი თავის წიგნში სიმართლედ ასაღებს, ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე იმეორებს კომუნისტ მესვეურთა მიერ მოთხრობილ ზღაპრებს და სიმართლედ ასაღებს მათ მიერ ჩაგონებულ სიბრიყვეს.

კ. კაუტსკი აკეთებს დასკვნას: „ბარბიუსი მე არ მიმაჩნია მხოლოდ მისი განუსჯელი გულუბრყვილობის მსხვერპლად. მას მე უყოყმანოდ ვაცხადებ შეგნებულ, გულღვარძლიან მატყუარად და ცილისმწამებლებად. დარწმუნებული ვარ, რომ ამ წიგნის წაკითხვის შემდეგ მკითხველი მის ასეთ დახასიათებას

¹ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. წიგნი II. პარიზი, 1960, გვ. 113.

² კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. ნ. II, გვ. 113.

³ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. ნ. II, გვ. 113.

⁴ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 27.

⁵ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 27.

⁶ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 27.

გადაჭარბებულად არ მიიჩნევს“.¹

კ. კაუტსკი დ. შარაშიძის დიდ დამსახურებად მიიჩნევს იმას, რომ მან ბარბიუსს ნილაბი ჩამოხსნა. მისთვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ წიგნი გამოვიდა მაშინ, როდესაც საქართველო იმყოფებოდა კრემლის მათრახის პირობებში. შემდეგ II ინტერნაციონალის ლიდერი ეხება 1921 წლის დამდეგს ვლ. ვოიტინსკის² მიერ გამოცემულ წიგნს – „საქართველოს დემოკრატია“,³ რომელსაც ის საუცხოოს უწოდებს და გამოთქვამს კმაყოფილებას, რომ იმავე წელს დაიბეჭდა მისი პატარა წიგნიც. ეს ორივე წიგნი გამოვიდა, მაშინ, როდესაც საბჭოთა რუსეთი თავს დაესხა საქართველოს. მას მიაჩნია, რომ დ. შარაშიძის წიგნი ავსებს მათ მოსაზრებებს საქართველოს შესახებ: „მე არ ვიცნობ უკეთესს, მოკლე და მრავალმხრივ დასურათებას საქართველოს ვითარებისას უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში“.⁴

კ. კაუტსკი მიიჩნევდა, რომ „დასავლეთისათვის საჭიროა ამ პატარა ქვეყნის გაცნობა, რადგან პატარა ქვეყნებს ზოგერთ სფეროში უფრო მეტად შესწევთ უნარი, ვიდრე დიდ სახელმწიფოებს, მაგრამ ისინი უძლურნი არიან დიდი სახელმწიფოებთან პოლიტიკურ ჭიდილში, სამაგიეროდ, გონებრივი, სულიერი და ეკონომიკური განვითარების მხრივ შეიძლება დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეთ: განა ბელგიამ არ გაუსწრო ზოგიერთ სფეროში საფრანგეთს, ან დანიამ დიდ გერმანიას. ვენასაც ზოგიერთ შემთხვევაში ხელმძღვანელი როლი ერგო.“⁵ ასევე შეიძლება საქართველომაც მოიპოვოს დიდი საერთაშორისო მნიშვნელობა. მას ამის პერსპექტივა ნამდვილად აქვს, მაგრამ იგი სავსებით დაახშო რუსეთის უხეშმა ძალმომრეობამ. ის

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 28.

² ვლადიმერ საველის ძე ვოიტინსკი (1885-1960) – რუსი სოციალ-დემოკრატი (ჯერ ბოლშევიკებს მიემხრო, თუმცა, მოგვიანებით ის მენშევიკებს შეუერთდა). ის 1918 წლიდან საქართველოში ცხოვრობდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკას წარმოადგენდა სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან მოლაპარაკებისას.

³ В. С. Войтинский. Грузинская демократия. Париж, 1921.

⁴ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 28.

⁵ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 30.

სანიმუშო მაგალითი, რომელიც შეეძლო მოეცა აღმოსავლეთის წინსვლისთვის მენშევიკურ რესპუბლიკას, ჩანასახშივე მოსპობილ იქნა და, ამგვარად, დაიკარგა კაცობრიობისთვის, მაგრამ არა სამუდამოდ¹.

ამგვარად, კ. კაუტსკიმ ამ ორი ბროშურით ნათლად წარმოაჩინა საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი დეტალები, რა თქმა უნდა, ჩვენ ყველა მის მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ, მაგრამ მთავარი ის არის, რომ მან აჩვენა რუსეთის დამპყრობლური სახე, მისი ყოვლად გაუმართლებელი კოლონიური პოლიტიკა საქართველოს მიმართ, რომელიც ორჯერ დასრულდა ანექსიით. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მისი სახით მაშინ საქართველოს გამოუჩნდა დიდი ქომაგი, ქვეყნის დამოუკიდებლობის ჭეშმარიტი გულშემატკივარი.

საქართველოს მოსახლეობის მიერ ევროპის სოციალისტთა ლიდერების გულთბილმა მიღებამ აშკარად წარმოაჩინა ქართველი ხალხის ევროპული ღირებულებებისადმი სწრაფვა. რა თქმა უნდა, ის დაუვინყარი შეხვედრები მთავრობის მიერ იყო ორგანიზებული. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ხელისუფლებას ევროპაზე ჰქონდა ორიენტაცია აღებული და ხალხიც ამ მიმართულებით მიჰყავდა. დამონმებული მასალებიდან ნათლად ჩანს, მთავრობისა და მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის ერთსულოვნება ამ საკითხში. ისეთი თბილი ატმოსფეროს შექმნა, რომელსაც აწყდებოდნენ სტუმრები საქართველოს ყველა კუთხეში ხალხის ენთუზიაზმის და კეთილი განწყობის გარეშე შეუძლებელი იყო. ამ მხრივ საყურადღებოა გლეხის ანდრია კობაიძის გამოსვლა სიონში.

უაღრესად კეთილგანწყობილი იყო დელეგაციის თითოეული წევრი საქართველოს მიმართ. ქართულმა სტუმართმოყვარეობამ, ხალხის ერთსულოვანმა ბრძოლამ დამოუკიდებლობისათვის აღაფრთოვანა ევროპელი სტუმრები. განსაკუთრებით მოიხიბლნენ ისინი საქართველოს ბუნების სილამაზით. ნამდვილად გულწრფელი იყო ე. ვახდერლენდე დარიალში სტუმრობისას, რომ თქვა „ჩემს სიცოცხლეში პირველად ვნახე ასეთი მშვენიერება“.

¹ კ. კაუტსკი. საქართველო და მისი ჯალათები, გვ. 30.

ევროპელი სოციალისტების საქართველოში სტუმრობას ოპოზიციურ წრეებში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ეროვნულ-დემოკრატიების გაზეთში „საქართველო“ 1920 წლის 14 ნოემბერს გამოქვეყნებული პუბლიკაციის ავტორმა ქართველ სოციალ-დემოკრატებს, მთავრობას სტუმრების მიღების წესი დაუწუნა. მათ გადაჭარბებული ემოციების გამოვლინებაში დასდო ბრალი. შესაძლოა ეს შეხვედრები მართლაც იყო ემოციური, რაც ორივე მხრიდან შეინიშნებოდა. ამასთან, ევროპელი სტუმრების მოგზაურობა მარტო ზარზეიმით არ შემოიფარგლა. დელეგაციის წევრებს გაცნობიერებული ჰქონდათ საქართველოში შექმნილი ვითარება. მიღწეულით გამოხატავდნენ კმაყოფილებას, მაგრამ დაუფარავად მიუთითებდნენ მთავრობის მეორ დაშვებულ შეცდომებზე.

ერთ-ერთ გამოსვლაში კ. ჰიუსმანსმა აღნიშნა, რომ ევროპის სოციალისტების დელეგაცია მხოლოდ საქართველოს ბუნების დასათვალიერებლად არ ჩამოსულა, რომ აქ სერიოზული მუშაობის ჩატარებას გეგმავენ და ნაკლოვანებებზე თვალის დახუჭვას არ აპირებენ. მან ხაზი გაუსვა საქართველოში მრეწველობის განვითარების უალრესად დაბალ დონეს. მან მიუთითა მთავრობას და მოუწოდა ხალხს, რომ „ეკონომიკური ჩამორჩენილობის დაძლევა შეიძლებოდა თითოეული მოქალაქის თავგანწირული შრომის შედეგად“¹. ჰიუსმანსმა მოიყვანა ბელგიის მაგალითი, თუ რა მდგომარეობაში ჩააყენა ეს განვითარებული ქვეყანა გერმანიამ. ხალხის ერთიანობის, თითოეული ბელგიის მოსახლეობის გმირული შემართებისა და თავგანწირული შრომის შედეგად მან თავი დაიცვა, მოიგერია თავდამსხმელი და შედეგად მიიღო ის, რომ ერთ წელიწადში ქვეყნის ეკონომიკური მაჩვენებლები ომამდელ დონეს მიუახლოვდა.

რ. მაკდონალდი საქართველოში ბურჟუაზიის არასაკმარის განვითარებაზე აკეთებდა აქცენტს და ის ურჩევდა ხელისუფლებას შეემუშავებინათ კერძო ინიციატივის სტიმულირების მექანიზმები.

კ. კაუტსკი საქართველოში მოგზაურობისას, მოსახლეო-

¹ გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 14 ოქტომბერი.

ბასთან, სანარმოებისა და დაწესებულებების წარმომადგენლებთან შეხვედრებისას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დადებით შეფასებებთან ერთად მთავრობის მისამართით კრიტიკული შენიშვნების გამოთქმას არ ერიდებოდა. ის მთავრობას ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესების დაცვის პოლიტიკას უწუნებდა. საგულისხმო და ანგარიშგასაწვეი იყო მისი პოზიცია სამუშაო საათის ხანგრძლივობასთან დაკავშირებით: „სამუშაო დროის გადიდებას არ გირჩევთ, რადგან ის ორპირი მახვილივითაა და ცუდი შედეგების მოტანა შეუძლია. თქვენ ბრძოლით მოიპოვეთ რეასაათიანი სამუშაო დღე და მას მაგრად ჩასჭიდეთ ხელი. თუ ინტენსიური მუშაობა იქნება, რვა საათი სრულიადაც საკმარისია წარმატების მისაღწევად“.¹

ყველაზე მნიშვნელოვანი შენიშვნა, რაც საქართველოს მთავრობამ ევროპელი თანამოაზრეებისაგან მიიღო, ვფიქრობთ, იყო ის, რომ მან ვერ შეძლო შეექმნა ხელსაყრელი პირობები ბურჟუაზიის თავისუფალი განვითარებისათვის. ჯერ კიდევ ვერ მიეცა გასაქანი კერძო ინიციატივას, რომლის გარეშე დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობა შეუძლებელია. ამ მხრივ, საქართველოს სახელმწიფოს მართლაც ჰქონდა პრობლემა. კერძოდ, მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფო და მუნიციპალურ საკუთრებაში რჩებოდა, რაციონალურად მოწყობილ ყოფილ მესაკუთრეთა და საუფლისწულო მამულების ბაზაზე სახელმწიფო მეურნეობები იქმნებოდა. საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიზაციისა და ხელფასების ნატურალიზაციისაკენ მიდრეკილება, ფულად-სასაქონლო ვაჭრობის ნაცვლად სურსათის გაცვლა-გამოცვლის პრინციპების მხარდაჭერა და სხვა, რუსული სოციალიზმის ელემენტებია დიდ საფრთხეს უქმნიდა ქვეყნის ბურჟუაზიული გზით განვითარებას.

საგულისხმოა ისიც, რომ ხალხის წინაშე სტუმრების გამოსვლების დროს შეინიშნებოდა გარკვეული ავისმომასწავებელი წინათგრძნობა საქართველოს მომავალთან დაკავშირებით. ისინი გრძნობდნენ რუსეთიდან მომავალ საფრთხეს. ამ მხრივ

¹ შ. ვადაჭკორია. ქართული სოციალ-დემოკრატია 1917-1921 წლებში. თბ., 2001, გვ. 127.

საინტერესოა კ. ჰიუისმანის მიერ ერთ-ერთ გამოსვლაში წარმოთქმული ფრაზა: „შეინახეთ თოფ-წამალი“. მან შეახსენა ქართველ კოლეგებს, რომ დიდი ქვეყნის ჭიდილში პატარა ქვეყნები ისრისებრიან, ამიტომ მოუწოდა მათ აქტიურად ემოქმედათ საქართველოს ერთა ლიგაში მისაღებად, რომელიც მისი უსაფრთხოების ერთ-ერთი სერიოზული გარანტი იქნებოდა. ე. სნოუდენიც საქართველოს სიფრთხილისაკენ მოუწოდებდა. ანალოგიური განწყობით გამოდიოდნენ რ. მაკდონალდი, თ. შოუ და დელეგაციის სხვა წევრები.

ევროპის სოციალისტების საქართველოში სტუმრობის ყველაზე მნიშვნელოვანი შედეგი იყო მათ მიერ ევროპის წამყვან გამოცემებში ჩვენს ქვეყანაში განვითარებული მოვლენების უაღრესად დადებითად წარმოჩენა.

საინტერესოა 1920 წლის 30 ნოემბერს ინგლისში მყოფი ვიქტორ ნოზაძის მიერ გაზეთ „ერთობაში“ გამოქვეყნებული წერილი, რომელიც გვამცნობს, საქართველოდან დაბრუნებული ევროპელი სოციალისტების შთაბეჭდილებების შესახებ. ევროპული სოციალისტები აღფრთოვანებულან საქართველოს ბუნებით, ქართველი ხალხით, წესრიგით და განვითარების იმ მეტ-ნაკლები დონით, რომლისთვისაც ქვეყანას მიუღწევია. მათი ინტერვიუები თითქმის ყველა ინგლისურ გაზეთებს გამოუქვეყნებია მეტ-ნაკლები სისრულით.¹ გარდა ამისა, ყველა მათგანი კრებებზე, მიტინგებსა და ჩვეულებრივ შეხვედრებზე ფართო პროპაგანდას ეწეოდა საქართველოში მიმდინარე მოვლენებზე. ვ. ნოზაძეს მოჰყავს ამონარიდი ერთ-ერთი წერილიდან: „საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი ჩვენი საკითხია, ჩვენ უნდა მოვითხოვოთ მისი იურიდიული ცნობა“. ამ მიმართულებით ისინი სერიოზულად მუშაობდნენ. საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის ე. გეგეჭკორისთვის, რომელმაც ლონდონში იმყოფებოდა, დიდი დახმარება გაუწევიათ.² ვ. ნოზაძის ცნობით, ინგლისელებს არც ბელგიელი სოციალისტები ჩამორჩებოდნენ. გარდა იმისა, რომ ისინი ბელგიასა და ჰოლანდიის გაზეთებში

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 ნოემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 ნოემბერი.

აქვეყნებდნენ წერილებს საქართველოს შესახებ ბელგიის სხვადასხვა პროვინციაში გამოდიოდნენ მოხსენებებით და საქართველოს აცნობდნენ საზოგადოებას. მათ უკვე ჰქონდათ მოლაპარაკება ბელგიის მთავრობასთან საქართველოს „დეიურე“-ს ცნობის შესახებ.¹ ანალოგიური სულისკვეთებით მოქმედებდნენ ფრანგი სოციალისტები. რენოდელი გამოსულა მონოდებით, რათა მიღებული ყოფილიყო ყველა ზომა ბოლშევიკებისა და ოსმალეთისაგან საქართველოს დასაცავად და გაეაქტიურებინათ მუშაობა მის „დე იურე“ ცნობასთან დაკავშირებით.²

რამზეი მაკდონალდი ჟურნალ The Union-ში 1920 წლის 16 ოქტომბერს გამოქვეყნებულ წერილში „სოციალისტური სახელმწიფო კავკასიაში“ საქართველოში მოგზაურობას, შეხვედრებს ნ. ჟორდანიასთან სასიამოვნო მოგონებად აღიქვამს. საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის შესახებ მას მრავალმხრივი ინფორმაცია გააჩნდა, კარგად იცნობდა დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის საქმიანობასაც. რ. მაკდონალდი კმაყოფილებას ვერ მალავდა ხალხის ერთიანობის გამო. ის ახლადშექმნილ სოციალისტურ სახელმწიფოში ვერ ხედავდა პროლეტარიატის დიქტატურას, პრესის სიტყვის, კრების თავისუფლების შეზღუდვას. მისი აზრით, ეს იყო მთავრობის სწრაფვა ჰარმონიისაკენ ქალაქსა და სოფელს შორის. მაშინ, როდესაც, ევროპაში ყველგან სოციალისტური პარტიები ქალაქის პროლეტარიატს ემყარებიან და კონფლიქტები მოსდით მწვანე არმიასთან და გლეხურ ორგანიზაციებთან. რ. მაკდონალდი ამას ხსნიდა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პოლიტიკური გამოცდილებით, იმ რეფორმებით, რომელსაც მთავრობა ატარებდა. განსაკუთრებით მან ხაზი გაუსვა მისი აზრით სწორად გატარებულ აგრარულ რეფორმას, რის შედეგად გლეხობა კმაყოფილი დარჩა არსებული წესწყობილებით და მხარს უჭერდა ხელისუფლებას.³

უაღრესად საინტერესო იყო რ. მაკდონალდის კომენტარი

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 ნოემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 30 ნოემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 21 ნოემბერი.

ინგლისის მთავრობის პოლიტიკის შესახებ საქართველოსთან მიმართებაში. ის აღნიშნავდა, რომ საქართველოს კულტურა, ხალხის სულიერი დონე აძლევდა მას ნაციონალური თავისუფლების მოთხოვნის უფლებას, მაგრამ, მისი აზრით, დასავლეთის ქვეყნები, მათ შორის – ინგლისიც, სხვაგვარად ფიქრობდნენ. პირიქით, მათი მოქმედება ასტიმულირებდა საქართველოს დაბრუნებას რუსეთის პოლიტიკური გავლენის სივრცეში.¹ რ. მაკდონალდი შეშფოთებული იყო აზერბაიჯანში შექმნილი ვითარებით:² „ახლა საქართველოს ემუქრება ყაჩაღური ბოლშევიზმი ბაქოს მხრიდან“. დასავლეთის მხრიდან საქართველოს დამოუკიდებლობის არცნობის შემთხვევაში ის ვარაუდობდა ამ საკითხის კიდევ უფრო გაღრმავებას. ამასთან დაკავშირებით, რ. მაკდონალდმა კომენტარი გააკეთა ინგლისის მთავრობის მისამართით: „თუ ჩვენმა საგარეო სამინისტრომ თავისი შეცდომებიდან რაიმე ისწავლა და მზად არის უბრალო გონივრულობით და მომავლის განჭვრეტით იხელმძღვანელოს, მან მხარი უნდა დაუჭიროს საქართველოს და სცნოს იგი „დე იურე“.³

„პირველი სოციალისტური მთავრობა“⁴ – ამ სათაურით ბელგიის სოციალისტურ გაზეთ „Les Peuples“-ში დაბეჭდილ ე. ვანდერლენდეს წერილში საქართველოს შესახებ ვკითხულობთ:

„როდესაც ჯერ კიდევ ომამდე სოციალისტები აყენებდნენ საკითხის იმის შესახებ, თუ რომელ სატახტო ქალაქში დამკვიდრდება პირველად სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა, ზოგიერთ მათგანს გაახსენდებოდა, რა კომუნა, დაასახელებდა პარიზს, ზოგი ბერლინს ან ლონდონს, სტოკჰოლმს ან ბრიუსელს. მათგან არცერთ მათგანს არ დაუსახელებია თბილისი – საქართველოს რესპუბლიკის დედაქალაქი. სწორედ თბილისში შეიქმნა სოციალისტური ორიენტაციის მთავრობა, არა ძალ-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 21 ნოემბერი.

² 1920 წლის მარტში საბჭოთა XI წითელმა არმიამ დაიწყო შეტევა აზერბაიჯანის დემოკრატიულ რესპუბლიკაზე, რაც, საბოლოოდ, იმავე წლის 28 აპრილს მისი ოკუპაციით და ანექსიით, ანუ – აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნით დასრულდა.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 21 ნოემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

დატანებით, გადატრიალების გზით, არამედ მთელი ხალხის ნების გამოხატვის აქტით.¹ აქ პარადოქსულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე, სოციალისტების დამკვიდრება ხელისუფლების სათავეში მოხდა იმ ქვეყანაში, რომელშიც მინიმალურადაც კი არ არის დაცული, ის პირობები, რომელსაც მარქსი თვლიდა სოციალიზმის ძირითად პირობად. საქართველოში კაპიტალისტურ ურთიერთობათა და წარმოებათა მხოლოდ ჩანასახი არსებობს. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა (90%) სოფლის მეურნეა. წარმოების მუშა სულ რამდენიმე ათაი კაცს ითვლის. ამ დროს საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში 130 დეპუტატი სოციალ-დემოკრატებს წარმოადგენდნენ, როდესაც გორის მცხოვრებლები შემოგვეგებენ ინტერნაციონალის წითელი დროშებით, ერთმა ჩვენმა დეპუტატმა წამოიძახა – კ. მარქსი ღრმად ცდებოდაო, მარქსი არ ცდებოდა – მას არასოდეს უთქვამს, რომ სოციალისტების მიერ ფეოდალური დამოკიდებლობისაგან გათავისუფლებულ ხალხს არ შეუძლია თავისი თავი გამოაცხადოს სოციალიზმის მომხრედო. სოციალისტური წეს-წყობილების დამკვიდრება ზოგიერთი ისეთი პირობებს გულისხმობს, სადაც არ არსებობს პროლეტარიატი და მოსახლეობის უმრავლესობა ხელოსნებისა და გლეხებისაგან შედგება.²

საქართველოს რესპუბლიკის მაგალითი კი არ არღვევს ამ დებულებას, პირიქით – ამტკიცებს კიდევაც. „ჩვენმა ქართველმა მეგობრებმა, შეძლეს პოლიტიკურ სფეროში დიდი გარღვევა განეხორციელებინათ – შექმნეს დამოუკიდებელი დემოკრატიული რესპუბლიკა და თავდადებით ცდილობენ მის დაცვას. ეკონომიკურ სფეროში გაატარეს რადიკალური ხასიათის აგრარული რეფორმა, მოახდინეს საუფლისწულო მამულების, დიდი თავადების, მემამულეების მიწების უსასყიდლო ექსპროპრიაცია, რომელთა მამულები აღემატებოდა 7 დესეტინას და გლეხებს დაუნანილეს. მოახდინეს ასევე ტყეების, საძოვრების ნაციონალიზაცია, დაუმუშავებელ მიწებზე მოაწყვეს სახელმწიფო მეურნეობები, მოიჯარადაც საკუთრე-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

ბაში დაუმტკიცეს მიწები და ა.შ.“¹

ე. ვანდერლენდე ღიად აცხადებდა, რომ „საქართველომ „დეფაქტო“ უკვე ცნობილმა უნდა მიიღოს „დე იურე“ აღიარება. თუ ქვეყნად არის ისეთი სახელმწიფო, რომელიც ღირსია თავისუფლებისა, ეს არის საქართველო. ჩვენ დიდი იმედი გვაქვს, რომ ახლო მომავალში მისი უფლებები აღიარებული იქნება“²

ბრიუსელის პრესაში ე. ვანდერლენდე კვლავინდებურად დამაჯერებელი არგუმენტებით ასაბუთებდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარების აუცილებლობას და ბელგიის მთავრობას მასთან თანამშრომლობაზე მოუწოდებდა.³

საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებები გაუზიარა ფრანგ მკითხველებს ე. სნოუდენმა. საფრანგეთის მუშათა მოძრაობის ცნობილმა მოღვაწემ პიერ რენოდელმა მისივე რედაქტორობით გამომავალ გაზეთში „ლე ვი სოციალისტ“ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღიარების მხარდასაჭერად ენერგიული კამპანია წამოიწყო.⁴

ამრიგად, ევროპის ლიდერების ვიზიტი საქართველოში უაღრესად ნაყოფიერი გამოდგა. სტუმრებმა თითქმის მთელი საქართველო შემოიარეს და გულდასმით გაეცნენ ქვეყანაში შექმნილ პოლიტიკურ, სამხედრო, ეკონომიკურ ვითარებას და კულტურულ მშენებლობას, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, რამაც მის შესახებ რეალური დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობა მისცა. სტუმრები კმაყოფილებას გამოთქვამდნენ საქართველოს მთავრობის მიერ მიღწეულ წარმატებებზე, ამასთან დაუფარავად ავლენდნენ არაერთ ნაკლოვანებას, რის გამოც ფერხდებოდა სახელმწიფო სისტემის ჩამოყალიბება. ამ მოვლენამ დადებითი გავლენა იქონია საქართველოს იურიდიული აღიარების სასარგებლოდ ევროპული საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებაზე.

ევროპის სოციალისტებთან საქმიანი კონტაქტები, კონსულტაციები, გამოცდილების გაზიარება, ქართული დემოკრა-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

² გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

³ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 26 ნოემბერი.

ტიული სახელმწიფოს მშენებლობაში წარმატების მიღწევის მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო, მაგრამ ბოლშევიკური რუსეთის აგრესიამ წერტილი დაუსვა საქართველოს დამოუკიდებლობას. ევროპამ გასწირა საქართველო, ვერც დასავლეთის სოციალ-დემოკრატია უშველა ჩვენს ქვეყანას.

FOR KARL KAUTSKY'S ASSESSMENT ON THE EVALUATION OF EXISTING SOCIO-ECONOMICAL AND POLITICAL SITUATION IN THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA

Karl Kautsky, a famous leader of the socialist movement, spent four months with his wife in Georgia. During his being in the country, he wrote an interesting article "Problems and prospects of socialism in Georgia". His second work "Georgia and its executioners" published in 1930. K. Kautsky clearly demonstrated important details of Georgian history in these two books. We can not share all his views, but essential is that, he showed the predatory face of Russia and its completely unfair colonial policy in Georgia. It should be freely noted that, he appeared to be the true compassionate of the independence of our country. Business contacts with the European socialists, consultations, sharing the experience was an important factor for success in building a democratic state.

შიდამიგრაციული პროცესები საქართველოში 1918-1920 წლებში

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ აგრარული რეფორმის გატარების პროცესში აშკარად ჩანდა, რომ წამოწყებული რეფორმა მოსახლეობის მიწით სრულად ვერ დააკმაყოფილებდა. ამ მხრივ პრობლემები უფრო დასავლეთ საქართველოში შეიქმნა. ამიტომაც გადანყდა მჭიდროდ დასახლებული რაიონებიდან უმიწო და მცირემიწიანი გლეხების იმ მხარეებში ჩასახლება, სადაც შედარებით უფრო მეტი აუთვისებელი მიწის ფონდი არსებობდა. ამ ღონისძიების გატარება მთავრობამ 1918 წლის მეორე ნახევრიდან დაიწყო და მიზნად ისახავდა უმიწო გლეხების დაკმაყოფილებას და იქ ინტენსიური მეურნეობის დანერგვას.¹ ამასთან, ხელისუფლება დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სასაზღვრო რაიონების აუთვისებელ მიწებზე ქართველი გლეხების დასახლებას. ხელისუფლების ამ საკითხით დაინტერესებას რეალური საფუძველი ჰქონდა, კერძოდ, მეზობელ ქვეყნებთან დაპირისპირებისას (მხედველობაში გვაქვს კონფლიქტები სომხეთი, აზერბაიჯანთან) ადგილობრივი მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს ანტიქართული პოზიცია ეკავა. აქედან გამომდინარე, საქართველოს სასაზღვრო რაიონებში უმიწო ქართველი გლეხების ჩასახლება ქვეყნის უსაფრთხოების თვალსაზრისითაც გამართლებული იყო.

თავიდან ამ ღონისძიებას მიწათმოქმედების სამინისტროს აგრარული რეფორმის განყოფილების მიერ გამოყოფილი მცირე ჯგუფი ახორციელებდა, შემდეგ ამავე სამინისტროსთან შეიქმნა გადასახლების განყოფილება, ხოლო მას მერე, რაც დღის წესრიგში დადგა ქვეყნის სასაზღვრო რაიონებში ქართული მოსახლეობის დამკვიდრების აუცილებლობა, შეიქმნა საგანგებო კომისია, რომლის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ რესპუბლიკის გენერალური შტაბის წარმომადგენლები.² საგანგებო კომისიამ მიზანშეწონილად ჩათვალა უმიწო და მცირე-

¹ სკსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 1.

² სკსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 8.

მიწიანი გლეხების ჩასახლება მომხდარიყო ზაქათალას ოლქში, შირაქის, ელდარის და ყარაიის ველებზე, ლაგოდეხში, ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრებში, ნითელი ხიდის რაიონში, მამისონის უღელტეხილზე, არტაანის ოლქსა და აფხაზეთში.¹

უმიწო გლეხების ჩასახლება პირველად ლაგოდეხში დაიწყო. აქ უკვე რამდენიმე იმერული სოფელი იყო გაშენებული. 1906-1917 წლებში გაშენდა სოფლები: შრომა, კავშირი, ჭაბუკიანი, დოლიანი და სხვა. დაახლოებით 2300-2400 კომლით.² ჩამოსული გლეხები მემამულეებისაგან ჯერ იჯარით იძენდნენ ტყეებს, შემდეგ მათ საკუთარ საყანეებად და სამოსახლოდ აქცევდნენ. ჩასახლებული მოსახლეობა ძირითადად მარცვლეულს აწარმოებდა, ხორბლით და სიმინდით ამარაგებდა თბილისს, ქიზიყს, გურჯაანს და კახეთის სხვა რაიონებს.³

ცარიზმის დროს ლაგოდეხში რუსული სოფლებიც იყო გაშენებული. რუსეთის იმპერიამ, რომელსაც საქართველოს დაპყრობის ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებად მისი კოლონიზაცია მიაჩნდა, ადრიდანვე მიჰყო ხელი ამ საქმიანობას. XIX საუკუნის შუახანებისათვის უკვე გაშენებული იყო ორი დიდი რუსული სოფელი. რუსულმა ადმინისტრაციამ განსაკუთრებით ფართოდ გაშალა ლაგოდეხში ამ მიმართულებით მუშაობა მას შემდეგ, რაც აქ ახალი ქართული სოფლების გაშენება დაიწყო. XX საუკუნის 10-იან წლებში კი შვიდი რუსული სოფელი იქნა გაშენებული, კერძოდ: რომანოვკა, ელიზავეტოვკა, ვორონცოვკა, დაშკოვკა, ალექსეევკა, გრაფოვკა, ილარიონოვკა, რომელთა მოსახლეობა 400 კომლს აღემატებოდა.⁴

1917 წლიდან მდგომარეობა შეიცვალა. ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ აქ მცხოვრები რუსები, ერთი მხრივ, ლეკების მიერ შევიწროებულნი, მეორე მხრივ, ფრონტიდან დაბრუნებული რუსი ჯარისკაცების აგიტაციას აყოლილნი, თითქოს რუსეთში ბოლშევიკების მიერ მემამულეებისათვის ჩამორთმეული მიწების დიდ რაოდენობას მიიღებდნენ, თავიან-

¹ სცხსა, ფ. 1815, აღნ. 1, საქ. 951, ფურც. 8.

² სცხსა, ფ. 1815, აღნ. 1, საქ. 951, ფურც. 2.

³ სცხსა, ფ. 1815, აღნ. 1, საქ. 951, ფურც. 1.

⁴ სცხსა, ფ. 1815, აღნ. 1, საქ. 951, ფურც. 1.

თი ისტორიული სამშობლოსაკენ დაიძრნენ, დარჩა მხოლოდ მალაკნებით დასახლებული სამი სოფელი. რუსების მიერ მიტოვებულ სოფლებში ქართველების (უმეტესად იმერლების) ჩასახლებით დაიწყო. აქ დასახლების სურვილი ქიზიყელ გლეხებსაც გაუჩნდათ. ისინი აცხადებდნენ, რომ ეს მიწები მათი მამა-პაპის სისხლით იყო მორწყული და ამიტომ მათი პრეტენზიები უფრო სამართლიანი იყო.¹

ამ ვითარებაში საქართველოს მთავრობამ ორივე მხარისათვის მისაღები გადაწყვეტილება მიიღო: მიწათმოქმედების სამინისტროს, სიღნაღის საადგილმამულო სამმართველოსთან ერთად, დაევალა ამ სოფლებში, როგორც იმერელი, ისე ქიზიყელი გლეხების ჩასახლება. ეს დავალება ოპერატიულად იქნა შესრულებული. სამი რუსული სოფლის ტერიტორიაზე (ილარიონოვკა, ვორონცოვკა, დაშკოვკა) 670 ქართული ოჯახი ჩაასახლეს. თუმცა, თავიდანვე აქ მიწის პრობლემამ თავი იჩინა – 180 კომლის ადგილი 670 კომლს უნდა დაეკავებინა. ამიტომ საჭირო გახდა ამ სოფლების მომიჯნავე ტყიანი ზოლიდან 1350 დესეტინა მიწის სამოსახლოდ ათვისება. ზემოხსენებული სამი რუსული სოფლიდან ერთი ახალი დიდი სოფელი – ვარდისუბანი იქნა გაშენებული.² იმავე პერიოდში ელიზავეტოვკას ადგილზე გაშენდა სოფელი ცოდნა 102 კომლით, სოფელ ალექსეევკას ადგილზე სოფელი განათლება 72 კომლით, ჯავახეთიდან ჩამოსულთათვის 230 ალგორელი ლტოლვილით დასახლებულ სოფელს გიორგეთი დაერქვა, ხოლო სოფელ მიხაილოვკის ტერიტორიაზე გაშენებულ იქნა პატარა სოფელი გელათი – 22 კომლით.³ ამით ლაგოდეხში მიწის ფონდი ამოიწურა.

უმიწო გლეხების ჩასახლება ყარაიის რაიონშიც მიმდინარეობდა. ცარიზმის დროს აქ სამი რუსული სოფელი – მიხაილოვკა, ტატიანოვკა და ვოიკოვკა გაშენდა, მაგრამ მალარიის შედეგად ორი სოფელი – ტატიანოვკა და ვოიკოვკა დაცარიელდა. მათ ადგილზე ორი ქართული სოფელი გაშენდა.⁴ ქართ-

¹ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 2.

² სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 2.

³ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 2.

⁴ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 2.

ველებმაც ეს სოფლები მალე დატოვეს მალარიის შიშით. დარჩენილ მოსახლეობას მთავრობა შესაძლებლობის ფარგლებში უწევდა დახმარებას. სამედიცინო მომსახურება ასე თუ ისე რამდენადმე მოგვარებული იყო. მიუხედავად ამისა, მალარიამ აქ ბევრი ადამიანი იმსხვერპლა. ამიტომ ქართველი გლეხობა ამ მხარეში ჩასახლებაზე უარს აცხადებდა.¹

ცნობილია, რომ ყარაიის საძოვრებით დაინტერესებული იყვნენ მეზობელი ქვეყნების მესაქონლეები. მათ მხარს უჭერდა ადგილობრივი არაქართული მოსახლეობა, რათა მომხდურებს ხელში ჩაეგდოთ საუკეთესო საძოვრები. ამიტომ აქ ქართველების დამკვიდრება ქვეყნისთვის სასარგებლო იყო. ამ მიმართულებით ხელისუფლებამ მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა. რესპუბლიკის ჯანმრთელობის სამინისტროს მიერ პერიოდულად იგზავნებოდა მალარიის წინააღმდეგ მებრძოლი ექსპედიციები. ეს უწყება ეძებდა გზებსა და საშუალებებს ამ სენის დასამარცხებლად და იქ ნორმალური ცხოვრების პირობების შესაქმნელად. რაც შეეხება მატერიალურ დახმარებას, მთავრობა მის მოგვარებას ვერ ახერხებდა, ამ მიზნით გამოყოფილი თანხა ფულის კურსის დაცემის გამო მოსახლეობის ელემენტარულ მოთხოვნილებებს ვერ აკმაყოფილებდა.²

ახალქალაქის მაზრაშიც მიმდინარეობდა ქართველი გლეხების ჩასახლება. მთავრობამ ამ საქმისათვის 5 მლნ. მან გამოყო. 1918-1919 წლებში ხოსპოისა და მურჯიკანში ჩასახლებულ იქნა 185 მოხვევის ოჯახი.³ მოგვიანებით აქ კიდევ 100 ქართული ოჯახი იქნა ჩასახლებული. მთავრობამ უსახსრობის გამო მათაც შესაბამისი მატერიალური დახმარება ვერ აღმოუჩინა.

მინათმოქმედების სამინისტრო ბორჩალოს მაზრაში დიდი რაოდენობით აუთვისებელი მიწის ფონდის არსებობას ვარაუდობდა, მაგრამ აგრარული რეფორმის გატარების პროცესში გამოირკვა, რომ აქ თავისუფალი მიწის ფონდი არც ისე დიდი იყო. უმინო გლეხებისათვის მხოლოდ 300 დეს. მიწის გამოყო-

¹ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 2.

² სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 4.

³ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 4.

ფა იქნა შესაძლებელი.¹

მთავრობას დიდი ძალისხმევა დასჭირდა, რათა ქართველი გლეხების ჩასახლების გამო უკმაყოფილო ადგილობრივი არაქართული მოსახლეობის წინააღმდეგობა დაეძლია. ხელისუფლება ვარაუდობდა ამ მაზრის კულტურული მამულებიდან კიდევ 4-5 ათასი დესეტინა მიწის გამოყოფას, სადაც 900-1000 კომლის ჩამოსახლება იქნებოდა შესაძლებელი. ამის თაობაზე მინათმოქმედების სამინისტროსთან არსებული გადასახადების განყოფილების გამგე მინისტრს მოახსენებდა, რომ „თუ ამდენი ქართველი (მხედველობაშია 900-1000 კომლი, – ჯ.ა.) არ იქნება ბორჩალოში ჩასახლებული, ამ მონაკვეთში საზღვრის უსაფრთხოება მერყევი იქნება“-ო.² შემდგომში ამ მაზრაში ქართველი გლეხების ჩამოსახლება კიდევ უფრო გართულდა ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობის გამო. 1919 წ. გაზაფხულზე მარნეულში მხოლოდ 34 კომლის ჩასახლება მოხერხდა.³ ადგილობრივი თათრები წინ აღუდგნენ რაჭველ გლეხებს, რომ მათთვის გამოყოფილ მიწებზე დასახლებულიყვნენ. ამის გამო, ისინი იძულებულნი გახდნენ უკან დაბრუნებულიყვნენ.

მიუხედავად მთელი რიგი წინააღმდეგობებისა, მთავრობას გადანაცვეტილი ჰქონდა წითელი ხიდის რაიონში გაეშენებინა ქართული სოფლები.

უმიწო გლეხების ჩასახლება ვერ მოხერხდა შირაქში, უწყლობის გამო. დიდი პრობლემები იყო ამ მხრივ არტაანსა და ბათუმის რაიონში.⁴

1919 წლის ზაფხულში ოსების აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ მათ დატოვეს გორის მაზრის, ჯავისა და ფაცის ხეობები, ყორნის-წუნარის საზოგადოებები და ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდნენ.⁵ მინათმოქმედების სამინისტრომ აღძრა საკითხი ამ რაიონებში უმიწო ქართველი გლეხების ჩასახლების თაობაზე, რათა როკისა და ზეკარის უღელტეხილები საიმედო მოსახლეო-

¹ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 4.

² სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 4-5.

³ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 4-5.

⁴ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 4-5.

⁵ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 5.

ბით გამაგრებულიყო. 1920 წელს გორის მაზრის ექვს სოფელში 400-მდე კომლი იქნა ჩასახლებული.¹ სახელმწიფო ჩასახლებულებს შესაძლებლობის ფარგლებში ქმედით დახმარებას უწევდა, აწვდიდა მათ თესლს, მუშა საქონელს, სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს და ა.შ. გადასახადების განყოფილების ხელმძღვანელი ამის შესახებ მიწათმოქმედების მინისტრს მოახსენებდა: „კიდევ დიდი ხარჯია გასანევი ამ რაიონების მოსაწყობად, რომ ისინი სამუდამოდ უზრუნველყოფილ იყვნენ საიმედო ელემენტებით, როგორც საქართველოს სიმაგრენი“.²

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა უმიწო ქართველი გლეხების აფხაზეთში ჩასახლებას. ამ საკითხს ვერ მიეცა ოფიციალური ხასიათი. აფხაზეთის სახალხო საბჭო ამის წინააღმდეგი იყო. მიუხედავად ამისა, მრავალი გვარდიელი, რომელიც გაგზავნილი იყო ჩრდილო-დასავლეთის ფრონტზე ჯერ კიდევ დენიკინელების, შემდეგ ბოლშევიკების მოსაგერიებლად, დემობილიზაციის შემდეგ გაგრისა და სოხუმის შემოგარენში დასახლდნენ. მათ მიყვნენ რაჭა-ლეჩხუმისა და სამეგრელოს გლეხები. 1919 წლისათვის აქ ჩასახლებულთა რიცხვმა 300 კომლს მიაღწია.³ სამწუხაროდ, საქართველოს მთავრობამ ამ ხალხს სათანადო დახმარება ვერ გაუწია. მოგვიანებით, ახალჩასახლებულთათვის დახმარების განევის ორგანიზაცია დაევალა მთავრობის რწმუნებულს გაგრის სამხედრო ოლქში.

1919 წლის ზაფხულში გატარდა მთელი რიგი ღონისძიებები სამშობლოში მიმავალი ბერძნების მიწებზე ქართველი გლეხების ჩასახლებისათვის. ამისათვის მთავრობის მიერ გამოყოფილი იქნა 2 მლნ. მანეთი.⁴ აფხაზეთიდან წასულ ბერძენთა რაოდენობის გარკვევისა და მათი ქონების შესყიდვის ორგანიზაციის მიზნით სოხუმში გაიგზავნა მთავრობის საგანგებო კომისია, რომელმაც გაარკვია, რომ ბერძენთა მხოლოდ მცირე ნაწილი წასულა თავის ისტორიულ სამშობლოში, მათგან ბევრი უკან გამობრუნებულა. ამიტომ ბერძენთა მამულები

¹ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 5.

² სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 5.

³ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 6.

⁴ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 6.

სულ 40 კომლი იქნა ჩასახლებული.¹

როგორც აღვნიშნეთ, აფხაზეთის სახალხო საბჭო, მასთან შეთანხმების გარეშე, ამ მხარეში ქართველების ჩასახლების წინააღმდეგი იყო. ამასთან დაკავშირებით აფხაზეთის ოფიციალურ წარმომადგენლებს ჰქონდათ შეხვედრები მთავრობის თავმჯდომარესთან, მიწათმოქმედების მინისტრთან, რომლებიც აფიქსირებდნენ, რომ მუჰაჯირების სამშობლოში დაბრუნების საკითხის გარკვევამდე საქართველოს მთავრობას შეეჩერებინა ჩასახლების პროცესი. მთავრობის თავმჯდომარე აფხაზეთის წარმომადგენლებს ამ საკითხთან დაკავშირებით სათანადო რეაგირებას დაპირდა.² მიუხედავად ამისა, სოხუმის ოლქში ქართველი მოსახლეობის ჩასახლება გრძელდებოდა.

უმინო და მცირემინიანი გლეხების ჩასახლება მიმდინარეობდა თბილისის, გორის, თელავის, თიანეთის მაზრებში. კერძოდ: მანავში, ორთაშუაში, ციხნარში, ქოთიშში (აღმულის მხარე) – ჩასახლებული იქნა 140 კომლი, მარაბდაში კი – 50, ხოლო რუსიანში, ვერანაში და ნოვოპავლოვკაში (სართიჭალა) – 30 კომლი; გორის მაზრაში – 2, თელავის მაზრაში – 11. ამდენად, ჯამში ამ მაზრებში ჩასახლდა 471 კომლი.³

ამ პერიოდისათვის საქართველოს 35 სოფელში ჩასახლებული იქნა დაახლოებით 2 800 კომლი უმინო და მცირემინიანი გლეხები. უკვე მოძიებულ იქნა თავისუფალი მიწის ფონდი, სადაც დაახლოებით მათასი კომლის ჩასახლება იქნებოდა შესაძლებელი.⁴

შიდამიგრაციული პროცესის შემდგომი სრულყოფის მიზნით, მიწათმოქმედების სამინისტრო მთავრობისაგან ითხოვდა უპროცენტო სესხის გამოყოფას 300 000 მანეთის ოდენობით. ხელისუფლებისადმი წარდგენილ მინისტრის მოხსენებით ბარათში დაფიქსირებული იყო ჩასატარებელ ღონისძიებათა ნუსხა. კერძოდ: გადასახლებულთა ოჯახებისა და მათი უძრავი და მოძრავი ქონების ადგილზე გადატანის ორგანიზაცია, საცხოვრე-

¹ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 6.

² სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 8.

³ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 6.

⁴ სცსსა, ფ. 1815, აღწ. 1, საქ. 951, ფურც. 6.

ბელი სახლებისა და დამხმარე ნაგებობების მშენებლობისათვის სამშენებლო მასალებით (ხე-ტყე, რკინა-ბეტონი და სხვ.), სასოფლო-სამეურნეო იარაღებით, თესლითა და გამწევი ძალით უზრუნველყოფა, სასმელი და სარწყავი წყლით მომარაგება, სამელიორაციო სამუშაოების ჩატარება, ხიდებისა და გზების მშენებლობა, სკოლების მშენებლობა და სხვ. ამ თანხით უნდა შესყიდულიყო საქართველოდან საზღვარგარეთ ემიგრირებული არაქართული მოსახლეობის უძრავი და მოძრავი ქონება.

ამრიგად, საქართველოს მთავრობის მიერ განხორციელებული შიდამიგრაციული ღონისძიებები სასარგებლო იყო გლეხთა მიწით დაკმაყოფილების თვალსაზრისით. მას მნიშვნელოვანი სტრატეგიული დატვირთვაც ჰქონდა.

INTERNAL MIGRATION PROCESSES IN GEORGIA IN 1918-1920

In the process making the agrarian reform by the government of the Georgian Democratic Republic it was clearly seen that the initiated reform would not fully satisfy population with the land. Therefore it was necessary to settle peasant with small and big lands from densely populated areas of the country to the regions where more unoccupied land resources were. The government attaches great importance to the settlement of Georgian peasants at the unoccupied lands in the border regions for country's security. In that time 2800 households were settled in the 35 villages of Georgia, the free land fund was found, where about 8 thousand household settlements were possible. Internal migration measures implemented by the Georgian Government were important to satisfy peasants with lands. It also had a strategic importance.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საშინაო პოლიტიკის ზოგიერთი საკითხისათვის

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლება დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესში სერიოზულ პრობლემებს წააწყდა. ეს იყო: დაცარიელებული ხაზინა, მოშლილი მრეწველობა, გაჩანაგებული სოფლის მეურნეობა, დაქვეითებული საშინაო და საგარეო ვაჭრობა, გარე სამყაროსაგან იზოლაცია, ენერგეტიკული კრიზისი, უმუშევრობა, ინფლაცია, სპეკულაცია, შიმშილი, რუსეთის მიერ დამკვიდრებული ეკონომიკის მართვის სისტემისა და ჩამორჩენილი ეკონომიკური აზროვნების გადმონაშთები, ბოლშევიკების ანტიეროვნული და ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობა და ა.შ.

დემოკრატიულ საქართველოში სახელმწიფო სისტემის ჩამოყალიბება არანაკლებ შეაფერხა მთავრობის მიერ დაშვებულმა სერიოზულმა შეცდომებმაც. კერძოდ, მმართველმა პოლიტიკურმა ძალამ ვერ შეძლო ქვეყნის მმართველობის მის მიერვე ჩამოყალიბებული კონცეფციის სრულად რეალიზება, რომლის მიხედვით საქართველოს მთავრობას თავიდან უნდა აერჩია ქვეყნის კაპიტალისტური განვითარების გზა, რაც საფუძველს მოამზადებდა მომავალი სოციალიზმისთვის. ეს იყო დემოკრატიული სოციალიზმის ევროპული მოდელი, რომელიც ძირითადად დაფუძნებულია სამი მთავარი ფუნქციის – სახელმწიფოს, დიდი ბიზნესისა და პროფკავშირების ჰარმონიულად თანამშრომლობის პრინციპებზე.¹ ამ პრინციპის რეალიზაციამ დიდი ეკონომიკური აღმავლობისა და სულიერ დონის ამაღლების ამოუწურავი შესაძლებლობა მისცა მოგვიანებით ისეთ ქვეყნებს, როგორიცაა ავსტრია, გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა, დანია, ნორვეგია, ფინეთი, შვედეთი, პოლანდია და სხვ.²

¹ ნ. ტერაშვილი. სოციალიზმის „შვედური მოდელი“, – გაზ. „თბილისი“, 1989 წ., 23 დეკემბერი.

² ნ. ტერაშვილი. სოციალიზმის „შვედური მოდელი“, – გაზ. „თბილისი“.

შვედეთმა უკვე XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან დაიშკიდა ადგილი განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნების პირველ ხუთეულში, რომელთაც 1 სულ მოსახლეზე საერთო საშინაო პროდუქტების წარმოების ყველაზე უფრო მაღალი მაჩვენებლები ჰქონდათ. შემდგომ წლებში ის შედიოდა ყველაზე განვითარებული ქვეყნების პირველ ათეულში.¹

დემოკრატიული სოციალიზმის ფუძემდებლური ელემენტებიანარმოებისსაშუალებებზეკერძო საკუთრებისდამკვიდრებადა საბაზრო მექანიზმების სრულყოფა, რაც რადიკალურად განასხვავებს მას სოციალიზმის ბოლშევიკური გაგებისაგან, რომელიც გულისხმობს ბურჟუაზიის, როგორც კლასის განადგურებას.

საქართველოში, ამ მხრივ, მოვლენები სხვაგვარად განვითარდა. ხელისუფლებამ ვერ შესძლო სათანადოდ უზრუნველყო ქვეყანაში კაპიტალიზმის თავისუფალი განვითარება. მმართველ პარტიაში, საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ორგანოებში აღმოჩნდნენ სოლიდური ძალები, რომლებიც წინ ელობებოდნენ ქვეყნის ბურჟუაზიულ განვითარებას. ბურჟუაზიისადმი სიძულვილს ისინი საჯაროდ გამოხატავდნენ პარლამენტისა და მთავრობის სხდომებზე, პრესის ფურცლებზე. აი, რას ამბობს ამის თაობაზე პარლამენტის წევრი სოციალისტ-რევოლუციონერთა (ესერთა) ფრაქციიდან გრ. ნათაძე: „საქართველოს სათავეში მყოფი სოციალ-დემოკრატიულ პარტია მართალია, შესაძლებლად ვერ თვლის კერძო საკუთრების ერთი ხელის მოსმით გაუქმებას, მაგრამ დღიდან ჩადგომისა სახელმწიფოს სათავეში, იგი მედგრად არღვევს კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობის ბურჟუაზიულ პრინციპს. მას ყოველდღე უხდება ბრძოლა იმ პარტიებთან, რომლებიც დგანან კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობისა და მუდმივობის თვალსაზრისზე. ამას დამტკიცება არ სჭირდება. ამ ცნობას თქვენ ამოიკითხავთ დამფუძნებელი კრების სტენოგრაფიული ანგარიშებიდან. მეორე პრინციპი, რომლის გარშემო უხდება მმართველ

სი“, 1989 წ., 23 დეკემბერი.

¹ ნ. ტერაშვილი. სოციალიზმის „შვედური მოდელი“, - გაზ. „თბილისი“, 1989 წ., 23 დეკემბერი.

პარტიას ბრძოლა ყოფილი გაბატონებული კლასების პარტიებთან – ვაჭრობა-მრეწველობის თავისუფლების პრინციპია. სახელმწიფო მონოპოლია, რომელსაც მტკიცედ დაადგა ჩვენი სახელმწიფო, სულ უფრო ფართოვდება, ამასთან ვინროვდება ვაჭრობა-მრეწველობის თავისუფლება. იდეალი, რომლისაკენ მიდის ჩვენი სახელმწიფო, მდგომარეობს იმაში, რომ მთელი ვაჭრობა-მრეწველობა სახელმწიფოს ხელში გადავიდეს“.¹

ამ პრობლემასთან დაკავშირებით კი 1920 წლის 29 ივლისის დამფუძნებელი კრების სხდომაზე ფინანსთა მინისტრის მოადგილემ განაცხადა: „ჩვენ, რასაკვირველია, ბურჟუაზიის მტერი ვართ, მაგრამ იმას არ ვამბობ, რომ ეს დღესვე მოხდეს“² (სტილი დაცულია – ჯ.ა.). ანალოგიური განცხადებები ხელისუფლების წარმომადგენლების მხრიდან სისტემატურად კეთდებოდა. ამას ადასტურებენ პარლამენტისა და მთავრობის სხდომების სტენოგრაფიული ჩანაწერები.

ოპოზიციური პარტიების ლიდერები დაუფარავად ამხელდნენ მთავრობას ქვეყნის ბოლშევიკური მეთოდებით მართვაში. ამასთან დაკავშირებით, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერმა ალ. ასათიანმა დამფუძნებელი კრების ერთ-ერთ სხდომაზე განაცხადა: „მთავრობა გატაცებულია საზოგადოებრივი მეურნეობებით, კერძო ინიციატივა იდევენება, ეს მაშინ, როდესაც ამ წარმოებებზე მრავალი მილიონი ხაზინის ფული უშედეგოდ იხარჯება. ჩვენ არ ვართ წინააღმდეგი საზოგადოებრივი წარმოებების მხარდაჭერისა, თუ ისინი სარგებლობას მოუტანენ სახელმწიფოს... თქვენ ძალით ართმევთ ქარხნებს მის მეპატრონეებს, ხშირ შემთხვევაში აიძულებთ მათ თვითონ წავიდნენ. მთავრობას, მის თავმჯდომარეს ბევრჯერ განუცხადებიათ, რომ ისინი არ ებრძვიან კერძო ინიციატივას, მაგრამ ქვეყანაში დამკვიდრებული პრაქტიკა სანინაალმდე გოზე მიუთითებს“.³ ეროვნულ-დემოკრატები დამფუძნებელი

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919 წ., 26 აგვისტო.

² საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში. 29-ე სხდომა, 1920 წ. 29 ივლისი.

³ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში. 29-ე სხდომა, 1920 წ. 29 ივლისი.

კრების თითქმის ყველა სხდომაზე მოუწოდებდნენ მთავრობას და მმართველ პარტიას, ხელი აეღოთ ამ მავნე პრაქტიკაზე და კანონმდებლობით უზრუნველყოთ ბურჟუაზიის თავისუფალი განვითარება.¹

საყურადღებოა საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის და კავკასიაში დისლოცირებული დიდი ბრიტანეთის ჯარების სარდლის გენერალ უოკერს შორის გამართული დიალოგი. ნ. ჟორდანიას ერთ-ერთ შეკითხვაზე, თუ რა დახმარებას უნდა მოელოდეს მენშევიკური საქართველო ინგლისელებისაგან, გენერალმა უპასუხა: „...რაც შეეხება კერძო კაპიტალის მოდენას, თქვენში არსებული სოციალიზმის პირობებში მოკავშირეთა კაპიტალები აქ ვერ მოვლენ“.²

დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესს სერიოზულად აფერხებდა პოლიტიკური პარტიების, უმთავრესად მმართველი პარტიის საქმიანობაში დამკვიდრებული ზედმეტი პარტიულობისა და ნაკლები სახელმწიფოებრიობის პრაქტიკა. ეს ფაქტორი უცხოელებსაც არ დარჩენიათ შეუმჩნეველი. მოვიყვანთ ერთ მაგალითს: 1918 წლის აგვისტოში საქართველოში სტუმრად მყოფმა ავსტრო-უნგრეთის დელეგაციის მეთაურმა ე. ფრანკენშტაინმა, მის მიერ საქართველოს მთავრობის პატივსაცემად გამართულ ბანკეტზე სიტყვით გამოსვლისას, გაიხსენა გერმანიის იმპერატორის ვილჰელმ II-ის მიერ 1914 წელს ქ. ბრემენში წარმოთქმული სიტყვა: „მე არ ვცნობ პარტიებს, მე ვცნობ მხოლოდ გერმანელებს“. ანალოგიური სიტყვით მიმართა სტუმარმა საქართველოს ხელისუფლების წარმომადგენლებს: „მე არ ვცნობ პარტიებს, მე ვცნობ მხოლოდ ქართველებს“.³ მან დელიკატურად მიანიშნა, თუ რა ზიანი მოაქვს ერისა და ქვეყნის ინტერესების იგნორირებას და მოუწოდა ქართველ პოლიტიკოსებს სახელმწიფოებრივი აზროვნებისაკენ.⁴

¹ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში. 29-ე სხდომა, 1920 წ. 29 ივლისი.

² სცსსა, ფ. 1878, ანან. 1, საქ. 48, ფურც. 20.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918 წ. 17 აგვისტო.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918 წ. 17 აგვისტო.

მენშევიკებს სახელმწიფოს მართვის გამოცდილება აკლდათ. მათ თავის დროზე ქვეყნის დამოუკიდებლობაზე არ უზრუნიათ. საქართველოს მაშინდელი ხელისუფალნი სრულიად რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მემარჯვენე ფრთის ქართული ფრაქციის წარმომადგენლები იყვნენ სახელმწიფო სათათბიროში. ისინი რუსეთისადმი ერთგულებით და საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ ბრძოლით გამოირჩეოდნენ. ამ მხრივ, საინტერესოა ერთი დეტალი. სახელმწიფო სათათბიროს 1912 წლის 3 დეკემბრის სხდომაზე სოციალ-ფედერალისტმა დეპუტატმა ქუთაისის გუბერნიიდან ვარლამ გელოვანმა სრულიად მოულოდნელად საქართველოს ავტონომია მოითხოვა.¹ მაგრამ მისმა კოლეგებმა სოციალ-დემოკრატიული პარტიიდან – კარლო ჩხეიძემ, ევგენი გეგეჭკორმა, აკაკი ჩხენკელმა და სხვებმა აღმფოთება ვერ დამალეს გელოვანის „სეპარატისტული“ განცხადების გამო. საქართველოს არ ესაჭიროებოდა ავტონომია, „თუ ვინმეს ეს სჭირდება, ალბათ იმიტომ, რომ იქ შოვინიზმი ააყვავოსო“,² – გაიძახოდნენ ისინი. საქართველოს ავტონომიის წინააღმდეგ ქართველი დეპუტატების ასეთი ენერგიული გამოსვლების შემდეგ უკიდურეს რეაქციონერ და შოვინისტ დეპუტატ პურიშკევიჩსა და მის თანამოაზრეებსაც კი საქართველოს ავტონომიის წინააღმდეგ გამოსვლა ზედმეტადაც კი მიუჩნევიათ.

ქართველი ეროვნულ-დემოკრატების ჟურნალმა „კლდე“ კ. ჩხეიძე და ა. ჩხენკელი საქართველოს გულზე ორ გველად გამოსახა, რომელთაც მარტო შხამი აქვთ და გველის სიბრძნე არ გააჩნიათ.³

საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ არა მარტო ზემოხსენებული მენშევიკი ლიდერები, არამედ მთელი პარტია გამოდიოდა. აი, რას ამბობს ამის შესახებ გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი და დიპლომატი ზურაბ ავალიშვილი: „ქართველი სოციალ-დემოკრატები ყოველთვის რუსეთის სო-

¹ გაზ. „იმერეთი“, 1912 წ., №75.

² გაზ. „იმერეთი“, 1912 წ., №75.

³ ჟურნ. „კლდე“, 1913 წ., №5.

ციალ-დემოკრატიული პარტიის შემადგენლობაში იყვნენ, საქართველოში ისინი სასტიკად და, უმეტესწილად, როგორც თვითონ ეგონათ, წარმატებით ებრძოდნენ საქართველოს ავტონომიის მომხრეებს „ცენტრალიზმის“ დასაცავად“.¹

არც ნოე ჟორდანიას ყოფილა 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტის იდეის ავტორი. ადრე და დღესაც მისი პიროვნებისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პირველი ხელმძღვანელის დამოკიდებულება საქართველოს მომავლისადმი უარყოფით რეაქციას ინვევდა პატრიოტულად განწყობილ ქართულ საზოგადოებაში. ნ. ჟორდანიას ურუსეთოდ საქართველოს არსებობა ვერ წარმოედგინა. რუსეთის იმპერიის დემოკრატიულ გარდაქმნებში და მასთან განყოფილებაში ხედავდა საქართველოს ნათელ მომავალს. „ქართველობა რომ რაიმე მანქანებით თავის საკუთარ საზღვრებში მოემწყდეს, ერთ წელიწადსაც თავს ვერ გადაირჩენს“² – ამბობდა იგი.

ნოე ჟორდანიას უკიდურესად გამწვავებული ურთიერთობა ჰქონდა ილია ჭავჭავაძესთან. მისთვის ილია დრომოჭმული ფეოდალური ურთიერთობების განსახიერება იყო. ნოე ჟორდანიას აზრით, ქართველი ხალხის უფრო სოციალური საკითხით იყო დაინტერესებული, ხოლო ეროვნული საკითხი ილია ჭავჭავაძისა და სხვა ნაციონალისტების მოგონილად მიაჩნდა. ილია ნ. ჟორდანიას ეროვნული ნიჰილიზმის უპირველესი ოპონენტი იყო, იგი ამბობდა: „ჟორდანია და მისი კამპანია, რომ ქვეყანას ააშენებს მე წილს ნუ დამიდებთ, ეს რუსული მარქსიზმის თავაბშული თუთიყუში ამაოდ ცდილობს წუთისოფლის ბორბლის ღერძი გამოცვალოს“.³

ნ. ჟორდანიას ბრძოლა ი. ჭავჭავაძის წინააღმდეგ ისე შორის წავიდა, რომ, უნდა ვიფიქროთ, მან და სხვა ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა ილიას მკვლელობა იდეურად შეამზადეს.

¹ ზ. ავალიშვილი. საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-21 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში. თბ., 1990, გვ. 17.

² „ძველი და ახალი ქუთაისი“. ქუთაისი 1912, გვ. 8.

³ ლ. სანაიძე. მესამე დასის საქართველო. თბ., 1989, გვ. 274.

ნ. ჟორდანიასა და მისი გუნდის პოლიტიკური მოღვაწეობა, მათი დამოკიდებულება ეროვნული საკითხისადმი ცალკე კვლევის საგანია და უფრო ღრმა შესწავლას მოითხოვს, მაგრამ ერთი რამ ცხადია – სოციალ-დემოკრატიული პარტია საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის თავიდან არ იბრძოდა და არც საამისო პროგრამა ჰქონდა შემუშავებული. გარეშე ფაქტორებით ნაკარნახევი მოულოდნელი დამოუკიდებლობის ვითარებაში მან ვერ შესძლო ქვეყნის ეკონომიკური სადავეების ხელში აღება, რის გამოც ფერხდებოდა სახელმწიფო სისტემის ჩამოყალიბება და ამიტომაც 1921 წლის 25 თებერვალს ქვეყანა ასეთი ადვილი ლუკმა შეიქმნა დამპყრობლისთვის.

FOR SOME PROBLEMS OF THE INTERNAL POLICY OF DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA

The authority of the Democratic Republic of Georgia faced the serious problems in the process of building an independent state. It was: empty treasury, destroyed industry, ruined agriculture, energy crisis, reduced domestic and foreign trade, unemployment, starvation, remnants of the economic management systems and a retarded economic thinking established by Russia, Bolshevik's anti-national and anti-state activities and so on.

Establishment of the state systems in the democratic Georgia was hampered by the serious mistakes made by the government. Particularly, the government has failed to provide stimulation for private initiative, sufficient economic management skills. Managing Social - Democratic Party has not fought for independence of Georgia at first and had not worked out any proper program. On the background of the dictated and unexpected independence with the external factors, he could not manage to take the reins of the government in his hands and the country became the easy accessible for the conquerors.

აფხაზეთის ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ისტორიიდან (XX საუკუნის 20-იანი წლები)

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში იდეოლოგიურ წნეხში მოქცეული ქართული ისტორიოგრაფია ვერ ახერხებდა საქართველოს ისტორიის უახლესი პერიოდის ობიექტურად გაშუქებას. უკლებლივ ყველა ავტორი დროის ამ მონაკვეთს განიხილავდა ეკონომიკისა და კულტურის აღმავლობისა და ხალხის კეთილდღეობის უზრუნველყოფის პერიოდად. საბჭოთა იმპერიის დაშლისა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, ამ მხრივ, მდგომარეობა კარდინალურად შეიცვალა: გამოვიდა მრავალი მონოგრაფია, სახელმძღვანელო, ნარკვევი,¹ რომლებშიც აისახა საბჭოთა დიქტატურის მანკიერება და წარმოჩინდა ჩვენი ისტორიის რეალური სურათი, რაც შეეხება აფხაზეთის საბჭოთა პერიოდის ისტორიის ახლებურად წარმოჩენას, ამ მხრივ ჯერ კიდევ გვაქვს ხარვეზები. ბოლო ოცი წლის განმავლობაში დაიბეჭდა საინტერესო ნაშრომები, რომლებიც უფრო პოლიტიკურ მოვლენებს ასახავენ,² ხოლო სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული საკითხები ხელუხლებელი დარჩა. წინამდებარე ნაშრომი, რომელიც მოიცავს XX საუკუნის 20-იანი წლები ამ ხარვეზის გამოსწორების პირველი მოკრძალებული მცდელობაა.

¹ საქართველოს ისტორია. ტ. IV: საქართველო XIX-XX საუკუნეებში. რედაქტორი მაყვალა ნათელაძე. თბ., 2012; საქართველოს ისტორია XX საუკუნეში. რედაქტორი ვახტანგ გაჩეჩილაძე. თბ., 2004; ალ. ბენდიანიშვილი. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.). თბ., 2001; კ. გურული. ნოე ჟორდანიას პოლიტიკური პორტრეტი (1869-1953 წწ.). თბ., 1999; ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921). თბ., 2009.

² ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიიდან. ნაკვეთი II: 1917-1993 წწ. თბ., 2007; ჯ. გამახარია. ქართულ-აფხაზური ურთიერთობები (1918-1921 წწ.), თბ., 1991; დ. ჯოჯუა. აფხაზეთი 1938-2006 წწ., თბ., 2007.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება ოქტომბრის გადატრიალებიდან 4 წლის შემდეგ დამყარდა. მისი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარება საბჭოთა რეჟიმის ინტერესებს დაექვემდებარა, რომლის ძირითადი პრინციპი კერძო საკუთრების ლიკვიდაცია და მთელი სახალხო მეურნეობის გასახელმწიფოება იყო. აფხაზეთშიც ანალოგიური პროცესები განვითარდა. მიუხედავად იმისა, რომ მსხვილი საწარმოები არ არსებობდა და სახალხო მეურნეობა ფაქტობრივად მოშლილი იყო, 1921 წლის მარტში აფხაზეთის რევკომის მიერ მიღებული დეკრეტის საფუძველზე ნაციონალიზებულ იქნა ის საწარმოები, სადაც ხუთ კაცზე მეტი მუშაობდა. კერძოდ, ხის დამამუშავებელი, ტყავ-ფეხსაცმლის, კონიაკის, ქიმიურ-ფარმაცოლოგიური ქარხნები,¹ მცირე სიმძლავრის ელექტროსადგურები და ა.შ. ყველა სავალუტო საქონელი (ძირითადად თამბაქო, ხე-ტყე) ჩამოერთვა საექსპორტო ფირმებს. სააქციო კომერციული ბანკები, შემნახველი საღაროები სახელმწიფო საკუთრებაში გადავიდა.²

აფხაზეთის რევკომმა მიწის შესახებაც მიიღო დეკრეტი, რის საფუძველზე ყველა სოფელში შეიქმნა მიწის კომიტეტები (земкомы), რომლებიც კერძო მესაკუთრეებისათვის ჩამორთმეულ მიწებს ანაწილებდნენ.³

კერძო სექტორის გასახელმწიფოებრიობის პოლიტიკამ კიდევ უფრო დააკნინა აფხაზეთის სახალხო მეურნეობა ადგილობრივი მთავრობის მიერ განხორციელებულ ე.წ. საბჭოურ გარდაქმნებს სასიკეთო ძვრები არ მოჰყოლია, პირიქით, მდგომარეობა უფრო დამძიმდა. რესპუბლიკა უკიდურეს ფინანსურ კრიზისს განიცდიდა, სრულად მოიშალა საგადასახადო სისტემა, დამამუშავებელი მრეწველობა ჩანასახის მდგომარეობაშიც არ იყო; კუსტარული საწარმოები ვერანაირ გავლენას ვერ ახ-

¹ А. А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР (1921-1941). Сухуми, 1969, გვ. 39.

² А. А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР, გვ. 39.

³ А. Э. Куправа. Абхазия в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.), – ნგნ.: История Абхазской АССР. 1917-1937 гг. Сухуми, 1983, გვ. 87.

დენდნენ რესპუბლიკის ეკონომიკურ განვითარებაზე.¹ 1926-1927 წლებში კვების მრეწველობისა და ხის დამამუშავებელი მცირე საწარმოების მიერ გამოშვებული პროდუქციის ხვედრითი წილი მთლიანად რესპუბლიკის სამრეწველო პროდუქციის 72%-ს შეადგენდა.² ეს იმას ნიშნავს, რომ საფაბრიკო საქარხნო მრეწველობის დონე უაღრესად დაბალი იყო.

ბოლშევიკების მიერ დაწყებული „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის“ („ნეპი“)³ პირობებშიც კი ვერ მოხერხდა რესპუბლიკის ეკონომიკური მდგომარეობის ოდნავად მაინც გაუმჯობესება. მსხვილი ბურჟუაზია ფაქტობრივად არც არსებობდა, საშუალო ფენაც უმნიშვნელო იყო, ისიც საბჭოთა ჯარების შემოსვლის შემდეგ რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ გაიფანტა. კატასტროფული იყო შემოსავალ-გასავლის ბალანსი. 1922 წლისათვის მიახლოებით დადგინდა, რომ ხარჯთაღრიცხვის გასავალი ნაწილი 70 მილიარდს აღწევდა, შემოსავალი კი – 20-30 მილიონს.⁴

ბიუჯეტის შევსების მნიშვნელოვანი წყარო იყო თამბაქო და ძვირფასი ხე-ტყე, მათ ბაზაზე სავალუტო ფონდი შეიქმნა, მაგრამ აფხაზეთის მთავრობას მისი განკარგვის უფლებას არ აძლევდნენ ზემდგომი სახელმწიფო ორგანოები (ამიერკავკასიის ფედერაცია). ამის გამო ნ. ლაკობა უკმაყოფილებას ვერ მალავდა. 1921 წლის 2 ივნისს რუსეთის ფედერაციისა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის დაიდო ხელშეკრულება „საგარეო ვაჭრობის გაერთიანების შესახებ“. ეს უწყება აფხაზეთის მთავრობის გვერდით ავლით აფორმებდა კონტრაქტებს თამბაქოსა და ძვირფასი ხე-ტყის (განსაკუთრებით ბზის) ექსპორტთან დაკავშირებით. მათი რეალიზაციისაგან შემოსული თანხის ერთი მანეთიც კი აფხაზეთის ბიუჯეტში არ შესულა.⁵

„ნეპი“ საბჭოთა სახელმწიფოს საზღვარგარეთის კაპი-

¹ საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი (სუიცა), ფ. 284, აღნ. 1. საქ. 35, ფ. 15^ა.

² სუიცა, აღნ. 1. საქ. 35, ფ. 15^ა.

³ НЭП – Новая экономическая политика.

⁴ სუიცა, ფ. 284, აღნ. 1, საქ. 35, ფ. 15^ა.

⁵ სუიცა, ფ. 284, აღნ. 1, საქ. 35, ფ. 15^ა.

ტალის მოზიდვის შესაძლებლობას აძლევდა. საქართველოს მთავრობა ვარაუდობდა კონცესიების გაცემას ისეთ სამრეწველო ობიექტებზე, როგორიც იყო ჩათახის სპილენძისა და ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოები.¹ 1921 წლის 16 აგვისტოს გაფორმდა ხელშეკრულება გერმანელ კაპიტალისტ ფონ ლესნერთან ბზიფის სატყეო მეურნეობის კონცენსიასთან დაკავშირებით.² ჩეხოსლოვაკიელ მენარმეს, იოსებ ფრანც ვოზნიანს, რომელიც ადრე, თურმე, აფხაზეთში მუშაობდა, 1921 წლის 24 ოქტომბერს წერილით მიუმართავს აფხაზეთის მთავრობისათვის ტყვარჩელისა და გაგრის ხის სახერხი ქარხნების იჯარით აღების თაობაზე.³ 1921 წლის თებერვალში საფრანგეთის საქმიანი წრეების ჯგუფს ასევე წერილით მიუმართავს საქართველოს სახალხო მეურნეობის სამთო განყოფილებისათვის ტყვარჩელ-ოჩამჩირის რკინიგზის ხაზის მშენებლობისა და ტყვარჩელის ათვისებასთან დაკავშირებით ხელშეკრულების დადებაზე.⁴ 1923 წლის ნოემბრის დასაწყისში ტყვარჩელს სტუმრობდა გერმანელ ინჟინერ-ექსპერტთა ჯგუფი, რომლებიც 18 მსხვილ მეტალურგიულ და ელექტროტექნიკურ საწარმოებს წარმოადგენდა, ინტენსიურ მოლაპარაკებას აწარმოებდა ამიერკავკასიის მთავრობასთან ადგილობრივი ბუნებრივი რესურსების ერთობლივი ექსპლუატაციის თაობაზე. ფრანგები შერეული სააქციო საზოგადოების შექმნაზეც აკეთებდნენ აქცენტს.⁵

დასავლეთის საქმიან წრეებთან კონტრაქტები და ეკონომიკური თანამშრომლობა უდაოდ ხელს შეუწყობდა როგორც აფხაზეთის, ისე სრულიად საქართველოს ეკონომიკურ აღორძინებას, მაგრამ ცენტრალური მთავრობების მხრიდან უცხოელების მიერ შემოთავაზებული წინადადებების მნიშვნელოვანი ნაწილი განხილვის საგანიც კი არ ყოფილა, ვინაიდან გარედან კაპიტალის მოზიდვა ეწინააღმდეგებოდა საბჭოთა

¹ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან, გვ. 170.

² А. А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР, გვ. 47.

³ А. А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР, გვ. 77.

⁴ А. А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР, გვ. 67.

⁵ А. А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР, გვ. 47.

სისტემის ინტერესებს. ამიტომ თავის ნაჭუჭში მოქცეული ქვეყნის სახალხო მეურნეობა ჭაობიდან ვერ ამოდიოდა.

სოხუმის თამბაქოს ფაბრიკა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საწარმო იყო, რომელიც ავტონომიური რესპუბლიკის საფინანსო ეკონომიკურ მდგომარეობაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა, მაგრამ მოხდა ისე, რომ 1928 წლიდან, სხვადასხვა მიზეზის გამო, ფაბრიკა უმძიმესი მატერიალური და ფინანსური პრობლემების წინაშე აღმოჩნდა, რის შედეგადაც, საბოლოოდ, ის დაიხურა.

ამ ფაქტმა აფხაზეთის ეკონომიკა საგანგებო მდგომარეობაში ჩააყენა. 1928 წლის 1 აპრილისთვის ფაბრიკის 722,409 მან ვალი დაუგროვდა.¹ ადგილი ჰქონდა სხვა სერიოზულ გარღვევებს. მთავრობის მიერ შექმნილმა სპეციალურმა კომისიამ ფაბრიკაში შექმნილი მძიმე ფინანსური მდგომარეობის უმთავრეს მიზეზად ადმინისტრაციის გაუმართავი მუშაობა მიიჩნია, რასაც შედეგად მოჰყვა მზა პროდუქციის რეალიზაციის შეფერხება. რეალიზაციის გარეშე დარჩა 250 ათასი მანეთის პროდუქცია, ხოლო უხარისხო საქონლის ღირებულებამ 70 ათას მანეთს მიაღწია.²

აფხაზეთის მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ლაკობა სოხუმის თამბაქოში შექმნილ მძიმე მდგომარეობაზე ემოციურად რეაგირებდა. ის ფაბრიკის დახურვის კატეგორიული წინააღმდეგი იყო და თხოვნით მიმართა ზემდგომ ორგანოებს, რომ ვალის ნაწილი ჩამოეჭრათ, ალედგინათ ფაბრიკის ფუნქციონირება და ორგანიზაციული მუშაობის ძირეულად გარდაქმნის საფუძველზე ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესების შესაძლებლობა მიეცათ.³ ნ. ლაკობა აღნიშნავდა: *«Абхазской промышленности Сухумская табачная фабрика, перерабатывающая продукцию местного табаководства имеет исключительное значение, как единственное, почти крупное предприятие подводящее основание индустриализации страны»*.⁴

¹ სულიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 1683, ფურც. 21.

² სულიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 1683, ფურც. 21.

³ სულიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 1683, ფურც. 12.

⁴ А. А. Абшилава. История промышленности..., გვ. 160.

ამგვარად, სოხუმის თამბაქოს ფაბრიკის დახურვა, რომელიც რესპუბლიკის ბიუჯეტის შევსების თითქმის ერთადერთი წყარო იყო, რესპუბლიკის ეკონომიკისათვის კატასტროფის ტოლფასი იყო. 1917-1937 წლების აფხაზეთის ისტორიის ავტორებს ამ ფაქტთან დაკავშირებით ერთი სტრიქონიც არ გაუმეტებიათ, პირიქით, დიდი შემართებით მოგვითხრობდნენ ამ პერიოდში აფხაზეთის სახალხო მეურნეობაში მიღწეულ სრულად გაუგებარ წარმატებებზე.

დოკუმენტური მასალებიდან ჩანს, რომ, ამ კრიზისის შემდეგ, ფაბრიკამ მალე დაიწყო ფუნქციონირება. 1930 წლისათვის უკვე მიაღწია შესამჩნევ წარმატებას. ამ წელს გამოშვებული იქნა 226 მილიონი ცალი პაპიროსი, მაშინ, როდესაც ეს მაჩვენებელი 1925 წელს მხოლოდ 32 მილიონს აღწევდა.¹ მიუხედავად ამისა, საბჭოთა ხელისუფლების პირველი ათწლეული აფხაზეთის მეთამბაქოებისათვის წარმატებული პერიოდი არ იყო.

სერიოზულ ხარვეზებს ჰქონდა ადგილი ადგილობრივი მრეწველობის სისტემაშიც, კერძოდ, კვების მრეწველობაში. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე ნაციონალიზირებული იქნა ის ორად-ორი საკონსერვო ქარხანა (სოხუმის), რომლებიც ასე თუ ისე ნორმალურად მუშაობდნენ. ორი წლის უქმობის შემდეგ მათ მიერ გამოშვებულ იქნა 24 ათასი მანეთის პროდუქცია, 1926 წელს კი – 10-ჯერ მეტი.² მაგრამ მოსახლეობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ეს არ იყო საკმარისი. მთავრობა ვერ ახერხებდა ფინანსების მოძიებას საწარმოთა ტექნიკური აღჭურვილობით. სატრანსპორტო საშუალებებით უზრუნველყოფისა და კვალიფიციური მუშების მომზადების თვალსაზრისით. უაღრესად პრიმიტიული იყო კვების მრეწველობის სხვა საწარმოთა ტექნიკური აღჭურვილობა.

აფხაზეთის სატყეო მრეწველობის განვითარებისათვის საკმარისი ინტერესი გააჩნდა. მაგრამ ფინანსების უქონლობის გამო ეს დარგი ფაქტობრივად ჩავარდა. 1925 წელს მარტში ამუ-

¹ ასცა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 522, ფურც. 76.

² А. А. Абшылва. Развитие промышленности и транспорта в Абхазии (1929-1932 гг.), – ნგ: *История Абхазии* (1917-1987). Сухуми, 1983, გვ. 210.

შავებულმა ერთადერთი ბზიფის ხის დამამუშავებელმა (ყოფილი ოლდენბურგის) ქარხანამაც ვერ შეძლო გამართულად მუშაობა, მიუხედავად იმისა, ტექნიკურად ურიგოდ არ იყო აღჭურვილი.

მძიმე მდგომარეობაში იყო ასევე ჩავარდნილი კოდორის, გაგიდის, გუდაუთის ქარხნები.¹ სატყეო მეურნეობის წარუმატებლობას მრავალი მიზეზი ჰქონდა, ქარხნების ნედლეულით მომარაგება ვერ ხერხდებოდა უგზოობის გამო. უვარგისი იყო ქარხნებთან მისასვლელი გზები, არაფერს ვამბობთ ტყის სიღრმეში შესასვლელ გზებზე. გამონაკლის შემთხვევაში ხერხდებოდა მდინარეების მეშვეობით ხის დაცურება. ტყის ტექნიკური და სამეურნეო შესწავლის დონე უაღრესად დაბალი იყო მოსახლეობას ტყისადმი მტაცებლური დამოკიდებულება ჰქონდა, ბუნებრივია, შედეგიც შესაბამისი იყო – აფხაზეთის მთავრობამ ტყის რესურსების გამოყენება ვერ შეძლო.

აფხაზეთის მთავრობა უაღრესად ყურადღებით ეკიდებოდა სპირტის წარმოებას. ამ პროდუქციას დიდი მოთხოვნილება ჰქონდა როგორც რესპუბლიკაში, ისე – მის ფარგლებს გარეთ. მაგრამ სპირტის წარმოებას მეღვინეებმა თავი ვერ გაართვეს. სოხუმისა და გუდაუთის შესაბამისი საწარმოები დაბალი ტექნიკური აღჭურვილების გამო არასტაბილურად მუშაობდნენ. თითქოს ნაპოვნი იქნა გამოსავალი – სიმინდის რეალიზაციასთან დაკავშირებული პრობლემის გამო აფხაზეთის მთავრობამ გადაწყვიტა ოჩამჩირეში სიმინდის ნედლეულის ბაზაზე სპირტის ქარხნის მშენებლობა დაეწყო და ამიერკავკასიის ხელისუფლების წინაშე დააყენა საკითხი კრედიტის გამოყოფის თაობაზე.² საქართველოს ხელისუფლებამ აფხაზეთის მთავრობას მოუწოდა ამ საკითხზე თავი შეეკავებინა, ვინაიდან აფხაზეთში, ისე როგორც მთელ საქართველოში სიმინდის მოსავლიანობა არ იყო სტაბილური, ამიტომ გარანტირებული ნედლეულის გარეშე სპირიტს ქარხნის მშენებლობა არ ურჩია.³

საბჭოთა აფხაზეთის მთავრობა დიდ იმედებს ამყარებდა

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 1683, ფურც. 21^ა.

² А.А. Абшилава. История промышленности Абхазской АССР, გვ. 70.

³ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 1630, ფურც. 15.

ტყვარჩელს ქვანახშირზე. ეს საბადო ჯერ კიდევ XIX ს. 80-იანი წლებიდან მოექცა ქართველი და რუსი საქმიანი წრეების ყურადღების ცენტრში. უკვე 90-იან წლებში შედარებით სერიოზული საძიებო გეოლოგიური სამუშაოების ჩატარება დაიწყო ცნობილმა სამთო ინჟინერმა ბუტმი-დე-კოცმანმა, ასევე ცნობილ სამთო სპეციალისტთან ლ. რაბინოვიჩთან ერთად.¹ საძიებო სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა სამთო ინჟინერი კ. ჩერნიავესკი, რომელმაც 1901 წელს თავისი საძიებო მუშაობის შედეგების შესახებ გამოაქვეყნა ბროშურა «Каменный уголь в Ткварчельской даче».² მათ სერიოზული სამუშაო გასწიეს, მაგრამ ვერ მოახერხეს საბადოს ასათვისებლად შესაბამისი კაპიტალის დაბანდება. XX ს. დასაწყისში მენარმეებს ჰქონდათ სერიოზული მცდელობა ტყვარჩელის საბადოს ასათვისებლად. 1905 წელს შეიქმნა «Общество Ткварчельский Каменно-угольных копей»,³ მაგრამ მის მცდელობას დადებითი შედეგი არ მოჰყოლია. ამ საბადოთი დაინტერესდნენ «Общество Черноморской железной дороги», ასევე «Торгово-промышленное товарищество «стеклов»,⁴ რომლებსაც ფრიად ამბიციური გეგმა ჰქონდათ, მაგრამ, როგორც წესი, სასურველ მიზანს ვერ მიაღწიეს.

ტყვარჩელის საბადოს ათვისების საქმეს სერიოზული პერსპექტივა საქართველოში მენშევიკების მმართველობის პერიოდში შეექმნა. 1920 წლის 11 ნოემბერს საქართველოს მთავრობამ გააფორმა ხელშეკრულება იტალიის ბრძმელებისა და ფოლადსასხმელო ქარხნების გაერთიანება „ელვასთან“ ტყვარჩელის ქვანახშირის აუზის კონცესიის შესახებ“ საქართველოს მხრიდან ხელშეკრულებას ხელს აწერდა ფინანსთა და ვაჭრობა მრეწველობის მინისტრი კ. კანდელაკი. კონცესიის ვადა 45 წლით განისაზღვრა.⁵ იტალიის მხარეს მიეცა კონკრეტული

¹ სუიკა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 2240, ფურც. 5.

² სუიკა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 2240, ფურც. 5.

³ სუიკა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 2240, ფურც. 6.

⁴ სუიკა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 2240, ფურც. 6.

⁵ დ. ჯოჯუა. საქართველო-იტალიის ურთიერთობა..., გვ. 229-230; ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1914-1921), გვ. 170-171.

სამოქმედო პროგრამის განხორციელების, კერძოდ, საბადოს გამოკვლევის, ექსპლუატაციის სატრანსპორტო კომუნიკაციების მშენებლობის, სოხუმისა და ფოთის ნავსადგურების მოწყობის უფლება. მიღწეულ იქნა შეთანხმება ფინანსურ საკითხებზე. ყველა კომერციული საკითხი ორივე მხარისთვის მისაღები ფორმის ფარგლებში იყო ჩამოყალიბებული. ხელშეკრულების პირობები გამორიცხავდა კონსესიონერთა მიერ საბადოს ექსპლუატაციის მონოპოლიას. ხელშეკრულებაში ჩადებული იყო საქართველოს მთავრობის კონტროლის მექანიზმი, რომელიც ქვეყნის ეკონომიკური ინტერესების დაცვაზე იყო ორიენტირებული, რაც მთავარია, კონცესიის ვადის გასვლის შემდეგ მთელი საწარმო სისტემა, სატრანსპორტო, კავშირგაბმულობის საშუალებები, ყოველგვარი უძრავი და მოძრავი ქონება საქართველოს გადაეცემოდა. აღნიშნულ ხელშეკრულებას საქართველოსთვის და, თავისთავად, აფხაზეთისთვის უალრესად დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. ის ხელს უწყობდა არა მარტო ტყვარჩელის ქვანახშირის აუზის, არამედ მთელი ქვეყნის ქვანახშირის წარმოების ძირეულ გარდაქმნას თანამედროვე საწარმოო-ტექნიკურ დონეზე, რომელიც, თავის მხრივ, გამოიწვევდა ეკონომიკის სხვა სფეროების განვითარებას, სავალუტო სისტემის გაჯანსაღებას და მოსახლეობის დასაქმებას.

ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოს ათვისების საკითხს, როგორც საბჭოთა საქართველოს, ისე საბჭოთა აფხაზეთის მთავრობებმაც მიაქციეს სათანადო ყურადღება. 1925-1926 წლების მიჯნაზე სახალხო კომისართა საბჭომ შექმნა ე.წ. „ტყვარჩელის კომისია“, რომელმაც თავი მოუყარა სამთო საქმის, ქვანახშირის მრეწველობის, ჰიდრომშენებლობის, ნავსადგურების მშენებლობისა და სარკინიგზო მეურნეობის საქვეყნოდ ცნობილი სპეციალისტებს. კომისიამ, სერიოზულად იმუშავა, შედგენილი იქნა საძიებო-გეოლოგიური სამუშაოების გეგმა, სადაც გაითვალისწინეს საბადოს ექსპლუატაციასთან დაკავშირებული ყველა დეტალი, როგორიც არის: ქვანახშირის მარაგისა და კოქსურობის განსაზღვრა. ტყვარჩელ-ოჩამჩირის

¹ სუიცა, ფ 600, აღნ. 1, საქ. 2240, ფურც. 8.

სარკინიგზო ხაზის მშენებლობა, ოჩამჩირისა და სოხუმის ნავ-
სადგურების რეკონსტრუქცია. ზუგდიდ-ოჩამჩირის რკინიგზის
ხაზის მშენებლობის დაჩქარება ამავე მიმართულებით საავ-
ტომობილო გზების მშენებლობა, ენგურის ხიდის მშენებლობა,
მდინარე ლალიძგას ჰიდრორესურსების გამოყენება და ა.შ.¹

სამწუხაროდ, შემდგომ წლებში ნათლად გამოჩნდა, რომ
ტყვარჩელის ქვანახშირის რეზერვი არ იყო იმ რაოდენობის,
რასაც კომისია ვარაუდობდა. არც ხარისხით გამოირჩეოდა.
აქედან გამომდინარე, ის ვერ გახდა ქერჩის მეტალურგიული
ქარხნის ნედლეულის წყარო, რაზეც ორიენტირებდა ტყვარ-
ჩელის კომისია. ტყვარჩელს ქვანახშირი საქართველოს ამარა
დარჩა. ტყვარჩელის საბადოების ექსპლუატაციაში შესვლისა
და მასთან დაკავშირებული პრობლემების შესახებ საზბარი
გვექნება გასული საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთის ეკო-
ნომიკური განვითარების საკითხების გაშუქებისას.

აფხაზეთის მოსახლეობის დაახლოებით 95% სოფლის მე-
ურნეობით იყო დაკავებული, უმეტეს წილად, სიმინდი მოჰყავ-
დათ. 1923 წელს რესპუბლიკის მასშტაბით, ამ კულტურის სა-
თესი ფართობი 30 877 დესეტინას აღწევდა. 1925 წელს – 30
723 დესეტინას². 1924 წელს მოსავლიანობამ 787 303 ფუტს მი-
აღწია.³ შემდგომ წლებში ეს მაჩვენებელი გაუმჯობესდა და უკვე
1925 წელს – 2 403 685 ფუტს აღწევდა. ქალაქისა და სოფლის
მოსახლეობა ამ დროისთვის მოიხმარდა 1 982 000 ფუტს.⁴

მოსავლიანობის ზრდა რაიმე განსაკუთრებული აგროტექ-
ნიკური ღონისძიებების გატარებით არ მომხდარა, მინას ძველი
მამა-პაპური ტრადიციების საფუძველზე ამუშავებდნენ. მო-
სავლის მნიშვნელოვანი ნაწილი ინდივიდუალური გლეხური მე-
ურნეობებისაგან მოდიოდა, მათ სახელმწიფოსაგან არანაირი
ხელშეწყობა არ ჰქონდათ. განსაკუთრებით ზარალდებოდა
მეურნეობები მავნებლების შემოსევების შედეგად. მათ წინა-

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 2240, ფურც. 9-12.

² სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2.

³ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2.

⁴ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2.

აღმდეგ ბრძოლის შესაძლებლობა გლეხობას არ გააჩნდა, ამის გამო ნადგურდებოდა დაახლოებით 100 ათასი ფუთი სიმინდი, 250 ათასი ფუთი კი – ხარისხს კარგავდა.¹ მიუხედავად ამისა, მაინც შეიმჩნეოდა დარგის განვითარების ტენდენცია. ეს არც იყო გასაკვირი, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მარცვლის მოყვანით იყო დაკავებული.

აფხაზეთის სოფლის მეურნეობაში მეთამბაქოებას, ტრადიციულად, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. აფხაზეთის თამბაქო ცნობილი იყო როგორც რუსეთში, ისე ევროპის ქვეყნებში. განსაკუთრებით გამოირჩეოდა „სამსუნისა“ და „ტრაპზონის“ ჯიშები. პირველ მსოფლიო ომამდე თამბაქოს მოსავლიანობა აფხაზეთში ისევე, როგორც მთელ საქართველოში, სტაბილურად მაღალი იყო. 1914 წელს რეკორდული მოსავალი მოვიდა 13 103,7 დესეტინაზე – 602 676 ფუთი.²

შემდგომ წლებში მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა, ყოველწლიურად მცირდებოდა სარგავი ფართობი, შესაბამისად – მოსავლიანობა. კლების ტენდენციამ კრიტიკულ ზღვარს მიაღწია 1920 წელს – მიღებულ იქნა 100 ათასი ფუთი მოსავალი.³ ერთ-ერთი მიზეზი, რომელმაც განაპირობა მეთამბაქოების დაცემა ხორბლის გაძვირება იყო, რის შედეგად მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მარცვლეულის წარმოებაზე გადავიდა.

მეთამბაქოების დაცემის მიზეზად, ასევე, მენშევიკური მთავრობის მიერ განხორციელებული თამბაქოს ექსპორტის მონოპოლიას მიიჩნევდნენ, რის გამოც მისი მწარმოებლები სრულად გამოეთიშნენ საკუთარი საქონლის რეალიზაციის პროცესს. მთავრობის ჩინოვნიკები უხეში მეთოდებით შანტაჟით, დაშინებით ჩალის ფასად იძენდნენ მეთამბაქოებისაგან ნედლეულს. ამან გამოიწვია მათი მხრიდან ამ კულტურაზე გულის აცრუება.⁴ ადგილობრივი მოსახლეობა (აფხაზები, ქა-

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2.

² ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 71.

³ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან (1918-1921), გვ. 71.

⁴ ჯ. ანჩაბაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრო-

რთველები) მეთამბაქოებისადმი ცხოველ ინტერესს არ იჩენდა. მასში ძირითადად ჩართული იყო აფხაზეთში მოსახლე სომხების 40% და ბერძნების 35%.¹ შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე ისინი იძულებული იყვნენ სხვა სამუშაო ეძებათ. მეთამბაქოებაში კრიზისი საბჭოთა ხელისუფლების წლებშიც გრძელდებოდა.

1925 წლიდან მდგომარეობა უკეთესობისაკენ შეიცვალა და უკვე 1926 წელს თამბაქოს ფართობი 10 733 დესეტინას აღწევდა,² 1929 წელს ეს მაჩვენებელი 10,5%-ით გაიზარდა³, მაგრამ საპექტარო მაჩვენებელი დაბალი იყო. ამას მთავრობაც ადასტურებდა.

აფხაზეთის მთავრობამ წლების განმავლობაში ვერ მოახერხა მეთამბაქოებისთვის საჭირო პირობების შექმნა. სრულიად მოშლილი იყო სამეურნეო ბაზა, არ იყო საკმარისი ინვენტარი, თამბაქოს საშრობი ნაგებობები ამორტიზირებული იყო. ადგილობრივ მმართველობას მათი კაპიტალური სამუშაოების ჩატარების შესაძლებლობა არ ჰქონდა. 1926 წელს აფხაზეთის მთავრობა ამ პრობლემების შესახებ აუწყებდა საკავშირო, სამხარეო და რესპუბლიკურ ორგანოებს და ითხოვდა ძველი ნაგებობების და ტექნიკური საშუალებების აღდგენისათვის კრედიტის გამოყოფას.⁴ სხვა უფრო სერიოზული სამუშაოების ჩატარებისათვის თანხის გამოყოფაზე მინიშნებაც არ ყოფილა, ვინაიდან, უსახსრობის მოტივით, პასუხი უარყოფითი იქნებოდა.

ეს და სხვა მრავალი ფაქტი მიუთითებს იმაზე, რომ XX საუკუნის 20-იან წლებში აფხაზეთის მეთამბაქოებაში სერიოზული პრობლემებს ჰქონდა ადგილი.

აფხაზეთის მოსახლეობა მევენახეობას მნიშვნელოვან ყურადღებას აქცევდა. 1923 წელს ვენახი გაშენებული იყო 2 730,77 დესეტინაზე (საბჭოთა მეურნეობების გარდა)⁵, 1925 წელს ეს მაჩვენებელი 2274 დესეტინას უდრიდა. კლება სოლიდური იყო

ბის ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორია (1918-1921), გვ. 71.

¹ სუიცა, ფ 284, აღწ. 1, საქ. 640, ფურც. 38.

² А. Э. Куправа. Народное хозяйство Абхазия к концу востановительного периода, – წგნ.: *История Абхазской АССР (1917-1937 гг.)*, გვ. 126.

³ ასცა, ფ 157, აღწ. 1, საქ. 1, ფურც. 18.

⁴ სუიცა, ფ 288, აღწ. 1, საქ. 640, ფურც. 38.

⁵ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 879, ფურც. 1.

– 466 დესეტიტინა.¹ ამის უპირველეს მიზეზად ვაზის ავადმყოფობას ასახელებდნენ. ვენახი, ასევე, საგრძნობლად დააზიანა 1924/1925 წლების ზამთრის ძლიერმა ყინვებმა.² აფხაზი მოსახლეობა ძირითადად „ოდესის“ ჯიშს მისდევდა. ქართველები „ოდესასთან“ ერთად სხვადასხვა თეთრი ფერის ღვინოს ევროპულად აყენებდნენ. მოსახლეობა ღვინოს საკუთარი ოჯახისთვის აწარმოებდა და ბაზარზე თითქმის არ გაჰქონდა.³

XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში მებაღეობა-მეხილეობას 631,5 დესეტიტინა ფართობი ეკავა.⁴ ამ დარგის ნაწარმს მოსახლეობისათვის სასაქონლო დანიშნულება არ ჰქონია, აფხაზური ვაშლის გარდა. მხოლოდ ესტონელ და გერმანელ მოსახლეებს გაჰქონდათ ხილი და მებაღეობის ნაწარმი ბაზარში.⁵ რაც შეეხება სუბტროპიკულ კულტურებს, მოსახლეობა ჯერ კიდევ ამით არ იყო დაკავებული.

მებაღეობა აფხაზეთის მოსახლეობისთვის არ იყო უცხო დარგი. I მსოფლიო ომამდე ბამბის სათესი ფართობი საშუალოდ 400 დესეტიტინას აღწევდა,⁶ 1909 წელს – 100 დესეტიტინას. საშუალოდ დესეტიტინიდან 30-60 ფუტ ნედლეულს იღებდნენ.⁷

მოსახლეობამ 1916 წლიდან ბამბის მოყვანაზე ხელი აიღო. 1923 წელს ისევ დაუბრუნდა ამ კულტურას. 1924 წელს ბამბის სათესმა ფართობმა 495 დესეტიტინას მიაღწია, ხოლო 1925 წელს – 1200 დესეტიტინას. ზოგადად, საშუალო მოსავლიანობა დესეტიტინაზე დაახლოებით 30 ფუტს აღწევდა. თუმცა მოსავლის მხოლოდ 42% იყო მაღალი ხარისხის. მებაღეობით უმეტესწილად ოჩამჩირისა და გალის რაიონების მოსახლეობა იყო დაკავებული.

საბჭოთა მთავრობა გეგმავდა გალის რაიონში ბამბის გადამამუშავებელი ქარხნის მშენებლობას, მაგრამ მოულოდნელად ეს დარგი აფხაზეთის მოსახლეობის საქმიანობიდან გაქ-

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

² სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

³ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

⁴ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

⁵ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

⁶ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

⁷ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 2°.

რა, რისი მიზეზიც ჩვენთვის უცნობია.

აფხაზეთში, როგორც მთელ საქართველოში, მოსახლეობამ ტექნიკური და სუბრტოპიკული კულტურების მოშენება გვიან დაიწყო. 1925 წელს შეიქმნა მანდარინის სანერგე მეურნეობა. ასევე ჩატარდა გერანის გაშენებისთვის საჭირო ღონისძიებები, მაგრამ, როგორც ბამბის კულტურას, მასაც რესპუბლიკაში განვითარების პერსპექტივები არ ჰქონია.

1924-1925 წლებში შეიქმნა სააქციონერო საზოგადოება „საქჩაი“, რომელიც ჩაის კულტურის დანერგვის მათგან მიზნულ ორგანოდ მოეწოდებოდა მოსახლეობას. ჩაის კულტურის გაშენება ძირითადად კოდორისა და სამურზაყანოს მხარეში მიმდინარეობდა.

მეაბრეშუმეობა აფხაზეთის მოსახლეობის ტრადიციული დარგი იყო. 1926 წელს კოოპერატივების მიერ დამზადებულ იქნა 9 ათასი ფუთი აბრეშუმის პარკი.¹

1924-1925 წლების მკაცრმა ზამთარმა აფხაზეთის მეცხოველეობას დიდი ზიანი მიაყენა, მოსახლეობამ მაინც შეძლო ამ დარგის აღორძინება, მაგრამ ეს არ უნდა მივიჩნიოთ მთავრობის მიერ გატარებული ეკონომიკური ღონისძიებების შედეგად. არსებითად, ეს იყო მოსახლეობის ძალისხმევით ნაყოფი, რომელსაც პირუტყვის გარეშე საკუთარი მეურნეობა არასდროს წარმოედგინა.

ასეთია აფხაზეთში სოფლის მეურნეობის მდგომარეობის რეალური სურათი XX საუკუნის 20-იან წლებში. ჩვენ მიერ მოპოვებული მასალებიდან და ასევე სათანადო სტატისტიკური მონაცემებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობა ჯერ კიდევ ჩამორჩენილი იყო. ამის ძირითადი მიზეზი საბჭოთა რეჟიმის მიერ განხორციელებული ე.წ. მიწის რეფორმა იყო. მიწა ჩამოართვეს შეძლებულ გლეხებს, რომლებსაც მეურნეობის რაციონალურად მართვის მრავალწლიანი ტრადიცია ჰქონდათ და, შესაბამისად, წარმატებებს აღწევდნენ. ღარიბი მოსახლეობა, რომელმაც მიწა მიიღო ვერ ახერხებდა

¹ А. Э. Куправа. Народное хозяйство Абхазии к концу востановительного периода, გვ. 127.

მის სათანადო დამუშავებას. მათ არ ჰქონდათ საჭირო ინვენტარის შეძენისა და აგროლონისძიებების გატარების შესაძლებლობა, მთავრობა კი სათანადო დახმარებას ვერ უწევდა. ამიტომ მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუმუშავებელი რჩებოდა. ¹

მიწის კონფისკაცია ძალდატანებით, ყოველგვარი კომპენსაციის გარეშე ხდებოდა. გასახელმწიფოებულ იქნა სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარები, ნაგებობები, რომლებიც მემამულეებსა და ეკლესია-მონასტრებს ეკუთვნოდა. კატეგორიულად აიკრძალა მიწის ყიდვა-გაყიდვა, გაუქმდა საარენდო სისტემა, რომელსაც „ნეპი“-ს პერიოდში დიდი გასაქანი ჰქონდა.

საბჭოთა მთავრობამ აფხაზეთში სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენილობის ფაქტი თვითონაც ვერ დამალა და შექმნილი მდგომარეობის გასასამართლებლად არაადეკვატურ მიზეზებს იშველიებდა. კერძოდ, მრავალრიცხოვანი გლეხური მეურნეობის არსებობას, რომელთა ეკონომიკური საქმიანობა, თითქოს არ იძლეოდა დარგის განვითარების შესაძლებლობას, რომ მათ არ შესწევდათ უნარი უზრუნველყოთ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოება იმ მასშტაბით, რაც ხელს შეუწყობდა სოციალიზმის მშენებლობის ამოცანების წარმატებით შესრულებას.

ხელისუფლება აქედან გამოსავალს კი საზოგადოებრივი მეურნეობების შექმნაში ხედავდა. სწორედ ეს იყო საბჭოთა აგრარული პოლიტიკის ჩავარდნის თავი და ბოლო. მართალია, დანაწევრებული გლეხური მეურნეობები ქმნიდა სიძნელეებს მოწინავე ტექნოლოგიების დასამკვიდრებლად, მაგრამ ევროპის ქვეყნებმა ამ პრობლემას წარმატებით გაართვეს თავი. მაგალითად, ისეთ პატარა ქვეყანაში როგორიცაა ბელგია, სადაც სახალხო მეურნეობის ყველა დარგი აღმავლობას განიცდიდა, მიწებს საბაზრო ეკონომიკაზე და კერძო საკუთრებაზე ორიენტირებული კორპორაციული გაერთიანებები ამუშავებდნენ და იმავე მეოდიტ გაჰქონდათ ნაწარმი ბელგიის ბაზარზე. ყოველივე ამან სრულად უზრუნველყო სოფლის მოსახლეობის კეთილდღეობა და ქალაქის მომარაგება სოფლის მეურნეობის

¹ სუიცა, ფ 1, აღწ. 1, საქ. 17, ფურც. 19.

პროდუქტებით.¹

საბჭოთა ხელისუფლება ასეთ გზას ვერ დაადგებოდა. მას არ შეეძლო ლენინური სოციალისტური დოქტრინის საპირისპიროდ ემოქმედა, ამიტომ ირჩევდნენ გზას, რაც სპობდა კერძო საკუთრებას, კერძო ინიციატივას და სტიმულს აძლევდა საზოგადოებრივი მეურნეობების განვითარებას.

ე.წ. სახალხო მეურნეობის აღდგენის პირველ ეტაპზე გაჩნდა გლეხური კოოპერაციის სხვადასხვა ფორმა. შეიქმნა კოოპერაციის უნივერსალური სტრუქტურა «Абхазкооп». ² შემდეგ მას გამოეყო სასოფლო-სამეურნეო და საკრედიტო ამხანაგობები, რომლებიც «Абхазсельхозкооп»-ში გაერთიანდნენ. ³ «Абхазкооп»-ი კი სამომხმარებლო კოოპერაციის ცენტრი გახდა. გლეხობისთვის უფრო მისაღები აღმოჩნდა სამომხმარებლო კოოპერაცია. მათ მიაჩნდათ, რომ ეს ფორმა მისცემდა მათ საკუთარი საქონლის გასაღებისა და პირველადი მოხმარების საქონლის შეძენის შესაძლებლობას. 1927 წლის 1 ოქტომბრისთვის სამომხმარებლო კოოპერაციები 10 200 მეპაიეებს აერთიანებდა. 1929 წელს კი ამ მაჩვენებელმა 42 000 მიაღწია. ⁴

1929 წლის 1 აპრილის მონაცემებით საკრედიტო და სასოფლო-სამეურნეო ამხანაგობებში გაერთიანებული იყო გლეხური მეურნეობების 57%. ⁵ აფხაზეთის მთავრობა ცდილობდა, რაც შეიძლება მეტი ღარიბი გლეხი გაერთიანებინა კოოპერატივებში, რათა მათ მიერ შექმნილი ფულადი ფონდებიდან მიეღოთ გლეხებს გარკვეული (უმნიშვნელო) თანხა და ამით აეცილებინა სოფლად სოციალური სიტუაციის გამწვავება.

1927-1929 წლებში მთავრობის ძალისხმევით კოოპერატივებში გაერთიანებულ იქნა 3 ათასზე მეტი ღარიბი გლეხთა მეურნეობები. ⁶ კოოპერატიული მოძრაობის ეფექტურობის სა-

¹ გაზ. „ეროზა“, 1920 წ., 24 ოქტომბერი.

² А. Э. Куправа. Развитие кооперации в Абхазии (1921-1989 гг.), – წგნ.: История Абхазской АССР (1917-1937 гг.), გვ. 178.

³ А. Э. Куправа. Развитие кооперации в Абхазии..., გვ. 178.

⁴ А. Э. Куправа. Развитие кооперации в Абхазии..., გვ. 179.

⁵ А. Э. Куправа. Развитие кооперации в Абхазии..., გვ. 187.

⁶ А. Э. Куправа. Развитие кооперации в Абхазии..., გვ. 179.

უკეთესო ნიმუშად თავის დროზე სახელდებათა გალის მაზრის გაგიდა-ოტობაიას კოოპერატივი „მუშა“, რომელმაც შექმნიდან დროის მცირე მონაკვეთში შეძლო 1 800 ფუთი ბამბის ნედლეულის, 2 000 ფუთი თხილის, 600-ზე მეტი ფუთი სიმინდის მოყვანა.¹ იმუშამინდელი მდგომარეობით ეს ნორმალური მაჩვენებელია, მაგრამ შემდგომ წლებში, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების თვალსაზრისით, ამ სოფლებს წარმატება არ ჰქონიათ. ოტობაიას კოლმეურნეობა ერთ-ერთ ჩამორჩენილ მეურნეობად ითვლებოდა ავტონომიურ რესპუბლიკაში. გასული საუკუნის 70-80-იან წლების მიჯნაზე კოლმეურნეობა საბჭოთა მეურნეობად გარდაიქმნა, მაგრამ ჩამორჩენა ვერ აღმოიფხვრა, ასე გრძელდებოდა საბჭოთა კავშირის დაშლამდე. აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ თვითონ ვართ ამის თვითმხილველი.

სამომხმარებლო კოოპერატივები საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მოიაზრებოდა მშრომელთა სოციალისტურ მშენებლობაში ჩართვის ერთ-ერთ ფორმად. მას საგლებო მეურნეობათა საქონელგაცვლისა და საბაზრო კავშირების ორგანიზების საზოგადოებრივი ფუნქცია ეკისრა. სამომხმარებლო კოოპერაციამ წარმატებით გაართვა თავი სოფლის საცალო ვაჭრობიდან კერძო ვაჭართა, საერთოდ, კერძო მესაკუთრეთა გამოდევნის მთავრობისეული გეგმის განხორციელებას. თუ 1925-1926 წლებში სოფლის საცალო ვაჭრობის ქსელებში კერძო მოვაჭრეთა რიცხვი 40%-ს შეადგენდა, 1929-1930 წლებში ეს მაჩვენებელი 17%-მდე დაეცა.²

ანალოგიური ფუნქცია ეკისრა კერძო საკუთრების წინააღმდეგ ბრძოლაში სასოფლო-სამეურნეო და საკრედიტო კოოპერატივებს, მათი სანარმოო საკრედიტო პოლიტიკა ყველანაირად ზღუდავდა შეძლებულ გლეხთა სამეურნეო საქმიანობას. მიუხედავად ამისა, კოოპერატიულმა მოძრაობამ საბჭოთა რეჟიმისათვის სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო. პირიქით, როდესაც საბჭოთა ხელისუფლება ახალი სიძნელეების წინაშე

¹ А. Э. Куправа. Народное хозяйство Абхазии к концу востановительно-го периода, გვ. 129.

² А. Э. Куправа. Развитие кооперации в Абхазии., გვ. 179.

აღმოჩნდა „პურის კრიზისის“ გამო, გლეხობამ უარი თქვა სახელმწიფოსათვის მტკიცე ფასებში მარცვლეულის მიყიდვის ჩაბარებაზე. მთავრობა ვერ ახერხებდა ქალაქებისა და შეიარაღებული ძალების იაფი სასოფლო სამეურნეო პროდუქციით მომარაგებას. ყოველივე ეს დიდ საფრთხეს უქადდა საბჭოთა სისტემას. აქედან გამომდინარე, ხელისუფლებამ გადაწყვიტა მიეღო ქმედითი ღონისძიებები ქართულ სოფელში მისთვის უფრო მისაღები საზოგადოებრივი მეურნეობების შესაქმნელად, რომელიც საბოლოოდ ამოძირკვავდა კერძო საკუთრებას და კერძო ინიციატივას, ძირს გამოუთხრიდა გლეხის ღირსებას და თავმოყვარეობას მიიღებდა თითქმის უსასყიდლოდ იმას, რაც მას სურდა. ასეთ ფორმად მიჩნეულ იქნა კოლმეურნეობა. ამიტომ კურსი აიღო მასობრივ კოლექტივიზაციისაკენ.

საქართველოს მოსახლეობისათვის სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია მიუღებელი იყო. ეს მის სამეურნეო განვითარების ისტორიულ გამოცდილებას ეწინააღმდეგებოდა. კოლექტივიზაციასთან მიმართებაში აფხაზეთის მოსახლეობა კიდევ უფრო რადიკალურად იყო განწყობილი. ამიტომ აქ საქართველოს სხვა რეგიონებთან შედარებით კოლექტივიზაცია გვიან დაიწყო. ცნობილია, რომ საქართველოს (მათ შორის აფხაზეთის) გლეხობის ნაწილმა მიწა ჯერ კიდევ გასაბჭოებამდე მიიღო, ნაწილს კი საბჭოთა ხელისუფლებამ დაურიგა მიწა.

გლეხობამ საკუთარი ინდივიდუალური მეურნეობა ასეთ თუ ისე მოაწყო, კოლექტივიზაციას კი ეს მიწა უკან მიჰქონდა. საბჭოთა მთავრობა რატომღაც ვარაუდობდა, რომ გლეხობა მალე მიწაზე უარს იტყოდა და საზოგადოებრივ მეურნეობებში გაერთიანდებოდა, მაგრამ იგი კოლმეურნეობაში შესვლას არ აპირებდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ლენინის გეგმა გლეხობის ნებაყოფლობით კოოპერირების შესახებ ვერ ხორციელდებოდა. ამიტომ კოლექტივიზაციას ძალადობრივი ხასიათი უნდა მიეღო. ასეც მოხდა. 1930 წლის 1 იანვრიდან 30 იანვრამდე საქართველოში კოლექტივიზაციის მაჩვენებელი 6,3%-დან 65%-მდე გაიზარდა.¹ მაგრამ 1930 წლის 1-დან 30 მარტამდე კოლე-

¹ კ. შელია. სოციალიზმის მთლიანი ფრონტით შეტევა და საკოლმეურ-

ქტივიზაციის მაჩვენებლები 55,2%-დან 18%-მდე შემცირდა, ხოლო სექტემბრის შუა რიცხვებისთვის კი საერთოდ – 10,5%-მდე დაეცა.¹ ეს იმას ნიშნავდა, რომ მთავრობის მიერ ადრე გამოქვეყნებული მაჩვენებლები რეალობას არ ასახავდა.

კოლექტივიზაციის კურსის გატარებისას აფხაზეთშიც ჰქონდა ადგილი ძალმომრეობას, თუმცა, მაღალ მაჩვენებლამდე მაინც ვერ მიაღწია. 1929 წლის 25 დეკემბერს კოლმეურნეობაში გაერთიანებული იყო გლეხთა მეურნეობის 3,4%. 1930 წლის მარტისათვის ეს მაჩვენებელი 17,6%-ს აღწევდა.

ნესტორ ლაკობა აფხაზეთში კოლექტივიზაციის კურსის გატარებისას ფრთხილობდა. ამ საკითხში ადგილობრივ თავისებურებების გათვალისწინებას აუცილებლად მიიჩნევდა და ამაში ზემდგომი პარტიული და საბჭოთა ორგანოების ხელმძღვანელობას არწმუნებდა. ამის გამო ის არაერთხელ გაუკრიტიკებიათ პარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის წევრებს, მაგრამ ის მაინც პოზიციას არ იცვლიდა.

აფხაზეთში საკოლმეურნეო მოძრაობაში არსებული სერიოზული ნაკლოვანებები საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მსჯელობის საგანი გახდა (1929 წლის 26 სექტემბერი). ცკ-მა ხაზი გაუსვა აფხაზეთის საოლქო კომიტეტისა და მთავრობის მხრიდან საკოლმეურნეო მშენებლობის შეუფასებლობის ფაქტს და კატეგორიულად მოსთხოვა მათ ქმედითი ღონისძიებების გატარება მდგომარეობის გამოსასწორებლად.² საკავშირო ცენტრალურმა კომიტეტმა კოლექტივიზაციის ტემპის დასაჩქარებლად მკაცრ ზომებს მიმართა, მიიღო გადაწყვეტილება კულაკის (შეპლებული გლეხი) შეზღუდვის პოლიტიკიდან მისი, როგორც კლასის

ნეო მშენებლობა საქართველოში 1929-1932 წწ., – წგნ.: საქართველოს ისტორია XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დღემდე. რედაქტორი ი. კაჭარავა. თბ., 1984, გვ. 312.

¹ კ. შელია. სოციალიზმის მთლიანი ფრონტით შეტევა და საკოლმეურნეო მშენებლობა საქართველოში 1929-1932 წწ., გვ. 312.

² А. Э. Куправа. Народное хозяйство Абхазии к концу востановительного периода, გვ. 179.

ლიკვიდაციის პოლიტიკაზე გადასვლის თაობაზე.¹ ხელისუფლების ამ გადაწყვეტილების ცხოვრებაში გატარებას აფხაზეთში სოციალური ურთიერთობის გამწვავება მოჰყვა. მთავრობა კლასობრივ მტერს უძახდა შეძლებულ გლეხს და უძრავ-მოდრავ ქონებას ართმევდა მას. ბუნებრივია, ასეთი ძალ-მომრეობა მიწის მესაკუთრეთა უკიდურეს წინააღმდეგობას იწვევდა. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა ხელისუფლებამ სასურველ მიზანს მიაღწია, აფხაზეთში, ისე, როგორც მთელ საქართველოში მოისპო კერძო მიწისმფლობელობა. შეძლებული გლეხი, რომელსაც „კულაკს“ ეძახდნენ, ლიკვიდრებული იქნა. მთავრობის მიერ მთავარ ფიგურად შერაცხული საშუალო ფენაც მნიშვნელოვნად შეიზღუდა, ვინაიდან საბჭოთა სისტემა მცირე ქონების მფლობელებსაც კი ვერ გუობდა.

წინააღმდეგობრივი იყო საბჭოთა პერიოდის კულტურული ცხოვრება. „კულტურული რევოლუციის“ მთავარი ამოცანა იყო არა თვით კულტურის განვითარება, არამედ მისი იდეური დამორჩილება და სოციალისტური მშენებლობის სამსახურში ჩაყენება. აქედან გამომდინარე საჭირო იყო შესაბამისი იდეოლოგიის განათლების სისტემის შექმნა. პირველ წლებში აფხაზეთის მთავრობამ ის ვერ შეძლო, ვინაიდან ამისთვის მატერიალური და ინტელექტუალური ბაზა არ გააჩნდა. აფხაზეთის სკოლების მნიშვნელოვან ნაწილს საკუთარი შენობის გარეშე უხდებოდა ფუნქციონირება. რესპუბლიკის მთავრობა საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს სახელზე წარდგენილი 1924-1925 წლებში ჩატარებული მუშაობის ანგარიშში ამ პრობლემის მოუგვარებლობის მთავარ მიზეზად საქართველოს განათლების კომისარიატის მხრიდან კრედიტის გაცემის შეფერხებას ასახელებდა.² ადგილობრივმა ორგანოებმა იმ მცირე რაოდენობის სახსრებიც კი ვერ გამოიყენეს დანიშნულებისამებრ, რომელიც გამოიყო სკოლების რემონტისათვის. ამიტომ სასწავლო პროცესის წარმართვისთვის ელემენტარული პირო-

¹ А. Э. Куправа. Народное хозяйство Абхазии к концу восстановительного периода, გვ. 217.

² სუიკა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 17.

ბები არ არსებობდა. სასკოლო მშენებლობას კი ახლო პერსპექტივა არ გააჩნდა. ასეთ პირობებში 1924-1925 სასწავლო წელს ფუნქციონირებდა 219 სკოლა.¹ აქედან: ქართული – 73, აფხაზური – 35, რუსული – 18, სომხური – 45, ბერძნული – 41, გერმანული 2, ესტონური – 2, შერეული – 3. სულ აფხაზეთის სკოლებში სწავლობდა 15745 მოსწავლე, აქედან ქართველი – 5761, აფხაზი – 2643, რუსი – 1280, სომეხი – 3480, ბერძენი – 2556, გერმანელი – 89, ესტონელი – 117, სხვადასხვა – 142.² ამ პერიოდში ყველა ტიპის სასწავლო დაწესებულებები მუშაობდა 582 პედაგოგი. აქედან: ქართველი – 183, აფხაზი – 36, რუსი – 175, სომეხი – 73.³

ამ ციფრებიდან ნათლად ჩანს, რომ აფხაზეთის სკოლები პროფესიონალი პედაგოგების დეფიციტს განიცდიდნენ. ამ მხრივ, განსაკუთრებით უჭირდა აფხაზურ სკოლებს აფხაზეთის გასაბჭოების შემდეგ სპეციალური განათლების მქონე აფხაზი პედაგოგები მასობრივად ტოვებდნენ სკოლებს და სამუშაოდ პარტიულ, სახელმწიფო სტრუქტურებში და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში გადადიოდნენ, რის შედეგად გუდაუთისა და კოდორის მაზრის აფხაზური სკოლები თითქმის პედაგოგების გარეშე დარჩა. აფხაზური სკოლების 83 საშტატო ერთეულიდან ათვისებული იყო მხოლოდ 26 ადგილი.⁴

ხელისუფლება სერიოზულ პრობლემებს აწყდებოდა ახალი კადრების მომზადების თვალსაზრისით. პედაგოგიურ ტექნიკუმში აფხაზი ეროვნების მოსწავლეთა კონტიგენტის ფორმირება ვერ ხერხდებოდა შვიდწლედამთავრებულთა სიმცირის გამო. ამის მიზეზი ის იყო, რომ აფხაზი ბავშვების უმრავლესობა სკოლაში არ მიდიოდა, ნაწილი კი სწავლას თავს ანებებდა. რთული მდგომარეობა იყო სხვა ნაციონალურ სკოლებშიც. მთავრობას ჰქონდა მცდელობა ეროვნული სკოლების პედაგოგიური კადრების უმრავლესობა ადგილზე მოემზადე-

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 17.

² სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 18.

³ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 19.

⁴ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 19.

ბინა, მაგრამ პედაგოგიურ ტექნიკუმში ყველა ეროვნებისათვის მშობლიურ ენაზე ცოდნის მიღება შეუძლებელი იყო. ამიტომ გადანყდა ყველა ტიპის შვიდწლიან სკოლებში მაღალ კლასებში ზოგიერთი საგნის სწავლება (საზოგადოებათმცოდნეობა, მათემატიკა) რუსულ ენაზე წარმართულიყო, რომელიც მათ მისცემდა სწავლის გაგრძელების შესაძლებლობას ტექნიკუმში რუსულ ენაზე.¹ ამ ღონისძიების გატარებამ პრობლემები ოდნავადაც მაინც ვერ მოაგვარა.² შემდეგ ხელისუფლებამ მიიღო გადანყვეტილება სოხუმში საჩქაროდ გახსნილიყო ორწლიანი პედაგოგიური კურსები.³ 1925 წლის ზაფხულში კი დაფუძნდა თვენახევრიანი გადამზადების კურსები, სადაც პირველ წელს კვალიფიკაცია აიმაღლა 45 მასწავლებელმა.⁴

აფხაზეთის სახალხო განათლების სისტემაში მდგომარეობა არც 20-იანი წლების მეორე ნახევარში გაუმჯობესებულა. სკოლების მნიშვნელოვანი ნაწილი ისევ ადგილობრივი მმართველობის მწირი ბიუჯეტის ამარა რჩებოდა. სკოლები კვლავინდებურად პედაგოგიური კადრების ნაკლებობას განიცდიდნენ. აფხაზური დამწერლობის ლათინურზე გადასვლამ სერიოზული პრობლემები შეუქმნა აფხაზურ სკოლებს. ამ მხრივ, რუსულ სკოლებს პრობლემა არ ჰქონდა. ქართულ სკოლებში ნორმალური მდგომარეობა იყო, მაგრამ არა იდეალური. მრავალეროვნული კადრების ადგილზე მოსამზადებლად მთავრობას არანაირი შესაძლებლობა არ გააჩნდა. სომხური და გერმანული სკოლების მასწავლებელთა ერთი ნაწილი პირადი ინიციატივით თავის ისტორიულ სამშობლოში (სომხეთი, საბერძნეთი) საზაფხულო პედაგოგიურ კურსებს გადიოდა.⁵ 1929 წელს აფხაზეთის განათლების კომისარიატმა მოახერხა ორკვირიანი კურსების ორგანიზება.⁶ მაგრამ ეს ღონისძიება არ იყო საკმარისი სერიოზული პრობლემების გადასაჭრელად.

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 19^ა.

² სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 19^ა.

³ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 18^ა.

⁴ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 19^ა.

⁵ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 29.

⁶ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 29.

ბოლო საუკუნეების ისტორიული წარსულისა და რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის რეციდივებმა განსაკუთრებით მკვეთრად იჩინა თავი აფხაზეთში და მნიშვნელოვნად შეაფერხა ხალხის კულტურული განვითარება. ამიტომ აფხაზებს შორის წერა-კითხვის უცოდინართა რიცხვი მეტად დიდი იყო.

1923 წელს მოსახლეობის აღწერის მასალების მიხედვით, ამ დროისთვის აფხაზეთში 147 559 სული ცხოვრობდა.¹ 18-დან 40 წლამდე ასაკის ადამიანთა რაოდენობა 45 359-ს აღემატებოდა. აქედან კი წერა-კითხვის მცოდნე იყო მხოლოდ 8 694 კაცი (19,1%), პათ შორის: მამაკაცი – 16 082 (60,4%), ქალი – 20 583 (92,3%).²

1925-1926 სასწავლო წლისათვის სკოლის გარეთ იყო დარჩენილი 14 728 სასკოლო ასაკის ბავშვი (45,5%). მთავრობა უახლოეს ხუთ წელიწადში უნიგნურთა და მცირემცოდნეთა რიცხვის მნიშვნელოვნად გაზრდას პროგნოზირებდა. ყველაზე რეალური შედეგი, რაც მას შეეძლო მიეღო, იყო ის, რომ ყოველ წელს 8 000 კაცს ესწავლა წერა-კითხვა, ვინაიდან უნიგნურობის ლიკვიდაციის სკოლების რაოდენობა მეტის საშუალებას არ იძლეოდა.

1923-1924 და 1924-1925 სასწავლო წლებში უნიგნურობა დაძლია 3 838 ადამიანმა მაშინ, როდესაც ამ პერიოდში 18 წელს მიღწეულმა უნიგნურთა რაოდენობამ ორჯერ მეტს გადააჭარბა.³ ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ დროისათვის უნიგნურთა რიცხვი ოდნევადაც არ შემცირებულა.

1924-1925 და 1925-1926 სასწავლო წლებში უნიგნურობისა და მცირემცოდნეთა ლიკვიდაციისთვის სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი თანხა ვერ აკმაყოფილებდა რეალურ მოთხოვნებს. მაგალითად, 1924-1925 სასწავლო წელს ამ მიმართულებით გამოყოფილი იქნა მხოლოდ 13 037 მანეთი. შექმნილი ვითარების გაუმჯობესებისთვის კი განათლების კომისარიატის შესაბამისი სტრუქტურები 47 146 მანეთის გამოყოფას ითხოვდნენ.⁴ 1925-1926 სასწავლო წელს გამოყოფილი იქნა 15 279 მანეთი იმ

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 20.

² სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 20.

³ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 20.

⁴ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268, ფურც. 21.

დროს, როცა ლიკვიდაციის კომიტეტი 50 886 მანეთს ითხოვდა.

არასახარბიელო მდგომარეობა იყო ფუნქციონირებად სკოლებში მსმენელთა დასწრების თვალსაზრისით. ამ მიზეზით, უაღრესად ცივი ზამთრის გამო როგორც უნიგნურობის ლიკვიდაციის პუნქტების, ისე მცირემცოდნეთა სკოლების 19,08% დაიხურა.¹

სკოლებში სწავლება მშობლიურ ენებზე მიმდინარეობდა, მაგრამ ბერძნულ და განსაკუთრებით კი აფხაზურ სკოლებში ამ მხრივ სერიოზული პრობლემები იყო პედაგოგებისა და სახელმძღვანელოების დეფიციტის გამო. ამიტომ 1924-1925 სასწავლო წელს, აფხაზებისა და ბერძნებისთვის სალიკვიდაციო პუნქტები და მცირემცოდნეთა სკოლები არ გახსნილა. მხოლოდ რუსული ენის მცოდნეებს შეეძლოთ ამ ენაზე ესწავლათ.

1926 წლიდან მდგომარეობა უკეთესობისაკენ შეიცვალა. ამ წელს წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვმა 56 984-ს მიაღწია (28,3%).² მთლიანად საქართველოში ეს მაჩვენებელი 36,7% აღწევდა.³ ობიექტურობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ აფხაზეთის მთავრობამ ამ მხრივ, სერიოზულად იმუშავა. გატარებული იქნა მრავალმხრივი ღონისძიება, შეიქმნა საზოგადოება „ძირს უნიგნურობა“;⁴ 1926-1927 სასწავლო წელს ბიუჯეტიდან გამოიყო 12 725 მანეთი.⁵ შემდგომ წლებში უფრო მეტი თანხის გამოყოფა იგეგმებოდა. მიუხედავად ამისა, 1930 წელს რესპუბლიკაში წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვმა 40%-ს ძლივს გადააჭარბა მაშინ, როდესაც ეს მაჩვენებელი სსრკ-ს მასშტაბით 51%-ს აღემატებოდა.⁶

საკავშირო მთავრობამ 1929 წ. დღის წესრიგში დააყენა საკითხი „საყოველთაო სავალდებულო დანყებითი განათლების შესახებ“. ეს საკითხი იმთავითვე განხილული იქნა აფხაზეთის საბჭოების V ყრილობაზე. გატარებული ღონისძიებების შედეგად

¹ სუიცა, ფ 600, აღწ. 1, საქ. 268. ფურც. 21.

² А.Э. Куправа. Культурное строительство в Абхазии (1926-1932 гг.), – წგნ.: *История Абхазской АССР (1917-1937 гг.)*, გვ. 258.

³ А.Э. Куправа. Культурное строительство в Абхазии..., გვ. 258.

⁴ А.Э. Куправа. Культурное строительство в Абхазии..., გვ. 258.

⁵ А.Э. Куправа. Культурное строительство в Абхазии..., გვ. 258.

⁶ А.Э. Куправа. Культурное строительство в Абхазии..., გვ. 259.

1930-1931 სასწავლო წელს აფხაზეთის 298 დაწყებით სკოლებში სწავლობდა 29 772 მოსწავლე.¹ მიუხედავად ამისა ბავშვთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ კიდევ სკოლის გარეთ რჩებოდა.

ამრიგად, XX საუკუნის 20-იან წლებში აფხაზეთის სახალხო მეურნეობის განვითარება წარმოების საშუალებათა გასახელმწიფოების ფონზე მიმდინარეობდა. ეკონომიკურად ჩამორჩენილი მხარე წლების განმავლობაში წელში ვერ გაიმართა. მთავრობამ ვერ მოახერხა მოგებაზე ორიენტირებული მსხვილი სანარმოების შექმნა. ადგილობრივი მრეწველობის წვრილი სანარმოები კი ვერანაირ გავლენას ვერ ახდენდნენ რესპუბლიკის ეკონომიკის ზრდაზე. სავალუტო საქონლის (თამბაქო, ხეცყე) თავისუფალი განკარგვის შესაძლებლობა ცენტრალური ხელისუფლების მხრიდან შეზღუდული იყო, რაც ხელს უწყობდა ფინანსური მდგომარეობის უკიდურესად გაუარესებას.

რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობა საბჭოთა მთავრობამ კოლექტივიზაციის გზას გაუყენა, რომელსაც არ შეეძლო დადებითი გავლენა მოეხდინა სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაზე, ვინაიდან გლეხი მიწისა და წარმოების სხვა საშუალებებს მონყვიტა და ის არასრულფასოვან მოქალაქედ აქცია.

მოსახლეობის მოთხოვნილებას ვერ პასუხობდა სახალხო განათლების საბჭოური სისტემა. მწირი ბიუჯეტის გამო ვერ გაფართოვდა სასკოლო ქსელი, ამიტომ ბავშვების მნიშვნელოვანი ნაწილი სკოლის გარეთ რჩებოდა. სერიოზულ ხარვეზებს ჰქონდა ადგილი პედაგოგიური კადრების მომზადებისა და მოსწავლეთა სახელმძღვანელოებით მომარაგების საქმეში და ა.შ.

აქედან გამომდინარე, ამ პერიოდის აფხაზეთის ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების ნათელ ფერებში წარმოჩენა საფუძველს მოკლებულია.

¹ А.Э. Куправа. Культурное строительство в Абхазии..., გვ. 259.

FROM THE HISTORY OF ECONOMICAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF ABKHAZIA (20-IES OF 20TH CENTURY)

In Soviet era, Georgian historiography placed under ideological pressure was unable to illuminate objectively the latest period of Georgian history. All the authors were discussing this period as a time of economic and cultural growth and prosperity of people. Since the collapse of the Soviet Empire and the restoration of state independence in Georgia, situation has dramatically changed. Numerous monographs, articles, essays were published, where fallaciousness of Soviet dictatorship was reflected and real picture of our country's history was demonstrated. As for the review of the history of the Soviet era in a new way, the most interesting papers were published during the last twenty years, which mostly reflected political events and the issues of social economical directions remained intact. The present paper is the first modest attempt to correct these deficiencies. The work ideologically and factually differs from works published in the Soviet era.

**კიდევერთხალ აფხაზეთის
სახელმწიფოებრივი სტატუსის შესახებ
(1921-1931 წწ.)**

აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ (1921 წლის 4 მარტი), დღის წესრიგში დადგა საკითხი მისი პოლიტიკური სტატუსის შესახებ. საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი მიიჩნევდა, რომ აფხაზეთი შევიდოდა საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომიის საწყისებზე. 1921 წ. 18-19 მარტს ჩატარებული გუდაუთის მაზრის რევკომის ყრილობის მასალებიც ადასტურებენ, რომ 1921 წლის 4-დან 19 მარტამდე აფხაზეთი განიხილებოდა როგორც ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა საქართველოს შემადგენლობაში,¹ მაგრამ მოვლენები საპირისპიროდ განვითარდა.

1921 წლის მარტის დასაწყისში აფხაზეთის რევკომის, ადგილობრივი პარტიული ორგანოების ხელმძღვანელების, IX წითელი არმიის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თათბირმა აფხაზეთი დამოუკიდებელ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად გამოაცხადა, აფხაზეთის ბოლშევიკთა პარტიული ორგანიზაცია კი – აფხაზეთის კომპარტიად. ამის შესახებ აფხაზეთის რევკომის სახელით ეფრემ ეშბამ აცნობა კავშიუროს მდივანს სერგო ორჯონიკიძეს, რომელმაც გაკვირვება არ დამალა ამ ინფორმაციის გამო და აღნიშნა, რომ აფხაზი ამხანაგები პირველად აყენებდნენ საკითხს ამ კუთხით. ისინი შეთანხმდნენ, რომ ამ საკითხის გადასაწყვეტად ბათუმში შეხვედბოდნენ ერთმანეთს.²

1921 წლის 28-29 მარტს ქ. ბათუმში გამართულ რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავკასიის ბიუროს და საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) ცენ-

¹ ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის დამახინჯების გამო (პასუხი „აფხაზური წერილის“ ავტორებს). გ. ბერაძისა და გ. აფაქიძის რედაქციით. თბ., 1991., გვ. 21.

² Б. Е. Сагария. Национально-Государственное строительство в Абхазии (1921-1931 гг.). Сухуми, 1981, გვ. 28.

ტრალური კომიტეტის პასუხისმგებელი მუშაკების თათბირზე, რომლის მუშაობაში მონაწილეობდნენ ს. ორჯონიკიძე, ს. ქავთარაძე, ნ. ლაკობა, მ. ტოროშელიძე, შ. ელიავა, ეფრემ ეშბა და სხვ. განხილული იქნა საკითხი „აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლებისა და კომპარტიის სტრუქტურის შესახებ“.

ბათუმის თათბირმა ერთხმად დაადგინა, რომ აფხაზეთი გამოცხადებულიყო საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად. ამასთან, საკითხი აფხაზეთის სსრ-ის საქართველოსთან სსრ-თან ურთიერთობის სახელმწიფოებრივი ფორმების შესახებ ღიად იქნა დატოვებული ორი რესპუბლიკის საბჭოების ყრილობის მოწვევამდე.¹ ამ ფაქტთან დაკავშირებით აფხაზი ისტორიკოსები აცხადებენ, რომ ვერც რკპ(ბ) ცკ-ის კავბიურომ და ვერც საქართველოს კბ(ბ)ს ცენტრალურმა კომიტეტმა ვერაფრით ვერ მოახერხეს შეეხოჭათ აფხაზეთი საქართველოს მიმართ რაიმე ვალდებულებების და შეეშალათ ხელი აფხაზი ხალხისათვის დაეცვა თავისი დამოუკიდებლობა². ვერაფერს ვერ ვიტყვით, ალოგიკური განცხადებაა. თათბირის დადგენილებაში ხაზგასმულია, რომ აფხაზეთის საქართველოსთან ურთიერთობის სახელმწიფოებრივი ფორმების შესახებ საბოლოო გადაწყვეტილებას იღებდა ორი რესპუბლიკის სახალხო საბჭოები და საქართველოს მხრიდან აქ რაიმე ზენოლაზე საუბარი, რბილად რომ ვთქვათ, უხერხულია.

ბათუმის თათბირმა ხელის ერთი მოსმით, საფუძველი გამოაცალა საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას. რკპ(ბ) კავბიუროს მდივნის ს. ორჯონიკიძის და აფხაზეთის რევკომის თავმჯდომარის მოლაპარაკებებიდან ნათლად ჩანს თუ როგორ მარტივად და სახელდახელოდ წყვეტდნენ ისეთ უმნიშვნელოვანეს სახელმწიფოებრივ საკითხს, როგორიცაა ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი და ქვეყნის სუვერენიტეტი. აქვე მკით-

¹ Б. Е. Сагария. Установление и укрепление советской Национальной государственности в Абхазии (1921-1938 гг.), გვ. 28.

² ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების დამახინჯების გამო, გვ. 25.

ხველის ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ შემდეგ გარემოებაზე.

1920 წლის 7 მაისს რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების თანახმად, რუსეთმა ცნო სოხუმის ოლქი საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში. თავის დროზე ასე მოიქცა გერმანიაც. ანტანტის ქვეყნებმა და თურქეთმა ცნეს, რა საქართველო „დე ფაქტო“ და „დე იურე“, ამით ცნეს აფხაზეთიც როგორც მისი შემადგენელი ნაწილი.¹

ამგვარად, აფხაზეთის საქართველოს შემადგენლობაში ყოფნას ჰქონდა საერთაშორისო სამართლებრივი საფუძველი და რსფსრ-ის წარმომადგენელ ს. ორჯონიკიძეს არ ჰქონდა არანაირი უფლება ერთ-ერთი რიგით თათბირზე ასე სწრაფად გადაეწყვიტა ქართველი და აფხაზი ხალხისთვის ასეთი მნიშვნელოვანი საკითხი. ბათუმის დადგენილება აფხაზეთის სსრ-ს შექმნის შესახებ მოწონებული იქნა რკპ(ბ)-ისა და საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის მიერ. 1921 წლის 6 მაისს საქართველოს რევკომმა, მოგვიანებით, გარკვეული ორჭოფობის შემდეგ, მიღო დეკლარაცია „აფხაზეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის შესახებ“, რომელშიც აღიარა აფხაზეთის დამოუკიდებელი სსრ-ს შექმნა. ამასთან, აუცილებელ პირობად მიჩნეულ იქნა, რომ „საკითხი საქართველოს სსრ და აფხაზეთის სსრ-ს შორის ურთიერთობების შესახებ საბოლოოდ გადაწყვეტილიყო როგორც აფხაზეთის, ისე საქართველოს მუშათა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების პირველ ყრილობებზე“.²

აფხაზეთის დამოუკიდებელი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის საკითხზე რევკომის ორჭოფობის სერიოზული საფუძველი ჰქონდა. საქართველოს კომუნისტთა გარკვეულ ნაწილს (ალბათ, უფრო ე.წ. ნაციონალ-უკლონისტებს)

¹ А. Ментешашвили. Из истории взаимоотношении грузинского, абхазского и осетинского народов (1918-1921 гг.). Тб., 1990, გვ. 58.

² ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი II, გვ. 95.

გაცნობიერებული ჰქონდა, თუ რა პასუხისმგებლობას იღებდა საკუთარ თავზე მომავალი თაობის წინაშე, ამიტომ ეტყობა, აქტიურად იღვანეს იმისათვის, რათა აფხაზეთი საქართველოს შემადგენლობაში შეენარჩუნებინათ.

ამგვარად, შექმნილ ვითარებაში მნიშვნელოვანი იყო რეალური გზების ძიება, თუ რა ფორმით მომხდარიყო ეს. გაერთიანების სხვადასხვა ვარიანტი არსებობდა – ფედერაცია, კონფედერაცია, ავტონომია. ავტონომიის შეთავაზება არარეალური იყო, ვინაიდან აფხაზეთი უკვე ითვლებოდა როგორც დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკა. ჩვენი აზრით, გამოიძებნა გონივრული, შუალედური ვარიანტი – სახელშეკრულებო რესპუბლიკის სტატუსი.

1921 წლის 16 ნოემბერს რკპ(ბ) კავშიურის დადგენილების საფუძველზე, იმავე წლის 16 დეკემბერს საქართველოსა და აფხაზეთს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელსაც ხელი მოაწერეს ორივე მთავრობის სრულუფლებიანმა წარმომადგენლებმა: საქართველოს მხრიდან ს. ქავთარაძემ, აფხაზეთის სსრ მხრიდან – ნ. აქირთავამ და ლ. ს. კარტოზიამ.¹ ამ ხელშეკრულების ცალკეული მუხლები ერთნიშნად მიუთითებს იმაზე, რომ აფხაზეთი ორსუბიექტიანი ფედერაციის ნევრი სახელმწიფო კი არ გამხდარა, არამედ ხელშეკრულების საწყისებზე ნამდვილად შევიდა საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობაში. ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ხელშეკრულების IV მუხლი, რომლის თანახმად, აფხაზეთი უნდა შესულიყო ყველა სამხარეო გაერთიანებებში კონკრეტულად ამიერკავკასიის რესპუბლიკების გაერთიანებაში საქართველოს მეშვეობით.²

აფხაზეთის სსრ სახალხო წარმომადგენელთა უმაღლესმა ფორუმმა – აფხაზეთის საბჭოების I ყრილობამ (1922 წლის თე-

¹ Б. Е. Сагария. Установление и укрепление советской Национальной государственности в Абхазии (1921-1938 гг.). Сухуми, 1970, გვ. 35.

² ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი II, გვ. 95.

ბერვალ) ერთხმად დაუჭირა მხარი სამოკავშირეო ხელშეკრულებას. მიღებულ დადგენილებაში დაფიქსირებულია, რომ „ხელშეკრულება აფხაზეთსა და საქართველოს მოძმე ხალხებს შორის ჩაითვალოს, როგორც უაღრესად აუცილებელი ორივე ხალხის ინტერესებისათვის, როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით“. ყრილობაზე საჯაროდ იქნა განხილული საქართველოს სსრ-სა და აფხაზეთის სსრ-ს შორის დადებული ხელშეკრულების თითოეული პუნქტი. ბოლოს, გაკეთდა განცხადება: „თქვენ ხედავთ, რომ აქ დამსწრეთაგან არავის ძალუძს მიუთითოს თუნდაც ერთი პუნქტი, რომელშიც დამცირებული იქნება აფხაზეთის მშრომელი ხალხის უფლება. ეს ხელშეკრულება ადასტურებს, რომ საერთო ინტერესები მოგვიწოდებს ერთობლივი ბრძოლისაკენ ჩვენი მტრის წინააღმდეგ, რომელსაც ცალ-ცალკე ვერ გაუმკლავდებით, მტერი დაინტერესებულია დათესოს შუღლი, გაავრცელოს ხმები, რაღაც დამცირების, დაკნინების შესახებ და ა.შ.“¹ ნ. ლაკობა სინანულს გამოთქვამდა იმის გამო, რომ აფხაზეთის სსრ-ში შექმნილმა ობიექტურმა კონკრეტულმა ისტორიულმა პირობებმა არ მისცეს მათ შესაძლებლობა რამდენიმე თვით ადრე დაედო სამოკავშირეო ხელშეკრულება: „მაგრამ იმ დროს ჩვენს წინაშე იდგა ამოცანა, რომელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ აღმოგვეფხვრა ნაციონალიზმი“.² ასეთი უტყუარი ფაქტების არსებობის ფონზე, უცნაურად მიგვაჩნია აფხაზი კოლეგების მტკიცება, თითქოს საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის ზემოქმედების შედეგად მოანერა ხელი ხელშეკრულებას აფხაზეთის ხელმძღვანელობამ.³

¹ *Связи советов Абхазии. Сборник документов и материалов* (1922-1923 гг.). Сухуми, 1959, გვ. 107.

² *Н. Лакоба. Статьи и речи. Сухуми, 1987, გვ. 171.*

³ *С. Лакоба. Очерки политической истории Абхазии. Сухуми, 1990, გვ. 83-84; ამ პრობლემის აფხაზური სეპარატისტული ისტორიოგრაფიის კრიტიკა იხ.: ზ. პაპასჭირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი II, გვ. 96-108.*

საქართველოს სსრ კონსტიტუციამ, რომელიც მიღებული იქნა 1922 წლის 2 მარტს, მოახდინა საქართველოს სსრ-სა და აფხაზეთის სსრ-ს შორის დადებული ხელშეკრულების დენონსირება.¹ ამის შემდეგ აფხაზეთის საზოგადოების გარკვეულმა ნაწილმა და, სავარაუდოდ, ხელისუფლების მაღალი თანამდებობის ზოგიერთმა წარმომადგენელმა დაიწყეს შეტევა თბილისსა და სოხუმს შორის უკვე მყარად ჩამოყალიბებული სახელმწიფოებრივი სამართლებრივი ურთიერთობის წინააღმდეგ. მათი ზენოლით მომზადდა აფხაზეთის სსრ-ს პირველი კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც დაამტკიცა აფხაზეთის საბჭოების III ყრილობამ (1925 წლის 26 თებერვალი – 3 მარტი).² ამ კონსტიტუციაში ვერ აისახა ის ურთიერთობა, რომელიც რეალურად არსებობდა საქართველოსა და აფხაზეთს შორის. ძირითადი კანონის მთელი რიგი მუხლებს ეწინააღმდეგებოდა ამიერკავკასიის სფსრ და საქართველოს კონსტიტუციებს. კერძოდ, კონსტიტუციის II მუხლში ვკითხულობთ:

„აფხაზეთის სსრ არის სუვერენული სახელმწიფო, რომელიც სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებას თავის ტერიტორიაზე ახორციელებს თვითონ, რომელიმე სხვა ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებლად.

ამიერკავკასიის რსფსრ-ში და საბჭოთა კავშირში ნებაყოფლობით შესვლის გამო აფხაზეთის სუვერენიტეტი შეზღუდულია მხოლოდ იმ ფარგლებში და იმ სფეროებში, რომლებიც მითითებულია ამ კავშირების კონსტიტუციებში...

¹ საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუცია, – კრებ.: აფხაზეთის და სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური რეგიონების სტატუსი საქართველოს შემადგენლობაში (1917-1988) პოლიტიკურ-სამართლებრივი აქტების კრებული. კრებული შემდგენელი და მთავარი რედაქტორი თამაზ დიასამიძე. თბ., 2004, გვ.73; Дж. Гамахория. Политический статус Абхазии в составе советской Грузии. 1921-1937 годы, – Бгн.: Очерки из истории Грузии. Абхазия с древнейших времен до наших дней. Тб., 2009, გვ. 495-496.

² История Абхазской АССР (1917-1937 гг.). Сухуми, 1990, გვ. 176.

აფხაზეთის სსრ იტოვებს თავისუფალი გასვლის უფლებას, როგორც ამიერკავკასიის სფსრ-ს შემადგენლობიდან, ისე სსრ კავშირიდან".¹

აქ აშკარად ჩანს ამ მუხლის შეუსაბამობა ამიერკავკასიის სფსრ-ის და სსრ კავშირის კონსტიტუციებთან. ამიერკავკასიის სფსრ-ს და საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში აფხაზეთი შევიდა არა დამოუკიდებლად, არამედ საქართველოს სსრ-ს მეშვეობით (მუხლი 4). ამდენად, აფხაზეთის სსრ-ს არ ჰქონდა უფლება გასვლისა, „როგორც ამიერკავკასიის სფსრ-ს შემადგენლობიდან, ისე სსრ კავშირიდან“.

საქართველოს სსრ და აფხაზეთის სსრ კონსტიტუციებს შორის არსებული სერიოზული წინააღმდეგობების გამო აფხაზეთის ხელისუფლებამ მიიღო გადაწყვეტილება აფხაზეთის სსრ კონსტიტუციის პროექტის საბოლოოდ გადამუშავებისა და მისი საქართველოს სსრ-ს და ამიერკავკასიის სფსრ-ს კონსტიტუციებთან სრულ შესაბამისობაში მოყვანის შესახებ.

ნ. ლაკობამ აფხაზეთის სსრ პირველ კონსტიტუციას ასეთი შეფასება მისცა: „იმის ნაცვლად, რომ აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის მეხუთე წელს მოგვეხსნა დღის წესრიგიდან საკითხი საქართველოსთან აფხაზეთის ურთიერთობის შესახებ, ჩვენ პირიქით, კონსტიტუციური სისუღელით მოვიქაჩლეთ თავი: ჩვენ კონსტიტუცია ისე დავწერეთ, რომ აფხაზეთისათვის საქართველო წარმოადგენს ერთგვარს გასასვლელ დერეფანს ამიერკავკასიის ფედერაციაში შესასვლელად. ამიერკავკასიის ფედერაცია კი, იგივე კონსტიტუციის თანახმად, უნდა იყოს გასავლელი დერეფანი რესპუბლიკების კავშირში მოსახვედრად. რესპუბლიკების კავშირიც გავაფრთხილეთ, რომ თუ იქნება რესპუბლიკების საერთაშორისო კავშირი, ჩვენ იქაც შევალთ. ასე რომ, საბჭოთა კავშირს ასეთივე ბედი ელის, როგორც საქართველოს და ამიერკავკასიის ფედერაციას“.²

¹ ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების დამახინჯების გამო, გვ. 33.

² Н. Лакоба. Статьи и речи, гв. 200.

ჩვენ ნ. ლაკობას ამ განცხადების გულწრფელობაში ეჭვი გვეპარება. ის, როგორც მთავრობის თავმჯდომარე, ცხადია, კარგად იცნობდა კონსტიტუციის პროექტს. თუ ის ამ პროექტისადმი უარყოფითად იქნებოდა განწყობილი, მას თავისი დიდი ავტორიტეტით და გავლენით ცაკ-ში არ გაუჭირდებოდა ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი დოკუმენტის საქართველოს კონსტიტუციასთან შესაბამისობაში მოყვანისათვის ზრუნვა. ყოველ შემთხვევაში, მას შეეძლო ეს პროექტი არ გაეტანა ყრილობაზე განსახილველად.

1926 წლის 11 ივნისს საქართველოს ცაკ-ის III სესიამ დაამტკიცა საქართველოს სსრ კონსტიტუცია, რომელშიც ჩამოყალიბებული იყო აფხაზეთის სსრ-ს და საქართველოს სსრ-ს შორის ხელშეკრულებით გათვალისწინებული სახელმწიფოებრივი ურთიერთობის პრინციპები. 1927 წლის მარტში სრულიად აფხაზეთის საბჭოების IV ყრილობამ დაამტკიცა საქართველოს სსრ-ს კონსტიტუციასთან შესაბამისობაში მოყვანილი აფხაზეთის სსრ-ს ახალი კონსტიტუცია, რომელშიც იურიდიულად განმტკიცდა ხელშეკრულებით გათვალისწინებული სახელმწიფოებრივი ურთიერთობა საქართველოს სსრ-სა და აფხაზეთის სსრ-ს შორის. 20-იანი წლების ბოლოს კი დღის წესრიგში დადგა საქართველოსა და აფხაზეთის სახელშეკრულებო ურთიერთობების მიზანშეწონილობის საკითხი. არსებული სამოკავშირეო ხელშეკრულება უკვე ვერ ასახავდა მათი ურთიერთობის რეალურ სურათს.¹

ამ პერიოდში საქართველოში მომხდარი ეკონომიკური და კულტურული ცვლილებების შედეგად სამოკავშირეო ხელშეკრულებამ, რომელიც საქართველოსა და აფხაზეთის სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივ ურთიერთობათა რეგულირებას ახდენდა, დაკარგა თავისი მნიშვნელობა ყველა პუნქტში გარდა იმ ძირითადი ნაწილისა, სადაც ლაპარაკი იყო ამ რესპუბლიკების გაერთიანებაზე. ამასთან დაკავშირებით, აფხაზეთის სსრ ცაკ-ის III სესიამ 1931 წლის აპრილში მიიღო გადაწყვეტილება: „აფ-

¹ *История Абхазской АССР. Сухуми, 1983, გვ. 200.*

ბაზეთის სსრ-ის კონსტიტუციიდან ამოღებულ იქნას სახელწოდება „სახელშეკრულებო რესპუბლიკა“ და შეიცვალოს იგი სიტყვით – ავტონომიური რესპუბლიკა“.¹ ამ დადგენილებას ობიექტური დასაბუთება გააჩნდა. ამიტომაც აფხაზეთმა მიიღო ის სტატუსი, რომელიც მას ფაქტობრივად ჰქონდა.

ზემდგომი პარტიული და საბჭოთა ორგანოები აფხაზეთის დამოუკიდებელ რესპუბლიკად არ მიიჩნევდნენ, ამის დამადასტურებელი უამრავი დოკუმენტი არსებობს. ყველა საკავშირო და რეგონულ-სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გაერთიანებაში (ამიერკავკასიის სფსრ, სსრკ და სხვ.) აფხაზეთი საქართველოს მეშვეობით შედიოდა, აფხაზეთის ბიუჯეტი საქართველოს ბიუჯეტის ნაწილი იყო, აფხაზეთის პარტიული, საბჭოთა აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ორგანოები ანგარიშვალდებულნი იყვნენ საქართველოს აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ორგანოების წინაშე.²

სსრკ-ს კონსტიტუციაში აფხაზეთი დაფიქსირდა როგორც ავტონომიური რესპუბლიკა. 1921 წლის აგვისტოში შეიქმნა „ამიერკავკასიის ეკონომიკური ბიურო“, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს წარმომადგენლები. აფხაზეთიდან ცალკე ამ ბიუროს შემადგენლობაში არავინ არ იყო დასახელებული.³ 1921 წლის 14 აპრილს ვ.ი. ლენინმა სპეციალური წერილით მიმართა აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთის, დაღესტნის და მთიელთა რესპუბლიკის კომუნისტებს. აფხაზეთი ამ დოკუმენტშიც არ ფიგურირებს დამოუკიდებლად.⁴ ვ. ლენინის

¹ Л. Тоидзе. К вопросу о политическом статусе Абхазии (страницы истории 1921-1931). Тб., гв. 23-24.

² Л. Тоидзе. К вопросу о политическом статусе Абхазии, гв. 25.

³ Л. Тоидзе. К вопросу о политическом статусе Абхазии, гв. 25; ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი II, გვ. 87.

⁴ საქართველოს ისტორია XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დღემდე. რედაქტორი ი. კაჭარავა. თბ., 1984,

მიერ 1921 წლის 28 ნოემბერს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციის შექმნის შესახებ დაწერილ პროექტში დაფიქსირებულია ამ ფედერაციის რეალური სუბიექტები: საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი. და ბოლოს, აფხაზეთი არ ყოფილა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი.

აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ 1921-1931 წლებში აფხაზეთი მხოლოდ ფორმალურად ითვლებოდა სამოკავშირეო-სახელშეკრულებო რესპუბლიკად და ეს ხდებოდა თვით აფხაზეთის პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, ხოლო 1931 წელს მოხდა აფხაზეთის რეალური სტატუსის დაკანონება.

ONCE AGAIN ABOUT THE STATE STATUS OF ABKHAZIA (1921-1931)

On March 4, 1921 the Soviet authorities was established in Abkhazia. A significant part of the society believed that they would receive the status of the Autonomous Republic of Abkhazia as a part of Georgia. But things went differently. At the meeting between the responsible workers of Central Committee of Caucasian Bureau and Central Committee of Russian Communist Party (Bolsheviks), a resolution about the declaring Abkhazia as the independent Soviet republic was passed in March 28-29, 1921. Regarding the fact, serious discussion was held at the central and regional party organizations, Abkhazia was retained as the part of Georgia. On the basis of Alliance Agreement signed between them on 16 December 1921 Soviet Socialist Republic of Abkhazia is included in union or regional groupings with help of Georgia. In fact, it had the authority to be the Autonomous Republic, so in 1931 it received this status legally.

SOKHUMI STATE UNIVERSITY
INSTITUTE OF HISTORY OF GEORGIA AND ETHNOLOGY OF SSU

JAMBUL M. ANCHABADZE

**ESSAYS FROM
THE CONTEMPORARY HISTORY
OF GEORGIA**

(In Georgian)

Tbilisi 2014